

Barcode : 99999990312818
Title - Sourashtrani Rasdhar Bhag-3
Author - Jhaver Chand Meghani
Language - gujarati
Pages - 158
Publication Year - 1925
Barcode EAN.UCC-13

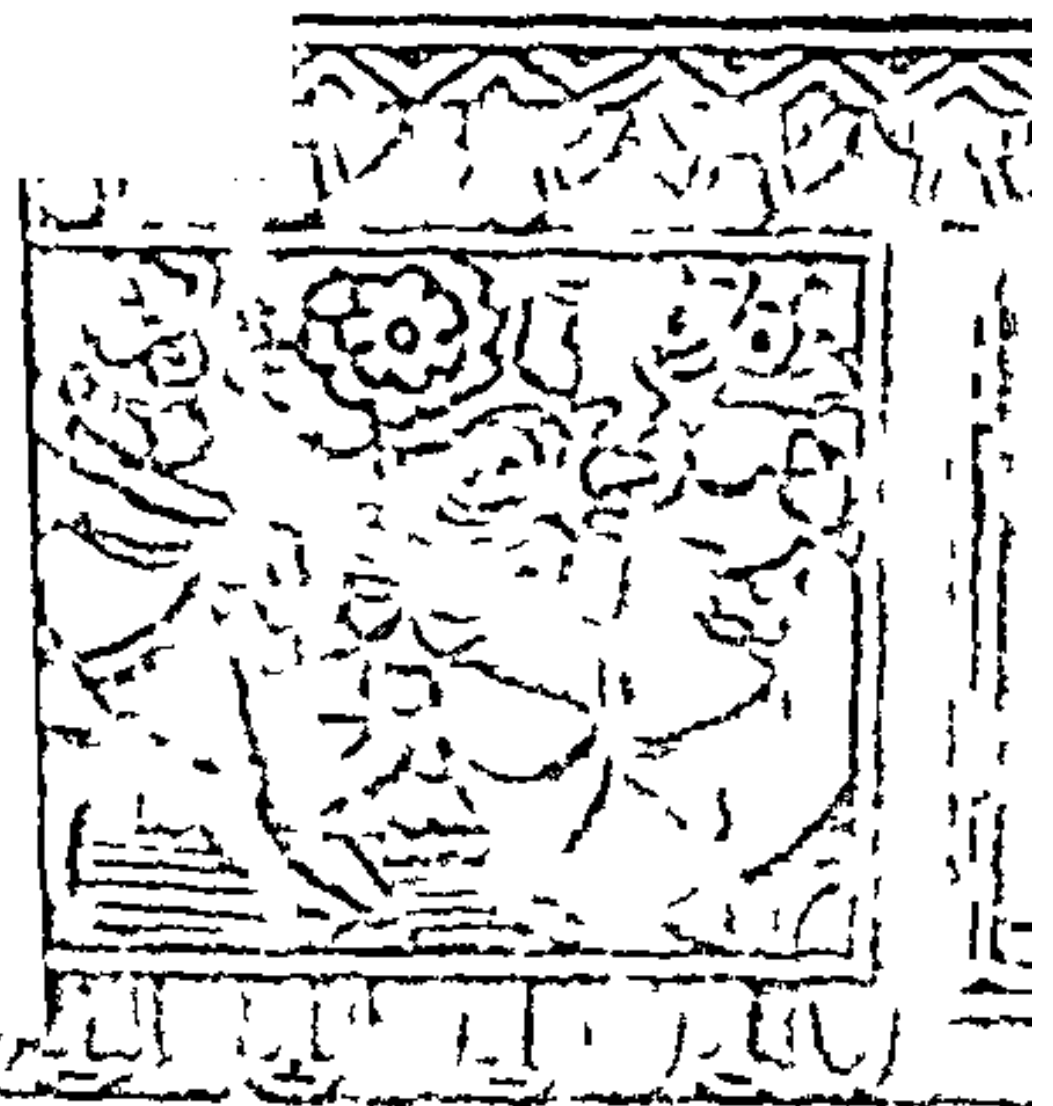
VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

મુંબઈના ડોઈ એક સાક્ષરે એવો
 નેશ્વાસ નાખેલો કે : ‘કાઠિયાવાડ—ગુજરા-
 ની ભૂમિમાં કવિઓને પ્રેરણા સ્ફૂરે તેવું
 કશું રહ્યું નથી, એટલે આપણે એ પ્રેરણાની
 શોધમાં કાશ્મીર જવું પડે છે’

એવું આકરું મેણું પામેલા આ
 કાઠિયાવાડની—આ સોરાષ્ટ્રની—પૂરી તો
 નહિ, પણ ખને તેટલી પિછાન આપવાનો
 આ સંગ્રહનો અભિલાષ છે.

આ પિછાન ડોઈ બહારનાંઓને
 નહિ પણ ખુદ આ ભૂમિનાં સંતાનોને જ
 કરાવવાની છે. આપણી લોકકથાઓ અને
 આપણાં લોકગીતોમાં પડેલી પ્રેમશૌર્યની
 ભાવનાઓ આ રીતે તાજ કરીને આપણી
 નવી પ્રજાએ એ દિલાવર સંસ્કારના સાચા
 વારસદાર બનવાનું છે.

અકાશક :

શંભુલાલ જગશીભાઈ શાહ
ગુજર અંચરત્ન કાર્યાલય
ગાંધી રસ્તો અમદાવાદ

આવૃત્તિ ગહેડી ૧૯૨૫
આવૃત્તિ બીજી : ૧૯૨૮
આવૃત્તિ ત્રીજી ૧૯૪૧
આવૃત્તિ ચોથી ૧૯૪૪
આવૃત્તિ પાંચમી : ૧૯૪૮
આવૃત્તિ છઠી • ૧૯૫૨
ટિપ્પણ : ત્રણ રૂપિયા

મુદ્રક :

ગોવિંદલાલ જગશીભાઈ શાહ
શા ર દા મુ દ્ર લુ લ ય,
પાનકોર નાકા • અમદાવાદ

11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847

ALL INFORMATION CONTAINED HEREIN IS UNCLASSIFIED

આ આર્તિમા પણ તારા પુત્રાચરણમાં કરવાના આજીવન
 હરેક વાતાને ફરી તપાસી રાખીને કરવા તેમ જ આર્તિ
 અતિગમ્યતા દૂર કરી છે. પ્રીતિકર્મોથી પણ આર્તિના મંગલ
 કેટલાક ફરક બાદ હશે છે.

५. ३१

રસધારના સમગ્ર સાહિત્ય માટે જે આદર જન્મ્યો છે, તેમાં આ ત્રીજી ધારાને ભાગે સર્વથી અધિક લોકાદર જમા યયાની વાતનો સ્વીકાર કરતા અંતઃકરણ વાયક જનતા પ્રતિ આભારજીનું બને છે.

[illegible]

शुद्धि मयि न भवति तस्यैव

[illegible]

4. 4.

આપણા આર્થિકમાં પણ આ પ્રકારના સંસ્કારો કરવાના છે. આપણને
દરેક વાતને ફરી તપાસી જોઈને કોરેક્ટ નેમ જ લખાવવી
અતિસયવા દૂર કરી છે. પ્રોજેક્ટમાંથી પણ આપણે તપાસ
કેટલાક કામ બાદ કર્યા છે.

સનાળીવાળા ચાગુ ન્તેડી ત્રી મનુભાઈને મેં સહાને માટે
ગુમાચા છે. પગ આમાની કટનીય વાનાઓ ફરી તપાસતા એમનું
સ્મરણ ફરી લીધું હમ યાય છે.

૩. મે

રસધારના સમગ્ર સાહિત્ય માટે જે આદર જનમ્યો છે, તેમાં આ ત્રીજી ધારાને ભાગે સર્વથી અધિક લોકાદ્ય જમા થયાની વાતનો સ્વીકાર કરતાં અત કન્યુ વાચક જનતા પ્રતિ આભારજીનું બને છે.

મુદ્રણની મુશ્કેલીઓ ન નિવારાય તેવી હોવાથી હેલ્થ એક વર્ષથી આ બીજી આવૃત્તિની છપાઈ ઠેલાયે જતી હતી અને વાચકોની ઉત્સુકતાને ધક્કા મારવા પડતા હતા. છેવટે અત્યારે શૈલી અને સામગ્રીનું બન્યું તેટલું શુદ્ધિકરણ કરીને જાહેર પ્રજા સન્મુખ આ નવી આવૃત્તિ ધરી શકાઈ છે.

આટલો આદર મળ્યાની પ્રતીતિ થયા પછી પણ હું આ સમ્રહની ત્રુટીઓ વિશે ધણુ કરીને તો ભ્રમણામા નથી જ પડી રહ્યો. કેટલીએક સ્વત સૂઝેલી તેમજ કેટલીએક ટીકાકારોએ સૂચવેલી ત્રુટીઓનું નિવારણ મને જેટલું જરૂરી લાગ્યું તેટલું હું કરતો જ આવું છું. તેમ હવે પછી પણ વિનાશરમે કરતો જ રહીશ મારા આલેખનની તેમ જ વિવેચનની અંદર નવી અને જૂની યુગદષ્ટિને અધડાઅથડીનું જ્યાં જ્યાં મને જ્ઞાન થતું જાય છે ત્યાં ત્યાં મેં શબ્દરચનાને નિર્દોષ બનાવવાની સાવધાની વાપરી છે ધૂળમાંથી જોદી યથામતિ સાફ કરેલી આ ધાતુ શાણા વિવેચકોના વિવેકની ભઠ્ઠીમાં તવાઈને શુદ્ધ કચન બને તે જ મારા કોડ છે મારું શોધેલું હોવાને કારણે-એ સોનું જેવું મેં રાખ્યું તેવું મેં જ રહેવું જોઈએ-એવા અહભાવમાથી બચવા હું સતત પ્રયત્નશીલ છું.

‘દિલાવર સરકાર’વાળો મારો પ્રવેશક આજથી ત્રણ વર્ષ પૂર્વે લખાયો છે, અને એ લાગે હોવા છતાંયે અપૂર્ણ જ છે: કેવળ આ કથાઓમાંથી જ નહિ, પણ રાસ, ભજનો, તોતો, મર્મભાષિતો, રીત-રિવાજો, કલાકારીગરી ઇત્યાદિ સાહિત્ય તેમ જ જીવનના તમામ અંગોની જણાવટમાંથી જ સોરડી સસ્કૃતિના ગુણદોષનું નવનીત વલોવી શકાય આવો એક પ્રયાસ કરવાનો મનોરથ મનમાં ઘોળાય છે*. પરંતુ અત્યારે તો મારા જુદા જુદા સમ્રહોની અદર જુદા

*આવા પ્રયાસરૂપે મેં ‘લોકસાહિત્ય . ધરતીનું ધાન’ એ નામના મારા પ્રવેશકો તેમજ ઈતર લેખોના બે બે ડો પ્રકટ કરેલ છે

-૪-

ળીલું' નામ હમણા દરબારશ્રી વાગશુરવાળા સાહેબના આવિત
મદની થી જ્ઞાનાર્થનું છે. પોતાની દાવકી અને બાવલાક શુદ્ધિ વડે
એમણે ટાંકી દેવાદિ કોમોના રીતરિવાજ, ખાનપાન, વસ્ત્રાભૂષણ
વગેરેની સમજ પાડી મોરદને વધુ ઓળખાવ્યો છે.

રસધારની રીતી

પ્રથમ જાગમાં કોઈ ચોક્કસ જાપારોતી નહોતી રીતી. બીજા
જાગમાં સોરડી પરિભ્રામ તથા વાકચરચના લાવવાની સરખાત યર્ષ.
ત્રીજા જાગમાં એ અસતી જાપારોતીને જરા વધુ જોર આપાયું છે.
જોતી હવનકથાઓ આલેખાય છે તેઓની જ જાપા ચોખ્ખી જોઈએ,
નહિ તો જાવો માયાં જાય છે ને અસતી હવનની જોગદાર જાય
ગેહતી નથી. અને જાપા તો હવનની તરીક છે, માનવ-ઈતિહાસની
જિહ્વા છે એને ન ઓળખીએ તો હવનની ગાચી ઓળખાણુ કયાંથી !
આજનો માનવી સ્વાભાવિક હવનથી દૂર ચાલ્યો ગયો છે, તેટલે
દરજાએ અસતી જાપાનુ જોર એ હારી ગેહો છે. કૃત્રિમતાના લોચા
વાળતી આપણી હ્રમ અને નિવેલન વર્ણસંકરી વાણીને ટેવાયલા
આપણા કાન અવશ્ય પુગારી નુક જાપાને જલદી ઝીલી નહિ રહે.
તથાપિ અસતી વીર-હવનના સાચા પડખા ઝીલવા હોય તો થોડી
મહેનત હર્ષ એ નૂતી જાપામાં પ્રવેશ કરવો, પણ આ યુગમાં એ
સહુને મારે સહેલ નથી. રાખ્દ-કાપ વગેરે સાધનો વાટે આપણે
પરસ્પર મહેનત કરી રહી

અવેરચંદ મેઘાણી

— ॐ —

૧	ઘોડી અને ઘોડેસવાર	...	...	...	૩
૨	કનોથ લુણસરીઓ	...	...	...	૧૪
૩	વેર	...	...	...	૨૪
૪	પાદપૂર્તિ	...	...	...	૩૩
૫	હગ્ગર વર્ષ પૂર્વે	...	...	...	૩૮
૬	ઘોડાની પરીક્ષા	...	...	...	૫૬
૭	કાકિયાણીની કટારી...	...	...	...	૬૪
૮	આલેક કરપડો	...	...	...	૭૨
૯	દુસ્મન	...	...	...	૮૧
૧૦	ગડોડ ધાધન	...	...	...	૮૬
૧૧	આઈ	...	...	...	૧૧૦
૧૨	મહેમાની...	...	...	...	૧૨૧
૧૩	ધાણીની નિન્દા	...	...	...	૧૨૫
૧૪	દનુભાઈ	...	...	...	૧૩૦
૧૫	ભાઈ	...	...	...	૧૫૧
૧૬	ઝાલીઓ કાપડા	...	...	...	૧૫૭
૧૭	ચમાચને યોગ	...	...	...	૧૬૬
૧૮	કુલવાની યોગ	...	...	...	૧૭૨
૧૯	ચાના ચાંદીઓ	...	...	...	૧૮૦
૨૦	સેવક ચાંદીઓ	...	...	...	૧૮૩
૨૧	સેવક ચાંદીઓ	...	...	...	૧૮૭
૨૨	સેવક ચાંદીઓ	...	...	...	૨૦૧
૨૩	સેવક ચાંદીઓ	...	...	...	૨૧૪

... ..

૧. ઘોડી ને ઘોડેસવાર

ભોં બીની, ઘોડા ભલા, ડળા ઉપડિયા

[કાં] મરઘાનેણી માણવા, [કાં] ખગ વાવા ખડિયા.

(એક સખી બીજી સખીને પૂછે છે કે આવી મેઘશીની મુશ્કેલ ભામને માથે આવા ભલા ઘોડા પર ચઢીને ઉપડતે રાગને આ અસવાર ક્યાં જતા હશે? જવાબ નબે છે કે બીજે ક્યા જાય? જેમાંથી એક માર્ગે : કા પોતાની મૃગનયની ઝીને મળવા, ને કાં સગામમાં ખડગ વીંચવા : કાં પ્રેમપથે ને કાં સૌર્યપથે.)

કોઈ ઘોડો, કોઈ પરખડો, કોઈ સતસંગી નાર;
સરજનહારે સરજગા, તીનું રતન સંસાર!

(પ્રભુએ ત્રણ રત્નો સંસારમાં સરજ્યાં છે કોઈ તેજ ઘોડો, કોઈ શ્રવણ પુરુષ ને કોઈ એને ગોભાવનારી મુવત્સલી નારી : ત્રણેનો મેળ પ્રભુ જ મેળવી શકે છે.)

ભલ ઘોડા, વલ વહણ, હલ ખાંધવા હાથયાર,
ઝાઝા ઘોડામાં ઝીંકવા; મરવુ એક જ વાર.

(ભલા ઘોડા સવારી કરવાના હોય, રિત પર વાકડિયા વાળ હોય, ને અગે ખાંધવાને હથિયાર હોય; પછી બહોળા શત્રુ-ઘોડેસવારો પર ત્રાટકવાનું હોય. તો પછી ભલે મોત આવે મરવું તો એક વાર છે જ ને.)

*

મેઘણી ગામને ચોરે એક દિવસ સાંજે કાઠિયાવાડનાં ઘોડાંની વાતો મંડાણી હતી. કોઈ માણુકીના વખાણુ કરતુ હતુ, તો કોઈ તાજણુના પગક્રમ કહેતુ હતુ. એમ બેરી, ફૂલમાળ, રેશમ, વાદ્ય, વગેરેની વાતો નીકળી. એક જગ્યાે દૂરાની ઘૂટ લેતા લેતા કહ્યું :
'એ આપ! જે વડીએ જાતવત ઘોડાંને માથે એવા જ જાતવત અસવાર ચડે, તે વડીએ જાતા આમનેય ટેકા દ, હો !'

એક ચારણ બેઠો હતો, એના હોઠ મરડતા હતા.

‘કાં બા હસો કાં ? મોટા અસ્વાર દેખાઓ છો !’

‘અસ્વાર હું તો નથી, પણ એવો એક અસ્વાર અતે એવીજ નોડીદાર થોડી મેં નોચેલ છે !’

‘ત્યારે બા, કહેને એ વાત ! પણ વાતમાં મોણુ ન ધાલજો ! નેયું હોય એવું જ કહી દેખાડજો.’

ખોંખારો મારીને ચારણે પોતાનું ગળું ઠીક કરી લીધું. પછી એણે ડાયરાને કહ્યું : ‘બા, નેયું છે એવું જ કહીશ મોણુ વાલું તો નેગમાયા પહોંચશે. પણ ચારણનો દીકરો છું, એટલે શરવીરાઈને લાડ લડાવ્યા વગર તો નહિ રહેવાય.’

હોકાની ઘૂટ લઈને એણે વાત માંડી :

“વધુ નહિ, પચીસેક વરસ વીત્યા હશે. સોરઠમાં ઈતરીઆ ગામે સૂથો ધાધન નામનો એક કાઠી રહેતો હતો. પચીસેક વરસની અવસ્થા, ધરનો સુખી આદમી; એટલે અગતે રૂંવાડે રૂંવાડે બુવાની બનણે હિલોળા ત્યે છે પરણ્યા એકાદ બે વરસ થયા હશે. કાઠિયાણીનો ખોળો ભરીને પિયરિયામાં સુવાવડ કરવા લઈ ગયાં છે દીકરો અવતર્યો. બે મહિના સુવાવડ પહેલાના, અતે બે મહિના સુવાવડ પછીના, એમ ચાગ ચાર મહિનાનો વિન્નેગ થયો. એની વેદના તો આપા મૂઝાના અતરંગની વિના બીજું કોણુ સમજી શકે ?

એમ ચાતા ચાતા તો આખમાં અપાઠી બીજ દેખાણી. ઈંદ્ર મહારાજ જેડીન્દે રમવા મડયા હોય એમ અપાઠ ધડૂકવા માડયો. ટુગગને માથે સળાવા કુત્તી પીગળી આમજમીનના વારણા લેવા માડી સાત સાત વગ બાંધીને કાળા વોર વાદળાં આમમાનમાં મ ઘઈ ગયા.

પછી તો વાદળાના હૈયામાં વિન્નેગની કાળી બળતરા સળગતી હોય તેવી પીગળી આગળના કાગળ ચીરી ચીરીને જડમડાટ

નીકળવા લાગી કાણ જાણે કેટલાયે આગ્રેગ સાગરને કાંઠે દિલડાના સગી બેઠા હશે, તેને સભારી સભારી વિન્નેગી વાદળાઓ મનમાં મનમાં ધીરું ધીરું રોવા મંડ્યા પોતાની સાડળ (ડોક) ના ત્રણ ત્રણ કટકા કરીને મોઝા દેહડ ! દેહડ ! રાખ્દે ગેહેકાટ કરવા મડ્યા. ટેનડીઓ ટેદડ ! ટેદડ ! કર્ની રવાનીનાથને વીટળાવા લાગી વેલડીઓ ઝાડને બધે ભરી ભરી ઊંચે ચડવા મડી. આપા મૂથાએ આમમાં નીરખ્યા જ ક્યું એનો ઘ્રવ બહુ ઉદાસ થઈ ગયો. એક રાત તો પયારીમાં આજોડી આજોડીને કાટી સવાર પડ્યું ત્યાં એની ધીરજની અવધિ આવી રહી પોતાની માણુકી ઘોડી ઉપર અસવાર થઈને આપો મૂથો સાસગને ગામ મેકડે રવાના થયા.

મેકડે પહોંચીને તરત જ આપાએ ઉતાવળ કરવા માડી, પણ સાસગિયામાં જમાઈગજ મહેમાન થાય એ તો પાજરામાં પોપટ પુરાયા જેવું હોવાય ! એ પોપટનો છુટકારો એકદમ તો શી રીતે થાય ? એમાં ય વળી વરસાદ આપાનો વેરી જાગ્યો દિવસ અને રાત આજ ઈરાધાર વરસવા લાગ્યો હાથીની મૂઠો જેવા પરનાળાં ખોરડાના નેવાંમાયી મંડાઈ ગયા. એ પાણીની ધારો નહોતી વરસતી, પણ આપાને મન તો ઈંદ્ર મહાગજની ખરછીઓ વરસતી હતી. સાસરાના વાસમાં પોતાની કાઠિયાણીના પગની પાની તો શું, પણ ઓઢણાનો છેડાયે નજરે ન પડે ! એમ ત્રણ દિવસ થયા. આપાનો મિજનજ ગયો એણે જાહેર કરી દીધું કે ‘ મારે તો આજે જ તેડીને જવું છે ’

સાસુ કહે, ‘ અરે બાપ ! આ અનારાધાર મે મડાણો છે, એમાં ક્યા જરો ? ’

‘ ગમે ત્યા, દરિયામાં ! મારે તો તમારા ધરતું પાણી અત્યારથી હરામ છે. મારે વાવણી ખોટી થાય છે ’

આપાની વાવણી ખોટી થાતી હતી-દેયાની વાવણી. ગામનો

હો ! - તમે પડો જુ આપા ! તમને ખબર ને ? આમે
 ને પડો નહીં (૧) (૨) વિદ્યુત તમા ગેરુ જના પાણી માળા
 (૩) (૪) જે જે જાણવામાં ને જુ ને અને તમે જા રહો
 ને (૫) (૬)

ત્રાપામાં બેસીને નદી ઊતરતી પડે.

ગાડું અને માણુકીનો અસવાર શેત્રુંછને કાંઠે આવીને ઊભાં રવાં માટેની શેતલ (શેત્રુંછ) ધૂધવાટા કરતી કરતી બે કાંઠે ચાલી જાય છે. આજ એને આ જોમનમયાં કાંડી જુગનની દયા નહોતી. નદીને બેય કાંઠે પાણી ઊતરવાની વાટ જોતાં વટેમાર્ગીઓની કતાર બંધાઈને બેઠી હતી. હુંય તે દી શેતલને કાંઠે બેઠો હતો, ને મેં આ બધું નજરોનજર જોયું. ત્રાપાવાળાઓ ત્રાપા બાંધીને ચલમ ફૂંકતા હતા. બધાય વટેમાર્ગી આ કાંડી-કાંડિયાણીની સામે જોઈ રહ્યા જનણે આરસની પૂતળી સામે જોઈ રહ્યા હોય ! જોગમાયાના સમ. શું એ રૂપ ! નદીને જો આંખ્યુ હોત તો એ નમણાઈ દેખીને પૂર ઉતારી નાખત.

આપા સૂચાએ ત્રાપાવાળાઓને પૂછ્યું. ‘સામે કાંઈ લઈ જશો ?’

કાળીઓ બોલ્યા : ‘દરઆર, આમાં ઊતરાય એમ નથી. જુઓને, બેય કાંઠે આટલા માણસો બેઠા છે !’

‘પાણી ક્યારે ઊતરશે ?’

‘કાંઈ કહેવાય નહિ.’

ગાડાવાળા પટેલે આપાને કહ્યું. ‘આપા, હવે ખાતરી થઈ ! હજુય માની જાય તો ગાડું પાછું વાળું.’

‘હવે પાછા વળીએ તો કુંઈ (સાસુ) તણ તણ બરીને નાક કાપી લે ! પાછા તો હવે વળી રિયા, પટેલ !’

આપાની રાંગમા માણુકી થનગનાટ કરી રહી હતી. હમણાં જનણે પાઓ ફફડાવીને સામે કાંઠે પહોચી જઈ, એવા ઉઝાળા એ મારી રહી હતી. નદીના મસ્ત ધૂધવાટાની સામે માણુકી પણ હણહણાટી દેવા લાગી. ઘડીક વિચાર કરીને ઘોડેસવાર ત્રાપાવાળા તરફ ફર્યો. ‘કાંઈ રીતે સામે પાર ઉતારશો ?’

‘આપા, ગજબ કર્યો!’ માણસો એકઠાં જોડી ઉઠ્યા. આપા તો એક ધ્યાન બંધી રહ્યા છે. એણે જોયું કે નાગે ફેણ સંકેતી મો ફેરવ્યું, રાંઢવા ઉપર આપું શરીર લાંબુ કરીને એ ચાલ્યો. આપાએ ખૂંસ પાડી.

‘એ જીવાનો! સામા કાંઠા સુધી રાંઢવું ન છોડતો હો! સો રૂપિયા આપીશ’

ત્રાપાવાળાને કાને શબ્દો પડ્યા. આ શી તાજજીવી! સો રૂપિયા ખીજી! પાછું ફરીને જુએ ત્યાં તો કાળને અને એના હાથને એક વેતનું છટું! ‘વેચ બાપ!’ ચીસ નાખીને એમણે હાથમાંથી રાંઢવું મૂકી દીધું. ઢમ ઢમ! ઢમાક! ઢમતા ઢમતા એ બેચ જળા કાઢે ગયા.

રાંઢવું છૂટ્યું અને ત્રાપો ફર્યો. મધ વહેણુમાં ધૂમરી ખાધી ધરરર! ધરરર ત્રાપો તણાયો. ‘એ ગયો, એ ગયો, કેર કર્યો, આપા! કેર કર્યો.’ એવી રીડિયારમણુ બેચ કાઢે થઈ રહી. રાંઢવે ચડેલો નાગ પાણીમાં ડૂબકી ખાઈને પાછો ત્રાપા ઉપર આવ્યો. બાઈની સામે મંડાણો. બાઈની નજરના તાર તો ખીજે કચાય નથી, એના બાળક ઉપર છે અને એના અતરના તાર લાગ્યા છે માતાનની સાથે. ત્રાપો ઊભે વહેણે ધરેરાટ તણાતો જાય છે. ‘જે જગદમ્યા’નો મૃત્યુ-ગપ જપાતો જાય છે

આપો જુએ છે કે કાઠિયાણી ચાલી! એક પલકમાં તો એણે અસ્તી વિનાનો સંસાર કંઈ લીધો, અને—

કુગર ઉપર દવ બળે, ખત ખત ઝરે અંગાર,
મટી લેટી લલ ગર્જ, વાડા ખૂરા લલાલ.

અને

ઠથા પડેલી કામળી, સાંચા! મ માયે
રાવનુ સીતા લે ગયો, વે દિન સાંજાયે!

એવા એવા ધ્રાસફા પડી ગયા. પણ વિચારવાની વેળુ ક્યા હતી ?

કાઠીએ માણુકીની વાઘ ઉતારીને કાઠાની મુઝકી સાથે ભરાવી. મોરડોય ઉતારી લીધો. ઉગટાને તાણીને માણુકીને ત્રાજવે તોળે તેમ તોળા લીધી ઉપર ચડ્યો નદીને ઊભે કાંઠે હેડવારા માણુકીને વહેતી મૂકી મણીકા મણીકા જેવડા માટીના પિંડ ઉડાડતી માણુકી એક ખેતરવા ઉપર પલકવારમા પહોચી આ બધું વીજળીને વેગે બન્યું.

‘બાપ માણુકી ! મારી લાજ ગળજો !’ કહીને, ઘોડીના પડખામાં એડી લગાવી. શેત્રુછના ઊંચા ઊંચા ભેડા ઉપરથી આપાએ માણુકીને પાણીમા ઝીકી. ધુજ્માગ ! દેતી દસ હાથ ઉપર માણુકી જઈ પડી. ચારે પગ ત્રામા કરીને એ પાણીમા શેત્રારો દેવા લાગી પાણીની સપાટી ઉપર ફક્ત માણુકીનું મોઢું અને ઘોડેસવારની છાતી એટલો જ ભાગ દેખાતો હતો. માણુકી ગઈ. બરાબર મધ વહેણુમાં ત્રાપા આડી ફરી. ત્રાપો સરી જવામા પલક વાર હતી, આપાના હાથમા ઉવાડી તલવાર હતી. બરાબર ત્રાપો પાસે આવતા જ આપાએ તલવાર વાઈ. ‘કુફ’ દઈને નાગનું ડોકું નદીમા જઈ પડ્યું. પલકવારમા આપાએ ગંઢવું હાથમા લઈ લીધું.

‘રંગ આપા ! વાહ આપા’ નદીને બેય કાઠેથી લોટાએ બલકારા દીધા. મસ્તીખેર નદીએ પણ જાણે શાખાશી દીધી હોય તેમ બેય ભેડામાંથી પડછદા જોલ્યા.

ચારે દિશામા રાક્ષસ જેવા લોઠ ઊછળી રહ્યા છે. કાઠિયાણી અને બાળક પાણીમાં તરબોળ છે મા દીકરાના મોમાં પણ પાણી જઈ રહ્યું છે. આપો ઉપરવાસ નજર કરે ત્યા તો આરો અરધો ગાઉ આધો ગયેલો. સામે પાણીએ ઘોડી ચાલી શકશે નહિ. સન્મુખ નજર કરે ત્યા નદીના ભેડા માથોડુ માથોડુ ઊંચા ! કેવી રીતે બહાર નીકળવું ?

‘બાપ માણુકી ! બેટા માણુકી !’ કરીને આપાએ ઘોડીની પીડ થાબડી. ઘોડી ચાલી.

‘કાકિયાણી, હવે તારું હવતર રાત્રવામાં છે. માટે બરાબર ઝાલજો.’ કાકીએ કહ્યું.

કાકિયાણીએ બાળકને પલોંકીમાં ઢાળ્યો. એ હાથે રાંધેલું રાત્રવાનો છેડો આપાએ કાકાની મુઠ્ઠીમાં ભરાવ્યો. માણુડી કાકા પાસે પહોંચી. એના પગ માટી ઉપર ટેંગાણા.

‘કાકિયાણી ! બરાબર ઝાલજો !’ કહીને આપાએ માણુડીના પડખાના પાટું નાખી. ચારે પગ સ કેલીને મણુડીએ એ માથેકે માથેકે મેડા ઉપર હલગ મારી, પણ મેડા પડજોડા હતા મારીકે એક ગાડા જેવું ગાળુ ફેસડું. માણુડી પાંચી પાંખીમાં જઈ પડી તાપે પગ એ બાળક અને માતા સોતો પાંચ પડાણો માંડેરા મુઠ્ઠાઈને પાંચ પુદિમા આવ્યાં.

‘આપ માણુડી !’ કહીને ફરીવાર બેબડ પાસે જઈને આપાએ માણુડીના પગ ઉપર જઈને માણુડી પાંચી પાંખીમાં પડાણી, ‘માણુડી જાણી મારા મનું ભોગ લેવા દેડવા આવ્યા’

‘હવે તમારું બરાબર માણુડી પડી, ત્યારે કાકિયાણી બોલી
‘કાકી ! હવે તમારું મેલી દા ! તમારા હવતરવાની એક કાકા
‘તમારું હવતરવાની કાકિયાણી ને બીજા હોકરા મળી રહે.
‘તમારું હવતરવા મા’

‘તમારું હવતરવા મા’ તમારું માલીવ મા ! નીકળીએ તો ચાર
‘તમારું હવતરવા મા’ તમારું હવતરવા મા ! તમારું હવતરવા મા !
‘તમારું હવતરવા મા’ તમારું હવતરવા મા ! તમારું હવતરવા મા !
‘તમારું હવતરવા મા’ તમારું હવતરવા મા ! તમારું હવતરવા મા !

‘તમારું હવતરવા મા’ તમારું હવતરવા મા ! તમારું હવતરવા મા !
‘તમારું હવતરવા મા’ તમારું હવતરવા મા ! તમારું હવતરવા મા !
‘તમારું હવતરવા મા’ તમારું હવતરવા મા ! તમારું હવતરવા મા !

૨. કલોજ લૂણસરીઓ

ગોંડળના ઢાઠા ઉપર ધુસાંગ ! ધુસાંગ ! ધુસાંગ ! એવે અવાજે તરધાયો ઢાલ વાગવા લાગ્યો અને ઘોડા ! ઘોડા ! ઘોડા ! પોકારતો પોકારતો ચોપદાર પ્રભાતને પહેરે રજપૂતોની ડેલીએ ડેલીએ ધૂમવા લાગ્યો. એટલામા એક ડેલીમાંથી એક જુવાન બહાર દોડ્યો આવે છે અને ચોપદારને પૂછે છે ‘ભાઈ ? શું છે ? શેનો ઢાલ વગડે છે ?’

‘કલોજભાઈ !’ ચોપદાર ચાલતો ચાલતો કહેતો ગયો. ‘કુડ્ડાના હાદા ખુમાણે આપણો માલ વાળ્યો છે. પણ તમે ચડશો મા.’

‘કા ?’

‘ખાપુએ ના પાડી છે. હજી તમારી ચાકરી નોંધાણી નથી.’

‘એમ તે કાંઈ હોય ! રજપૂતના દીકરા ભગવાનને ચોપડે ચાકરી નોંધાવીને પછી જ અવતરે છે.’

એટલું કહીને કલોજ નામના અસવારે હથિયાર હાથ કરી ઘોડી છોડી

લૂણસર નામે વાકાનેરનું એક બાયાતી ગામ છે. ત્યાનો ગરાસિયો કલોજ પોતાના ભાઈએને લઈને ગોંડળ બા’કુબાની પામે નોકરી કરવા આવ્યો હતો. ત્રીસ વરસની અવસ્થા હતી. આજ સવાળી એની ચાકરી નોંધાવાની હતી. પણ મળસઝામા જ હોદો ખુમાણ નામે કુડ્ડાનો કાઠી પોતાના દોઢમો ઘોડા લઈને ગોંડળની સીમમાં ત્રાટક્યો, અને એણે પહરમાંથી પરમારા દોર વાળ્યા

કલોત હુલસરીઓ

મા' કુઠાનો પગાર ખાનારા બીજા રજપૂત બહાર નીકળે ન
નીકળે. ત્યાં તે કલોત પોતાના બે રજપૂતોની સાથે ચડી નીકળ્યો.
દોઢો કાઠીઓએ પોતાની પાછળ હાથલા ગામતા સાંજળ્યા. પણ
પાછળ નજર કરતા ત્રણ જ અસવારો દેખ્યા. ઠંડોલીઆને પાદર
કાઠીએ ઘોડા બેળા કરી દીધાં. આપાઓ એકબીજાને કહેવા મંડ્યા
કે 'એ બા, ઈ તો બાજે વહિ કરવા આવતા ને, વહિ કરવા.'
કુને વિશ્વાસ ને. ત્યાં તે રજપૂતો આંળી ગયા.

‘આપાઓ ! આમાં હાલો ખુમાર કેને કહીએ ?’

‘એ બાજે’ મોટા આગળ હાલ્યા કવ, મોટા આગળ એ
જોડ્યા બાવળા ઘોડાનો અસવાર : માથે મોતેરી ઇંડનો મેકર બાધો :
મોનાની કાળે બાસો અને મોનાને કુને હાલ. ઈ જ આપો હાલો
બાજે બા, મારગ ઘો, માગ્ય ! રજપૂતના દીકરા વહિ કરવા આવતા
સે, મારગ ઘો.’

ગોઢો મોઢો ઘોડા નો માં પડી ગયા. વચ્ચે થઈને ને
રજપૂતો આગળ વધ્યા

જે વડીએ આ ને મોઢોસવાર હાલો ખુમારની નહીં ગયા, તે
વડીએ હાલો ખુમારે ખુમારોની આગ પાછળી. એ આગમાં વહિ
નહોતી, કે હવે હાલો ખુમારે ઘોડા હાલ્યો કલોત વાન ઘરો.
પણ કલોત આગ નહીં એણે પોતાની પોડી તરીકે બગી
બગી. પોડી બગી બઈ. હાલો ખુમારની સાથે મેકરેટા કમર
દીધા. કાઠીએ તરવાર ઉઠાડી કરી પાવડમાં ઊંડા કરીને એણે
તરવાર કીડા. હાલો ખુમાર ને મોડના જેટ નીચે નવી ગયા.
પણ તરવારે મોડની ઉપરનો મેકર, કોઠા અને કાંઈનાં પાડાં,
એ બધું કાપીને મોડના બે કડક કરી નાખ્યા. તાજાંબા બે કડક !

હાલો ખુમાર કુને આપો મોટો તરસ નજર કરે ત્યાં મોટો
તા મુકાઈ ગયો દીકર, પા કાઠીની આજનાં મેકર ને બહાર

તો જેટલાં, તેટલાં જાણીએ. આજે આજે, ને આજે
માનસમાં પડેલું તે જાણીએ. તે જાણીએ, તે જાણીએ
જાણીએ જાણીએ.

એ જાણીએ જાણીએ જાણીએ.

કોઈ કહે, 'જાણીએ જાણીએ જાણીએ.'

'જાણીએ જાણીએ જાણીએ.' કહેને જાણીએ જાણીએ
કોઈ કહે જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ
જાણીએ જાણીએ.

'જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ
જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ
જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ

મીરાં એના અસવારોને કહે કે, 'જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ
જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ
જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ

અસવારોને જાણીએ જાણીએ જાણીએ.

કલાજીએ વિચાર્યું. 'જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ
જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ
જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ
'માણી, પેટનો દીકરો માનીને આ જાણીએ જાણીએ જાણીએ.'

એ મહિના જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ
જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ
જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ

મીરાં કહે, 'કાં જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ ?'

જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ
જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ
જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ જાણીએ

૩

અમાસની અધારી ઘેર અધરાત બાંગી ગઈ હતી મોટું જગત્નું થવા આવ્યું હતું. તે વખતે ગોળને દરવાજે બાહ્યે આવીને સાફ પાડ્યો કે ‘ભાઈ દરવાજી! ઝટ દરવાજો ઉઘાડ.’

‘દરવાજો અત્યારે ન ઝડે. દૂધિયું કસાઈભાઈને ગેરે રહે છે.’ દરવાજો જવાબ દીધો.

‘મારે કસાઈભાઈનું જ કામ છે. અંતે માથે આફત તોળાઈ રહી છે. ભાઈ દરવાજી! મારા ધનીને ઝટ ખુલ્લો દ.’

કસાઈને ઘેરથી દરવાજાની દૂધીઓ આવી બાહ્યને કસાઈની પાસે લઈ ગયા બાહ્યને કલોચ ગોલી ઝેલ્યો; ‘ઓહો ગામેડ! તમે અટાણે કયાથી! લૂણસરમા સહુ ખુશીમાં છે?’

‘બાપુ, કાલ સવારે લૂણસર હમે કે નહિ હોય. આજ બપોરે અહીંથી ત્રીસ ગાઉ ઉપર મને એક કટક બેટયું. આમટીયા દાદો ખુમાણ અને ધંધૂકયા ગોરા દાદો સાથે સાડા નણમે ધોડેસવાર : ક્યું કે, ‘લૂણસર ઉપર કાલે સવારે ગીઈ વાનથું.’ સંજાણને મેં ગોળનો રસ્તો લીધો. તમારે પુરૂં જ માગ પગમાં નેર આવ્યું. આવી વહેલું તો પડેઆમ તેમ નહોતું. મરતો મરતો પડેઓ છું.’

આકાશમાં ગીટ માંટીને કલોચ વળત માપવા મંડ્યો. સવાર આડો જાડો વખત નહોતો રહ્યો. લૂણસર ત્રીસ ગાઉ આવે હતું. સવાર પડ્યો ત્યાં પોતાની જનમભોગડા ઉપર ચાં રાં વીતકો વીતમે! મેં રજપૂતાણીઓ અને માર વગસની નાની દીકરીની કેવો દયા થઈ હશે! વિચાર કરીને કલોચ ધૂણ ઝેલ્યો

પોતાના બાણેજને બોલાવીને એણે બનામથ કરી. ‘બાપ, આજ સવારે ભા’ કુંબાને કહ્યાનાં નોતનં દીધા છે. પણ હું સવાર સુધી રહું તો મારે કસુંમાને સાટે ઝેરની તાસળી પીરી પડે.

તુ જાગને જુઓ પાનિ પાનિ નીચાને મ' ફાળે
મારી વાન કહેને કી નાળે તે પાનિ નીચા, નીચા કે. ૪
ગમગમ ' .

એટલું કીને નોંધ એકો પોડી ઉપર નીચે પોડીની
ગરદન ઉપર કાચ ગાળીને કા ' વાપ વાપ જુ ! આજ કુદ
મારી આજ તે જ ગાળી છે, મા' આજ છે. ૧. કીમે નર,
મોત અગાડતી નરિ હો ! આજ પુણ્ય નીચા છે, એટલું ' .

લુગમગના સીમાડા ઉપર મુજ મહાગજનો જળદગાટ કરેલો
મુગટ દેખાયો, તે વખતે મ્યામ મોઢા કાઢીને વસતીના લોડા પાડના
ઊંઘા હતા વીસ વીસ વસના દેટલાડ જુવાનો સાવડ થઈને પડ્યા
પડ્યા ડંડતા હતા પડખે લોડીનાં પાટોડા બધા હતાં.

થોડાકે લોડોએ એક મામટી ચીસ પાડી ' એ એ કલોજ
બાપુ આવે. '

કોઈ કહે, ' અરે ગાડા થાઓ મા ! ક્યા જોડા, ને ક્યા
લૂણસર ! અત્યારે કલોજ બાપુ કેવા ? '

' અરે ન હોય શુ ? આ એનો જ કાલો ઝગડો. આ તાગણ
ખીખતી ન હોય. નક્કી કલોજ બાપુના કંદિતમા દૂત કહી આવ્યા '

' અરરર ! કલોજ બાપુને મોટું શુ ગતાવનુ ? ' એમ જોડીને
ધાયણ પડેલા જુવાનો પડખુ ફર્યા અને સદાને માટે આખો મીચી ગયા

કલોજ આવ્યો જાણે સીમાડેથી સૂરજ આવ્યો. આખી ગતના
ઉજાગરાથી આખો રાતીધૂમ થયેલી : મોઢાના દેવાગી નૂર ઉપર હાલારની
માટીના થર જમી ગયેલા : થોડીના મોમાયી શીશુ ચાલ્યા જાય છે

' બાપુ, જરાકે જ મોડું થયું. ' માણસો જોલ્યાં. કલોજના
મોમાયી નિસાસો નીકળ્યો. જાણે એનો હવ નીકળ્યો.

' પણ બાપુ ! કોઈ લૂટાણું નથી હો. ' કોઈએ દિલાસો દીધો.

‘સાચું બાપ ! કાંઈ નથી લૂંટાણું ! ફક્ત આખર ! દરબાર-
ગઢમાં કાંઈ જવતું છે ?’

‘એક પખીડું પણ નથી ઊડ્યું.’

‘શી રીતે ?’

‘દાદો તો ગઢના લખાયા વીંખવા આવ્યો, પણ એના મોટેરા
માઈ મીરાંજીએ ક્યું : ‘ખબરદાર ! કલાણની ધરવાણિયું મારી બોન્યું
ઢે. આજ કલોલ ગામતરે હોય તે જો એના ઓરડા ચૂંથાય, તો
તે પહેલાં મીરાંજી માથે માથું ન રહે’ એમ કહીને એણે પોતાનાં
દોઢસો ઘોડા નોખા તારવ્યા અને દરબારગઢ ફરતા ઉઘાડી તરવારે
ચીટી દીધા હતાં, બાપુ !’

‘એક જ માના જે દીકરા ! વાહ મીરાંજી ! બહે બાગ્યું લૂણસર
તને જાળખ્યો’ કલોલ ખેલી ઊઠ્યો.

કલોલ ઓરડે ગયો. લોકોએ માન્યું કે બાપુના મનની વેદના
હેડી બેસી ગઈ. ઓરડાની ઓસરીની ડોર પર રજપૂત બેસી ગયો.
બાર વરસની નમણી અને કાલી કાલી ખેલી ખેલતી દીકરી બહાર
આવીને બાપુને નીરખતી નીરખતી બેઠી રહી. પોતાની ઘોડીના હના-
માંથી કાંસાની તાંસળી કાઢીને કલાણએ દીકરીને કહ્યું :

‘બેટા, આ તાંસળીમાં ગોરસ લાવજે.’

દહીં આવ્યું. અદર મૂઠી ભરીને સાકર નાખી સાકર ને દહીં
ઘોળીને કલોલ પોતે પી ગયો. બીજી તાંસળી કાઢી. એમાં અપીણુ
વાહ્યુ, દીકરીની પાસે રોટલો માગ્યો. રોટલાનાં બટકામાં અપીણુ
ભરી ભરીને તાજણુને ખવરાવ્યું. જે ભાર અપીણુનું અમલ તાજણુના
પેટમાં ગયું એટલે થાકેલી તાજણુ પાછી ચનગનાટ કરવા લાગી.
બાપુના પેટમાં કડક થઈ. પછી એણે દીકરીને કહ્યું :

‘લે બેટા ! હવે મારાં દુઃખણાં લઈ લે, બાપ.’

દીકરીની આંખમાંથી આંસુ વહેતા થયાં.

‘રજપૂતાણિયુ ! એય જણિયુ ધરમા શું કરી રહ્યા છે ! આપણુ બાળક આમ રોવા જેમે તો સાત પેઢીને ખોટ લાગે હો ! છાની રાખો ગીગીને સારો જમાઈ ગોતીને પરણાવજો કરિયાવમાં કચાશ રાખશો મા કિરતાર તમારાં રખવાળા કરશે લે એટા ગીગી ! હુ ખણા લઈને સારાં શુકન દે, કે ઊજળે મોઢે આપનુ મોત થાય !’

દીકરીએ એના નાના રૂપાળા હાથના વારણા લીધા અને આંગળીના ટચાકા ફૂટયા બાપુને માથે આમુનો અભિષેક કર્યો.

તાજણનો અસવાજ બહાર નીકળ્યો. દુસ્મન કંઈ તરફ ગયા તે અંતો પૂછીને છાનોમાનો એકલો વહેતો થયો.

૪

ભાગડામાં લૂણસર ભાગીને હાદા ખુમાણ અને મીરાં સહી એરિંગ બની ચાલ્યા જતા હતા આખી રાતનો ઉગ્ગમરો હોવાથી ખંસ આમસારો એકા ખાતા ખાતા ધીરી ગતિએ ઘોડા હાકચે જતા હતા વચ્ચે રખોયા વિનાના એમા મોલમા ઘોડા બાજગના ફૂડા કમળા હતા એને ઘેરની બીડ નડતી.

‘એના, બસે કોણ !’ એક ઢાકીએ એચિતી ચીસ પાડી.

‘કોણ ! કીમતી ! એના કોણ નહિ, આપણો કામ !’ એમ કહીને ઢાકીએ બાજસા મીંગ દાડ પાનુ એમા ન રહી ગયા. ‘આમા કાજીનો પડકાર નાકયો કે ‘મારી ચાલો !’

રજપૂતાણા ઢાકીની પાનુ ચતુઓનુ અન્ય કાલ નકુર્ક : ‘કાજી કર્ક અને માયે કાજીની તરવારનો સા પડ્યો તે મીંગ ક નાન એમ કાળે જાણવા અને પેલા પેલાના ગરીબ કાજી નાન નાન સુધી પહોંચી રહ્યા હતા. ‘કાજી કર્ક કાજીની તરવારનો સા પડ્યો તે મીંગ ક નાન એમ કાળે જાણવા અને પેલા પેલાના ગરીબ કાજી નાન નાન સુધી પહોંચી રહ્યા હતા.

‘કાજી કર્ક કાજીની તરવારનો સા પડ્યો તે મીંગ ક નાન એમ કાળે જાણવા અને પેલા પેલાના ગરીબ કાજી નાન નાન સુધી પહોંચી રહ્યા હતા.

કોણ લૂણસરીઓ.

જાણે ! લૂણસર ભાંગનારા માટી થાળે !' એવી ગર્જના થઈ.
ગોડળની વહાર ધરતીને ધણુધણાવતી આવી પહોંચી 'ભાગો ! ભણે
ભાગો !' કહેતા કાઠીઓ ભાગ્યા. ભાગતા ભાગતા ગોડળની ફેજના
એક મોવડીને ઘા કરીને પાડતા ગયા. કલોણ અને એનો ભાણેજ
પડ્યા રહ્યા. જેમ વંટોળિયો જ્ય તેમ જેવ કટક ગયા—આગળ
દુશ્મનો ને પાછળ ગોડળીઆ.

પચીસ વરસની અવસ્થાએ કનાણાએ સંકલ્પ કરેલો હતો કે
ચાલીસ વરસે શકરને માથે કમળપૂજા ખાવી આજ મોતની ઘડીએ
કલાને એ પ્રતિજ્ઞા સાંભરી. આજ એને પાંત્રીસ વરસ થયા છે. હજુ
પાંચ વરસની વાર છે. મનમાં વિચાર ઊપડ્યો કે કમળપૂજાની હોશ
પામાં રહી જશે તો અસદ્ગતિ પામીશ.

ઊભા થવાની તો તાકાત નહોતી, એટલે ઘોડીનું પેઢકું ઝાલ્યું.
ઝાલીને ટિંગાણો. ટિંગાઈને ઊંચો થયો કાઠાની મુડકી સાથે બબલી
ખાંધી હતી બબલીમાંથી પાણી ભોંય ઉપર ઢાલ્યું. પાછો નીચે
પછડાણો. હાથ લબાવીને ધૂળ પાણી ભેગાં ચોળ્યા ગારો કરીને
એમાંથી શિવલિંગનો આકાર બનાવ્યો. હાથમાં તરવાર લીધી પીછી
જમીનમાં ભરાવી મૂક હાથમાં ઝાલી ને ધાર ઉપર ગળાનો
ધસરકો દીધો. આખું માથું ઊતરી ગયું ત્યાં સુધી ભીસ દીધી.
ગારાના શંકર ઉપર પોતાનું ગળું રાખ્યું એટલે લોહીની જાણે
જળાધારી વહેવા લાગી પૂજા મહાદેવને માથે પહોંચી ગઈ પાંચ
વરસ વહેલી પહોંચી.

જેઠા જે વીસાં તણી, જડધર વાટયુ જોય,
(પણ) કલીઓ વેધુ કોય, પાંત્રીસે પોગાડિયુ.

[શકર તો જે વીસુ (ચાલીસ) વરસ પૂરા થવાની વાટ જોઈને
જેઠા હતો પણ કલોણ ચાડીને આગ્રહી હતો. એણે તો પાંત્રીસ
વરસે જ માથું મહાદેવને પહોંચાડી દીધું.]

૩. વેર

કુંડલાના યડમા અરડીલા* ગામ છે, તેમા સોનરા બાટી નામનો એક ચારણ રહે અને કાકચ ગામમા વેસૂર ગેલવો નામે સોનરા બાટીનો સાળો રહે બન્નેને સારો ગરાસ હતો. સાળા-મનેવીને હેતપ્રીત પણ રૂડી હતી.

એક વાર સોનરા બાટીએ પોતાના સાળાને ગોર કરવા બોલાવ્યો. વેસૂર ગેલવાને ચાર વરસનો એક દીકરો હતો. નામ પીઠાશ પીઠાશે બાપુની સાથે કુંઈને ઘેર જવા હડ લીધી. બાપે પીઠાશને સાથે લીધો નાના પીઠાશે પોતાના પાળેલા સસલાનેય સાથે લીધો. કારણકે સસલે પણ પોતાની મૂગી બાપામા હડ લીવી કે, ‘હુયે આવું!’ બાપને મન પણ સસલો તો બીજા દીકરા જેવો જ હતો ગળે બાંધેલી ઘૂંચરીઓના મીઠા રણકાર કરતો કરતો સસલો ગોઠમા ચાલ્યો.

કોઈ બગીચામા ગોડ થતી હતી સસલો ફૂલો ફૂલો તરણા ચરતો ખેડતો હતો. નાનો પીઠાશ અને એનો બાપ ક્યારેક આગાઅવળા થયા હશે, એટલે પીઠાશના કુઆની જીમમા એ સસલો નેઈને એવું પાણી ફૂટ્યું કે એને હજાલ કરાવીને મસાલા-દાર રાડ તૈયાર કરાવી નાખ્યું. બધા જમ્યા. સાજરે જુદા પડવાનો સમય વયો. તે વખતે નાના પીઠાશને એનો સસલો સામર્યો એ કહે, ‘માપુ, બાઈ ક્યા’ બાપુએ બાઈને ગોત્યો પણ બાઈ તો

*આજે ત્યા ગામ નથી, પણ માત્ર ઉલ્લેખ દીધો છે.

‘તમે મુખી જીવનને દુખના આનુ આનુ, બાપ.’

‘ના, માડી આ આનુ દુખના નથી આનુ જોડો.’

‘બસ બાપ, બી જોડો : સુખ જોડો બુદ્ધી કે જે.’

‘હુ !’

‘તાગ બાપનું વેર.’

રાખાની પામેથી જે રૂપૂત નર્મને પીકારા કાઢવાવાડ આઓ. અરઠીલા ગામને માથે બગાળ અધગત, કાળે ઓઢાળે કાયા ટાંકીને ઢાઈ ગોરી ગોરી વિધવા જેડી હોય, તેમ જેડી હતી એના વધોવાતા અતર સરીખુ વાળા મળે હીડી ગીડી વેદનાને બારે બાંગી પડુ હોય તેવું લાગતું અને ઓઢવાની અનેક આસાઓ જેવા તાગઓ ચમક ચમક થાતા હતા.

સોનરા બારીના ઘરમાં પીકારા એડો જ ગયો. બુઢો કુઓ અને બુઢા કુખ એક જ ઓરડામાં સૂતેલા પીકારાને મનમાં યધુ : આમ જ મારીને ચાલ્યો જઈશ તો કેણુ જાણુ ? અગૂકો દાખીને જેણુ કુખને જગાડ્યા. ચારણીએ બત્રીજને જોયો હાથમાં ખડગ જંતુ; ઓળખ્યો.

‘આવી પહોચ્યો બાપ !’ જાણે આટલા દિવસ વાટ જોતી હોય એવે સ્વરે બોલી. ત્રીજે કાન સાંભળી ન શકે તેવું ધીમેથી બોલી. ચારણુ ચકિત થઈ ગયો.

‘લે હવે વાટ કેની છે ? લગાવ એ જ તારા બાપનો મારતલ છે.’ ચારણીએ આગળી ચીવી

‘કુખ ! તમારો ..’

‘મારો ચૂડો ? ચિતા નહિ, બાપ.’

એક જ ધાએ પીકારો પતાવ્યું.

‘હવે ? તમે આજ રીતે આજ રીતે ? તમે ? તમે ?’

વેર

હમીર અને નાગાજીએ મારા જે સાવજી ! એના બાપનું લોહી
બાળશે એટલી જ વાર છે માટે ભાગવા માંડ. '

પીકાશ ગયો. ચારણીએ લેકાર ઝોરડામાં, દીવાને ઝાંખે
અજવાળે, ધણીનું લોહી-તરબોળ ધડ માથું નેતી નેતી બળકડા
સુધી અખોલ જેડી રહી. હવે પીકાશ ધણી નીકળી ગયો હશે એમ
ખાતરી થઈ, એ વખતે મો ટાકયું, રોવા લાગી ચારણીનું રાણું
તો ઝાડવાનેય રોવરાવે સાંભળીને આખો પીકાશ જાગ્યો ગાયો બાબરી
કૂતરાં વિલાપ કરવા મડ્યાં રાવું સામળતા તો પડખેના ઝોરડામાં
સૂતેલા જેય દીકરા, હમીર અને નાગાજી દોડ્યા આવ્યા. જે પહોંરનું
થીજ ગયેલું લોહી નેઈને નાગાજી બોલ્યો. 'લે માડી, હવે સમ-
જાઈ ગયું. હવે દોગ રેવા દે હમીર, આ જામેલું લોહી ને. આ
કાળો કામો કરનારો નક્કી પીકાશ અને બાપને માડીએ જ ઉપર
રહીને મરાવ્યો લાગે છે. પીકાશને ભાગવતો વખત એની કુઈ વિના
બીજું કાણુ આપે ? રગ છે મા !'

માએ જવાબ દીધો : 'દીકરા, એક દી એનો ય બાપ આ
રો'તો હો ! ત્રણ વરસનો એનો બાળકો તે દી ઉજ્જડ વગ
માપના મડદા ઉપર પડ્યો પડ્યો ગાય વન્યાના વાજરુની જે
વલવલતો હતો એ ભૂલી ગયા, મારા પેટ ! બાપ તો સહુના સર
અને હવે બળ હોય તો ચિતોડ ક્યાં આધુ છે, મારા બાપ ?'

૩

રાવળનો વેશ કાઢીને હમીર-નાગાજી ચિતોડમાં આવ
સાથે છે વશાવળીના ચોપડા, અને બીજું રવાજ. પીકાશના
જ વહીવટા બનીને આવ્યા છે. પીકાશની ડેરીએ જ ઉ
રોજ ગઢમાંથી જે ભરચક થાળાઓ આવે છે 'ભાલ્યે ૩
ભાલ્યે અત્રદતા !' કરતા કરતા દુશ્મનો મિથાન્તો જમે છે.

એમ ક્રના તો તમારું નામ મડામું, એમ ક્રના ક્રના પીડાય પોતાના આ પાત્ર રડી મળતા દો દો રોકાય છે, પણ એમકાના નામ નાના માત્ર નાંદ પોતાના લાગ ગોતના એ તાગ નથી મળતો પીડાય મડામાયી જ્યારે આરમા જાય છે. અને જ્યારમાયી પાછો પો આપે તે ત્યારે સાથે આરમાની એવળ હોય છે એકદો ક્યાય મળતો નથી

એક દિવસ એવો આપી ગયો. રાતનો બીજો પડો જામતો આવે છે નેરામરી ગવળો કેલીએ એવ એક રવાજ ઉપર મૂ જમાવી રહ્યા છે આડ, એકડા, એચરાજ નગેરે જોગળીઓના છંદો રવાજના સૂની સાથે માર નાદ લાકારી રવા છે બીજ બાજુ ઝરખામાં પીડાય અને એની જોગળામરી ચારણીની વચ્ચે મીડી મીડી મસ્તી જામતી આવે છે સુખી વર-વડુ સામસામાં સુખ કિચ્ચોવ કરી રહ્યા છે એ એકડીના જગતમા અત્યારે જાણે ત્રીજુ કાઈ માનવી હવતું જ ન હોય એવી બાદશાહી જામી છે ઝરખો ધણધણે છે. ચારણ પોતાની બધી કવિતા ને બધા અલકારો ધરની નારી ઉપર ઢોળી રહ્યો છે, સુખ જાણે કે સમાતુ નથી !

ત્યાં તડ તડ કરતી ચારણીના હાથની ચૂડલી નંદવાણી. મસ્તી થંબી ગઈ. અને હાથમાં ફક્ત અકકેક જ ચૂડી રાતીયોળ ચૂડી; તે ફૂટી ચારણી થડકતે હૈયે જોતી ‘મારો હાથ અડવો નહિ રાખું. અત્યારે જ ચૂડી લાવી આપો’

ચારણ હાસીમાં જોલ્યો. ‘અત્યારે મધરાતે ચૂડલી ક્યાંથી મંગાવું? એક રાત હાથ અડવો રહેશે તો મને કાઈ કાઈ મારી નહિ નાખે!’

‘ચારણ ! ચૂડલીની ઠેકડી ન હોય. લાવી આપો.’

‘હ્યો, માણસ મોકલુ.’

‘ના, માણસને મણિયારા હોકારો ન આપે. તમે પોતે જ લઈ આવો.’

પથારી પાનંગ તણે, જે છીનકું ચડાય,
[એને] જય તો વડીયું જય, [પણ] પોર નો જય પીઠવા!

(હે પીઠાશ, સર્પની પથારી ઉપર જે દેડકું ચડે, એને પછી મરતા બહુ તો એકાદ જે વડીની વાર લાગે : પછી કાઈ એક પહોર સુધી એને જીવવાનું ન હોય)

પીઠાશ સમજ્યો કે આ સાદ તો કાળનો. ત્યાં ચોથો દુહો ચાલ્યો,
સખ પાલવ, કુંજું સરસ, વેદ્યુ રથ ને વાજ
રેઠાં મેલીને રાજ, [તારો] પાણું જવું પીઠવા!
છ છીનકું ચારાય, પાનલ પાથારી તણાં
જય તો વડીયું જય, પોર નો જય પીઠવા.

(ખાટકી લોકો બકરાને પાદડાની પથારી કરી આપે છે એ પાંદડા ચરનારા બકરાને બહુ તો વડી જે વડી જીવવાનું હોય, પહોર સુધી એના પ્રાણ ન રહે.)

(હે પીઠાશ. આ સસારનાં સુખ, વસ્ત્રાભૂષણ બાગબગીચા, ગાડીઓ અને વોડાઓ, અરે આણું રાજ, આ બંધાને સૂતા મેલીને તારે પગે ચાનતા નીકળવું પડે.)

ચોડીને પીઠાશ બોલ્યો : ‘ તમે કોણ ? ’

બનાવટી દાઢી ઉતારીને જે ભાઈઓ બોલ્યા કે, ‘ ભેરુ ! ’

પીઠાગે ઓળખ્યા હેતને સ્વરે પૂછ્યું ‘ પહોચ્યા તમે ! ’

એય જણાએ કટારો કાઢી. પીઠારાને તો કાઈ ડરવાનું રહ્યું નથી. એ તો જિયર ઝેમો રહ્યો રૂક્ષ એટલું જ બોલ્યો ‘ ભાઈ, ચગવ્યા ચટ્ટીની વાટ જોતી બેસરો જૂરી જૂરીને પ્રાણ દેવો બરોર પડતો હોય તો ચૂડી દઈને ચાલ્યો આવું. ’

હનીર નાગાજલની સામે નજર નોંધી નાગાજલ કહે હમે રામ રામ ! અને તને બાગબગીચા છો. ’

હમીર જોલ્યો 'ના ના, નાગજલુ, તુ પીકાશને નથી ઝોળખતો, દે'

'અરે ! હવે જાવા દઈએ ? અને ગયો પીકાશ પાછો આવે ?'

'હા, હા, પાછો આવે. જાવા દે.'

'ભાઈ, ચીથરીઆ મહાદેવ પાસે તમે ઊભા રહેજો. ત્યાં મોકાત છે. આહી તમે પકડાઈ જશો જાઓ, હું હમણા જ પહોંચું છું.' એમ જોલીને પીકાશ ઝપાટાભેર ઘેર ગયો. ચારણીના હાથમાં ચૂડી મૂકીને મો મલકાવતો જોલ્યો 'લે આ ચૂડી, સવાર સુધી જ તારે પહેરતી પડશે.'

'કેમ ?'

'ભાઈજીંધ પહોંચી ગયા છે. એ રાવળ નથી, હમીર અને નાગજલુ છે તને મળવા જોડતી જાન લઈને જ આવ્યો છું, લ્યો રામ રામ, જોલ્યો અવતાર મળશું !'

પીકાશ ચાલ્યો કે તરત ચારણી નીચે ઊતરી. ઘોડાહારમાંથી બે પાણીપથા ઘોડા ઉપર સામાન માંડ્યો. બે હાથમાં ઘોડાં દોરીને પીકાશની પાછળ ચાલી. ચીથરીઆ મહાદેવ ઉપર વાટ જોવાતી હતી, આંધેથી પીકાશ દેખાયો હમીરે કહ્યું, 'નાગજલુ, પીકાશ આવ્યો. મરદના વચન !'

નાગજલુ હસીને કહ્યું : 'પણ જરા આંધેરો તો નો ! પીકાશ મૂરખો નથી તે એકલો આવે, બીજો આદમી અને બે ઘોડા ! હવે હમણા તારા ને મારા કટકા.'

પીકાશને ખમર નથી કે પછવાડે કોણ ચાલ્યું આવે છે, આવીને એણે તો કહ્યું કે, 'લ્યો ભાઈ, હવે સુખેથી કામ પતાવી લ્યો'

'પીકાશ ! વિશ્વાસઘાતી ? આ પછવાડે કોણ ?' હમીર જોલ્યો.

ત્યા તે નાગી તો ત્ય પાલે પડેલી પોજાય પડાડે જે
દગ મળેને જોલી મેલ

‘ચાગી, આ મે મજા’

ચાગી મગ મગ મુજાડે જોલી ‘ચાગી, આનું નામ ક-
વેર કહેવાય’ સાસરે જે નાચાય નું જિના પાપને માગા મળે તારે
જોના નળ નળ ગોડા દત્તા, અને કુત ન લને તાગા દીનેતો, ને
ચાંકી ! આ માપડા તાગ પાપા હાં ન કેટલેક સામગ્રે / હમનું ખમર
પડતાં જ નાગાની સાંકડા ૨૨ને દુરમનને આમ કમોતે મગવા નથી
દેવા લને ભાગવાનો સમો મળ્યો દત્તા તેમ જિનેય મગમે જોઈએ,
માટે આ જે ગોડા આગા જે જો આપ, તમ પનાલીને ચડી જાએ,
વીજળી જેવી ચિતોડની સાંકડુનેય આ ગોડા નથી આગા દે’

પીકાશ, હમીર અને નાગાજળ ત્રણે પટ્યરનાં પૂતળાં જેવા
સજ્જડ બની ગયા જોડવાની સંકિત ન રહો શું જોડે ! આની
જોગમાયાની પાસે શું જોડે ? અંધરાતનાં ચાદગાના અજવાળા
ચારણીના મુખને પખાળી રલા છે સદેહ સ્વર્ગમા વિચરવાની જાણે
કે એને વેળા થઈ છે.

જેય જણ કટાર મૂકીને ચાણીના ચરણમાં પડી ગયા પીકાશને
આયમા ધાત્રીને છાતીએ બીસ્યો

ગાનજી ઊભા થયા અડડડ ! આખી કચેરી ઊભી થઈ જોગાજી
ઝોરડાના અધ્યાત્મજી પર ટકોરા દઈને રાગજી જોડ્યા, ‘જોગાજી
આવા તે વેન હોય ? ગાડા થાઓ મા. એ સ્વપ્નાની વાત.’

અંદરથી જવાબ આપ્યો:

‘આપુ ! રજપૂતનો દીકરો તું સ્વપ્નામાયે મોતથી બડકીને
માગે ? એને વળી સ્વપ્ન તું ? અને સસાર તું ? નકી મા !
માતરમા કાઈક ફેર પડ્યો હશે ! હાય ! હાય ! હુ બાગ્યો’

આખો ડાગો ફરી પડ્યો. રાગજીએ જાહેર કયું, ‘જોગાજી
તે આવ ત્યા તુંની મારે ય અન્નગ્જી હરામ છે.’

જોગાજી મુઠાયા, સાખોનો પાળનાર મરે તો જોગાને કડી
હતા તાન ! નિમાઓ નાખીને એણે સમજાવ્યું. ‘એક રીતે કા
તું જમાના એ જ હાતીને ગાડા ફરીને અન્નગ્જી પડી પડી
કે નકી બની મામ હુ. એમાની છતુ તો દેડ ગણુ’

ચીન જ નિમ નકી ગયો. નગરના નગ્નાગીઓ ગતી નકી
અન્નગ્જી કાન ચડી ગયા, હાતી મન્ન મળીને પૂડો નકી
અન્નગ્જી નકી કે અન્નગ્જી કાન એક ગરીબ માનવનું સંકેત
નકી નકી, તુંની અન્ન એનું તોનીન આકમર ફિકર
અન્નગ્જી નકી આન્નગ્જી માનેસી આન્નગ્જી નકી
અન્નગ્જી નકી અન્નગ્જી નકી અન્નગ્જી નકી

અન્નગ્જી નકી અન્નગ્જી નકી અન્નગ્જી નકી

અન્નગ્જી નકી અન્નગ્જી નકી અન્નગ્જી નકી

અન્નગ્જી નકી અન્નગ્જી નકી અન્નગ્જી નકી

બીજી રમત પણ રૂંદે આપો ! ગૂંસો ! પોતે નરમલી કંમલ
કરતા રાગાણી નીચે મારે મોડા.

‘કુભાગળ વાઈ જસી, જોગારી જમકલ !’

એ ઉચ્ચાર સમી ગયો. સામગ્રે સામે કિનારે અગમ્યને
જાણે પાછો વળ્યો, આઠાગના મુખપટમાંથી જાણે પડે પડે
આખી મેદની ચીરીને આ નીકળ્યો કે.

‘જાણુ આપાદી બીજળી, કાળે વાદળ કદ !’

(આપાદની બીજળી જાણે જાગા પાદળને લીલીને નીકળી.)

‘શાખાશ !’ રાગાણીએ ચરણ ઝીંધું. ‘ફરી વાગ, ફરી
એક વાર.’ અવાજ જાણે ધગલીના પડ મેદીને ફરીવાર આવ્યો.

‘જાણુ આપાદી બીજળી, કાળે વાદળ કદ !’

‘ફરી એક વાગ, ફરી એક વાગ,’ આદેશ ફટકા ત્રીજી
એ ગુપ્ત સ્વર ગાળ્યો.

‘જાણુ આપાદી બીજળી, કાળે વાદળ કદ !’

‘શાખાશ ! શાખાશ !’ એમ ભલકારા દેતા દેતા રાગાણી
ઊતર્યા. એ બોલનારનું કાકુ ઝાલ્યું. ‘બોલ બચ્યા, તું કોણ ?’

‘બાપુ, જોગાણનો નોકર છું.’

‘નહિ. તું રજપૂત નહિ. તું સાચું બોલ. હું તને માફ કર
સરપાવ આપીશ.’

‘બાપુ, ચારણ છું.’

‘તું ચારણ ! મારા સીમાડામાં ચારણ જાત જીવી શકે નહિ
તું કયાથી ?’

‘હાકોર !’ જોગાણ બોલ્યા ‘દેવીના દીકરાઓને બ્રાહ્મણો’

૫. હજાર વર્ષ પૂર્વે

એક હજાર વર્ષ પૂર્વે, એક દિવસ સાંજે, પાટણ નગરીના સરોવરને કાંઠે જે બાવાઓએ આવીને પોતાના ખભા ઉપરથી ગંગા જળની કાવડ ઉતારી. વિસામો ખાવા બેડા. હાથીની સહ જે જબરદસ્ત એના ભુજ-દડ હતા. લોઢાના થભ જેવી બળવાન કાયાઓ હતી. વેત વેતના કપાળ ઝગારા કરતા હતાં. એકની આંખોમાં તેજનાં ભાવા છૂટતાં હતાં. બીજાની આંખો અધ હતી અધ વેગની માથે ને મોઢે ઘોળા રેશમ જેવી સુવાળી લટો ચમકતી હતી અને પ્રેરનાન કરવા લાગ્યા.

નજીકમાં એક ઘોડેસવાર પોતાની ઘોડીને પાણી પેગતો હતો. ત્રો! ત્રો! આપ્યો! આપ્યો! એવા નોખનોખા દોર કાઢીને ઘોડેમાથે ઘોડીને પાણી પીવા લગાવતો હતો.

ઘોડીએ જે પદાડ જેવા બાવાઓના ભગવાં વ્યૂઘ્ર ને ચમકવા લાગી, કેમેવ માની નહિ. ઘોડેસવારે પીડ લાગડી ન લાગડી. ઘોડી ટાટી ન પડી એટલે એણે કહ્યું! રડ રડ! એમ નવું કમળીના ના પોડીના અંગ ઉપર ઘોડી પડી.

‘અરુણ’ આજ આસના મોમાયી અરેન્દ્રી નીકળી ના
‘નરક’ આ ઘોડેસવાર! આ ઘોડી ને માગી કાઢ, તે ક
‘અરુણ’ આજ આસના મોમાયી અરેન્દ્રી નીકળી ના

‘કમ્પા જે પગ લાલ પડે તો’

‘તો અન્ય ગજપાટ અને માત્રી મદન આપું.’

આડમે ત્રિમે પોડીએ રાજ્ય પણ આપી એકી જોડા મળી
અડમે આતમ ટાપીને જોડી હતી. ત્યાં તો ગામમાં રાજ્યના ગડ્યો કે
જોડીનાં પગ સાચા પડ્યાં ! ગામમાં પડ્યાં !

રામએ પૂછ્યું, ‘મનુગર જોડા ત્રિકાળગાની છે ?’

‘ના આપ,’ અધ આપો કહે, ‘મનુગર નથી તે ત્રિકાળગાની
નથી શાળાહોત્ર પ્રથમ જાણ્યો છું આજો નથી એટલે અત્યંત
ઉંડેલું છે. કંઈકો જોડ્યો હતો તેનો અત્યંત પારખીને ઘોડીના
પેટની વાત વાચી.’

રાણીવાસમાંથી કચેરીમાં કહેવું આવ્યાં કે સેનાખાએ એવા
આધના ને છુટ્ટા જોડીની સાથે પરાજવાની ના પાડી છે. તે વખતે
જોડી પ્રગટ થયા, હુંકટોડા રાજના ધણી જે સોળાંકીભાઈઓ
નામે ખીજ અને રાજ . ગોત્રહત્યા લાગેલી તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા
ગંગાજળની કાવડ ઉપાડી દારકા રણછોડરાયજીને નવરાવવા મળા
હતા, સોલંકી જેવું જોડું કુંગ મળવાથી સેનાખાએ કખૂન કયું* પણ
મોટાભાઈ ખીજકુમાર જોડ્યા . ‘હું તો અધ છું. મારે માથે હવે
પણિયા આવ્યાં, હું નથી પરણ્યો, પરણવુંયે નથી. મરજી હોય તો
મારા નાનેરા ભાઈને જમાઈ કરો.’

રાજની સાથે સેનાખાનો હથેલાજો થયો, સેનાખાને આધાન રથું,
નવ મહિને દીકરો આવ્યો. પ્રસવ થાય તે વખતે જન્મદાસ લેવા
જોડીને જોસાડેલા. પ્રસવ થયો તેની બરાબર ઘડી લેવા માટે બહાર
જોડેલા જોડી પાસે આરડામાંથી દડી ફેંકવાની હતી બાનડીએ દડી
જે ઘડી મોડી નાખી, એટલે જોડી ઘડી લેવાણી. જન્મોત્તરીમાં ગણ-

* અશ્વવિદ્યાનુ પ્રાચીન શાસ્ત્ર.

તરી કરીને જોશીએ નિસાસો નાખ્યો. માતાએ પુછાવ્યું કે, ‘કહે જોશીરાજ ! જન્માક્ષર શું કહે છે ?’

‘કહે છે કે દીકરાનું મોઢું જોયે બાપનું મોત થાશે.’

સોનેરી પાંખરીમા બાળકને વીંટાળવામા આવ્યું. આમુઝરી આખે માતાએ આજ્ઞા કરી કે, ‘એને વગડામા નાખી આવો.’

બાનડી નાખવા આવે આવે ગર્ભ. એક બખોલ દેખી, બાળકને ત્યાં નાખીને પાછી વળી.

તરતની જ વીંઆયેની એક વાઘણ પોતાનાં જે બચ્ચાને એ બખોલમા મૂકીને ભરખ ગોતવા ગયેલી પાછી આવીને બચ્ચાને ધવરાવવા બેઠી. પાસે પડેલા માનવીના બાળકને માથે ઓર હતી તેથી તેને પણ પોતાનું બચ્ચું માની પોતાની ગોદમા લીધું. ઓર ચાડી લીધી. હેત ઊપજી ગયું ત્રણે જણાં વાઘણના આચળ ચસ ! ચસ ! ચૂસવા મડયા. બચ્ચાને ધરવીને વાઘણ વગડામા ચાલી ગઈ.

મોસઝણું થયું. જે ભરવાડો નીકળ્યા. એણે આ કૌતૂક જોયું. જે વાઘનાં બચ્ચા ને એક માનવીનું બચ્ચું ! એકબીજાને ચાટે છે. માનવીનું બાળક હાથપગ ઉલાળતું ઘૂંચવાટા દે છે. ત્રણેને ઉપાડીને ગોવાળીઆ દરબારમા લાવ્યા. આ કૌતૂક કોણ સમજાવે ? પૂછો બીજ સોલકીને !

માનવી બાળકને જાતીએ ચાપતા જ તુરત આધજો બીજ બોલ્યો. ‘અહાહાહા ! મારું કાળજી હરીને હિમ થાય છે. બાપ ! આ બીજે કોઈ ન હોય. આ તો મારું જ પેટ’

‘શું બોલો છો, ઠાકોર ?’

‘પુછાવો રાણીવાસમા સેનાબાને શું અવતર્યું ?’

રાણીવાસમાથી ખબર આવ્યા કે મરેલું કાચું બાળક અવતર્યું હતું.

‘એને કયાં નાખ્યું ?’

‘કપડાં કે પાંખાં પડે ના ?’

‘તો અંધા ગજપાટ અને માતી મહેન આપું.’

આડમે દિગે ભરીએ રાજ પાંખાં કચેરી જેવા મળે
અગરે આમ દાખીને જેડી દલી. ત્યાં તો ગામમાં ગજપાટ મડે એ કે
નેંગીનાં જેવું સારાં પડવાં ! માનનાં પડવાં !

ગજપાટ પૂછ્યું, ‘મદ્દગર છે ? નિકાળવાની છે ?’

‘ના બાપ,’ અંધ બાપો કહે, ‘મદ્દગર નથી ને નિકાળવાની
નથી જાણહોત્ર અથ ભણ્યો છું’ આખો નથી એટલે અજાન
ઉકેલુ છું. ફડકો બોલ્યો હતો તેનો અજાન પાછીને થોડીના
પેટની વાત વાચી.’

રાણીવાસમાંથી કચેરીમાં કાઢેલું આવ્યાં કે સેનાખાએ એવા
આધળા ને બુદ્ધા નેંગીની સાથે પરણવાની ના પાડી છે. તે વખતે
નેંગી પ્રગટ થયા, હુકડોડા રાજના ઘણી બે સોળંડીભાઈઓ
નામે બીજા અને રાજ : ગોત્રહત્યા લાગેલી તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા
ગંગાજળની કાવડ ઉપાડી દારકા રણછોડરાયજીને નવરાવવા ગતા
હતા, સોલંકી જેવું બિચું કુંગ મળવાથી સેનાખાએ કબૂત કયું* પણ
મોટાભાઈ બીજકુમાર બોલ્યા : ‘હું તો અધ છું. મારે માથે હવે
પણિયા આવ્યાં, હું નથી પરણ્યો, પરણવુંયે નથી. મરજી હોય તો
મારા નાનેરા ભાઈને જમાઈ કરો.’

રાજની સાથે સેનાખાનો હથેલાજો થયો, સેનાખાને આધાન રથું,
નવ મહિને દીકરો આવ્યો. પ્રસવ થાય તે વખતે જન્મભક્ષર લેવા
જેશીને જેસાડેલા પ્રસવ થયો તેની બરાબર ઘડી લેવા માટે બહાર
જેઠેલા જેશી પાસે ઓરડામાંથી દડી ફેંકવાની હતી બાનડીએ દડી
બે ઘડી મોડી નાખી, એટલે ખોટી ઘડી લેવાણી. જન્મોત્તરીમાં ગણ-

નર વર્ષ પૂર્વે

રોટાણીએ, બાનડીએ તે કુમડીએ વારાફરતી સૂધ્યું. ‘ઝોય રે
ણી મા ! પેટમા કાણુ જાણુ શુયે થઈ ગયું !’ એમ ત્રણે જણી
મોલી કાઈકે જતી જોગટાતુ મત્રેતુ માનીતે બાનડીએ ફૂલ બારીએથી
ફેંકી દીધું ફૂલ ઘોડાહારમાં પડ્યું. સો સો ધમસાણોમા ઝૂંઝૂલી
પરનાળ નામની ઘોડી ત્યા બાધી હતી, એણે એ સૂધ્ય પાંચેને
ઝોધાન રહ્યા

જહીએ માવલ જનમીએ, લાખણસી સોનલ,
નેત્રમ માગેણો હુવો, કાઈ જાય કમલ.

[જહી બારોટાણીને માલવ સાબાણી નામે પ્રખ્યાત બારોટ જનમ્યો.
કુમડીને કમલ.]

રાજમાતાની કુંબે કુંવર લાખો જનમ્યો એના જન્મને દિવસે
જગતમા શુ બન્યું.

જે દી’ લાખો જનમીએ, ધરપત કાછ ધરા,
તે દી’ પીરાણા પાટણુજ, કોકા લોટ કરા.
કચ્છનો ધરપતિ લાખો જે દિવસ જન્મ્યો, તે દિવસે જ
બરાબર એના પિતા ફૂલે અણહિલપુર પાટણુના કિલ્લાને ભો ભેળે
કરી નાખ્યો સૂરજનો કુમાર આવા વીર-શુકન લઈ તે ધરતી
ઊતર્યો એના જન્મની ખુશાલીના કકા ચોરાની ઝાલર ઉ
પણુ ગુજરાતના પાટનગરના ગઢની દીવાલ ઉપર વગડ...
છઠીના લેખ લખનારી વિધાતા મોજો અક્ષર કાઢતા કાપી
હશે.

*

બાપની સાથે કુંવર લાખાને અણખનાવ થયો. મોહું જોવાનુયે
ગપણુ ન રહ્યું. સૂરજનો પુત્ર જુવાનીના રંગ રમવા સોરઠને કાઠે
જોતર્યો, કઈ ધમસાણુ બોલાવ્યા. આઠ આઠ કોટની રચનાવાળું એક
નગર બાંધ્યું.

રડી ખાંચ ! રડી ખાંચ ! ત્રણઈના ડગ વાગ્યા નેજા ચડ્યા.
 નોમતે ધાવ દેવાળા. તુરી ભેરી વગડી આડશ ધુ વળો વયો. જરકર
 નીકળ્યું. ઘોડાની હણહણાટી ને આત્મીઓના હાકલા પડકાર :
 એ શોરબકોર સામળતા તો તણ પગે ઝમેલા ઘોડાએ ઝડાઈ
 દઈને ચોથો પગ નીચે મૂક્યો હણહણાટી દીધી. ખીલો કદાવી
 નાખવા ઝોટ મારી

બીજો ચોથો પગ ઝાલી લીધો. તેનું દવાનાં મર્દન કર્યાં. ઘોડાની 11૮ ટળી. માણસો મોંમાં આંગળી ધાલી ગયાં.

‘રાવ લાખા !’ અંધ બીજ બોલ્યા, ‘આમા બીજો ઇલિમ હોતો. ઘોડાને સ્વપ્ન-ધા થયો હતો. લડાઈનું એને સ્વપ્ન આવેલું. લડતાં લડતાં જાણે પોતાનો પગ ધવાણો છે. એટલી ભ્રાંતિ થવાથી એ નીચે પગ નહોતો માંડતો.

લાખો કહે, ‘દેવનાઈ પુરુષ ! મારી બહેન રાંયાણું પાણિ-ગ્રહણ કરો.’

બીજ બોલ્યા, ‘બાપ લાખા રાવ ! મારી વિદ્યાને કાઈનું શોક્યપણું ન પાલવે. મરણ વધતી હોય તો રાજને જમાઈ કરો.’

ઊઘડતા ગુલાબ જેવો રાજ શોભતો હતો. એની વિદ્યા એક જ હતી તે તે મરતકમાં નહોતી; હુગ્ગરમાં હતી. એ જ્યારે માથું હલાવતો ત્યારે સાવઝ જાણે પોતાની કેરાવાળી ખખેરતો હોય એવો પ્રતાપી દેખાતો. લાખાની બહેન બીજ કાને પરણી શકે વેલડી આંખાને વીંટાય, તેમ રાંયાણું રાજને પરણી.

૩

આંધળો બીજ બને કાવડ ધરીને ગસાલા સાથે દારકા ચાલ્યો ગયો છે, રાજ આટંકાટમાં જ ગલ્લો છે. રાંયાણુંને ઓધાન રહ્યું છે. ગતદનિસ ગર્જા ખીલતો જાય છે. મુશ્કડાના પેટમાં જાણે અભિમન્યુ !

કાળ આવવો છે ને ! એક દિવસ સાળો બનેલી મોગડાની રમત માંડે છે. સામસામા પધડા પાડે છે, કાંઠનીઓ દીખાય છે, અને ગોઠણ-ભર થઈ થઈ ને બેય જણા પાસા ફેંકે છે. લાખાની એક જ સોગડી રહી. એ સોગડીને પાકીને ઘરમાં જવાની વાર નહોતી ત્યાં ગજો દાણીઆ નાખ્યા. લાખાની સોગડી ઊડી ‘મારા સાળાની ! ક્યારની સતાપ-તી’તી !’ કહીને રાજે મોગડી પર સોગડી મારી એક વાએ ભાંગીને ભૂકા કર્યાં. આગળીમાથી લોહીના ત્રસકા ટપક્યા.

લીલી અને સૂકી એવી બાજુએ બાહર નદીઓનાં નીચે જ્યાંથી પહેલવહેલાં વહેવા માટે છે, તે દેવતાઈ જગ્યા ઉપર હજુએ આટકોટ નગર ઊભું છે. પણ આડ કોટ તો માટી મેળા મળ્યા છે અખતર કાઢી નાખીને કોઈ ક્ષત્રી કેમ જાણે નદીને નિર્જન કાંઠે એનાં એમો પોતાની આગલી જાહેરજલાલી યાદ કરતો હોય !

કવિ ગંગાજળની કાવડ ઉપાડીને ગજ બીજ એ બાઈએ ભગવે લૂગડે દારકા જાય છે આટકોટના પાદરમાં ઉતારે પડ્યો છે આંહીં એક ટકોરો વાગે ને એનો રણકાર જેમ આવે આવે પયગઈ જાય, તેવી રીતે બીજકુમારની કીર્તિ એટલા વખતમાં તો ચારણોએ અનેક રજવાડામાં પહોંચાડી દીધી હતી. જેને જેને ખોટીયાં ઘેરા હતા તે તમામ એ અશ્વ-પરીક્ષકની તપાસ કરાવતાં

લાખા કુલાણીને જાણ થઈ પાંખુપસર નામના પોતાના ઘોડાને બતાવવા લાગ્યા પાંખોવાળા પખીને વેગે ચાલનાર એ માનીતો ઘોડો કોણ જાણે શા કારણે એક પગ ઊંચો રાખતો હતો. એસડ બહુ ક્યાં હતાં તોય ઘોડો પગ માંડતો નહિ.

આધળા બીજે ઘોડાની આખી કાયા ઉપર હાથ ફેંચી લેયો, એણે કહ્યું : ‘લડાઈનો ડકો દેવાવો. નોખતો ગડેડાવો. રણશીંગાનો શોર મચાવો. આખા લશ્કરને સજ્જ કરી બહાર કાઢો. હોકારા પડકાર કરીને દિશાઓ ગમતી મૂકો.’

રડી બામ ! રડી બામ ! લડાઈના ડકા વાગ્યા. નેજા ચડ્યા. નોખતે ધાવ દેવાળા. તુરી ભેરી વગડી આકાશ ધ્રુવજો થયો. લશ્કર નીકળ્યું ઘોડાની હણહણાટી ને આદમીઓના હાકલા પડકારા : એ શોરબકાર સામળતાં તો તણ પગે ઊમેલા ઘોડાએ ઝડપે દઈને ચોથો પગ નીચે મૂક્યો. હણહણાટી દીધી. ખીલો કદાવી નાખવા એટ મારી

અંબો ન મળી, રૂઝા અવાજે અતજ બેઠવા. 'ઝેતો રૂઝે ! ખાઈ,'
એસે સાદ કમ્તો મુગમજ અટારીમાં થતી રહ્યો.

'નાદ ન મ ફરજદ ! પાદ મોલંડી ! રૂઝ તારા સામખરમને !
તે રૂઝ તારા પુનખરમને !'

પ્રામના દોરા ફૂટે તે પહેલાં તો રાખાઈસ આટકોટના ગદમાં
દાખ ન થઈ ગયો. ખાસદારે ઝેનું પાણી તૈયાર ગણેલું. ઘોડોને
નવરાત્રી માલેન કરી. મળે એક માલેનીયે મજત ન કરી હોય,
તેથી તાણ ફૂલમાળ ખતી ન્હી.

લાખાને રિવાજ હતો કે રોજ સવારે આવીને પોતાનાં ઘોડાંનાં
ચરીરે દાઘ ફેરવે એ અંબો ફૂલમાળ ઉપર દાઘ ફેરવા લાગ્યો.
કાઈ ફરજ ન લાગ્યો ત્યાં લાખાની નજર ઘોડોના માતમાં ગઈ એણે
કાનમાં અંગળી ફેરવી. આનગી ઉપર મારી બેઠી. હોળા કાઠીને એણે
પૂછ્યું. 'ખાસદાર ! ફૂલમાળ કાલે ગતે ક્યાં ગઈ હતી ?'

'ક્યાય નાંદ ખાપુ ! તમારી આજ્ઞા મળ્યું હું.'

'ખોટું ? આ ધૂળ ભેર ? આ ધૂળ મોરહની તો'ય. મોલ
કાણુ ચડેલું ?'

ખાસદાર થળી ગયો.

'કાણુ ભાખ્યામાઈ ?'

આકર હાકુ ધુગાન્યુ.

'હાં ! સમનાયું !' લાખાની એય જન્મર ખેંચાઈને બેળા થઈ.

૫

આજ મોમવાર છે મામા રિવાજે મળે એ સાથે સૈન્ય
તૈયાર થાય છે. કાઈ દિવસ નાંદ, તે આજે રાખાઈસ હથિયાર
ખાંધે છે. મામાએ બાણેજની તૈયારી ભેર. બાણેજના અંગ ઉપર
કેસરિયાં છાટાનાં દેખ્યા બાણેજની આંખોમાં છેલ્લી વિદાયના

રંગ જોયા આજ જોયો ચાલો. મામાજો લસકરને હથિયાર બાંધાતો હુકમ દીધો.

આગળ બાણેજ ને પાછળ મામા : બાહરમાં સ્નાન કરી ઘોતિયું પહેરી, ત્રિપુંડ તાણી, મામા શિવાલયમાં જોડા. ઝંઝારના શ્વન એના પહાડી ગળામાંથી ગાજવા લાગ્યા ધીના દીવા થંભીને લાખાનાં સ્તવનો સંભળી રહ્યા છે. શિવાલયને પગથિયે, મામાનાં હથિયાર અને બખ્તર લઈ ને રાખાઈશ જોડો છે તલવારની નક ઉપર પોતાનું દ્વંધમત્રિયું માયુ ટેકવું છે. મામાના મોના ઝંઝારની સાથે જ એક તાલ બનીને બાણેજના મોમાંથી નિસાસા છૂટે છે. બાહરને એવ કાંઈ લસકરનો વ્યૂહ રચાવા માંડ્યો છે.

આબમાં આવી ચડે છે. મૂંજ ધૂંધળો વાય છે. ધરતીનાં પડ ધણુધણી હાલ્યાં છે. સોલંકીના સહસ્ર સહસ્ર બાલ્કા, કોઈ મહા દાવાનળની શિખા સળગતી હોય તેવાં ચળકી ઊડ્યાં ! કળી નાગણીઓ ! બહના લખઠાગ લેતી હોય તેવી તલવારો ઝગહગવા લાગી. બાહરને કાંઈ મેટંમેટાં ચયા. લાહીનાં પગનાળાં બધાઈ ગયાં.

એ બચકર યુદ્ધમાં આટકોટના ચોદ્ધાગ્યો કપાઈ ગયા. સોલંકીનાં સૈન્ય સામે કઠિથી આ કઠિ આવી પહોંચ્યું એ વખતે લાખાન પૂર્ણ ચાલુ હતી. પૂર્ણ પૂરી થયા. સુધી આસપાસ યુદ્ધનાં ધમસાણે બોલતાં હતાં, તોય લાખો ડગ્યો નહોતો. હવે એ ઊડ્યો સારું બાણેજને જોડેલો બાળ્યો. 'હાય હાય ! હમણા મને કાંઈ નાખશે. મારાં હથિયાર એની પામે છે. બહાર નીકળીશ એટલી જ વાર છે ' એવી એને કાળ પડી.

બાણેજે જીતીને મામાને લૂગડાં દીધાં, બખ્તર પહેરાવ્યું, હથિયાર સોપ્યાં, ને કહ્યું ' ચાલો. '

'ઓ .હો ! આપુ લસકર ખાતું ચર્ઈ ગયું ! ' લાખો જોઈ ગ્યો.

મૂળરાજ લગોલગ આવી પહોંચ્યો. મામા-બાણેજ કંઈકને કાપતા

પતા, મુઠ્ઠાના ગળે ઉપર પગ મેલી મેલીને આગળ વધે છે. બાણેજ મામાની મોખરે ચાલીને મામાના ઉપર આવતા ધા પોતાના હાથ પર ઝીલતો આવે છે.

૬

ઓ ઉડે ગરજાણુ, (જેને) ગોઝીરે ગઝમ થયો,
હૈહા! હાલ્ય મેરાણુ, રણુ જોવા રાખારાણુ.

[ઓ, સામે રણુક્ષેત્રમા ગીનો ઊડે છે, અને એની કારમી ચાસો પરથી લાગે છે કે મહાયુદ્ધ મચ્યું છે. એવું યુદ્ધ તો રાખારાણુ જ હોય. હૈય! ચાલ, ચાલ, આપણે રાખાઈરાણુ ધી ગાણુ જોવા જઈએ]

‘મૂળરાજ, માટી થાજે!’ રાખાઈશે હાકલ દીધી.

‘ભાઈ! ભાઈ!’ એ મધરાતનો સૂર પારખીને મૂળરાજે ભાઈને સાદ કર્યો.

‘આજ ભાઈ નહિ, દુશ્મન!’ કહીને રાખાઈશે બાલો ઝીક્યો. સામાં વેતરાઈ મયેલ હાથનું બાણું નિશાન ચૂક્યું. મૂળરાજે આખો પીચીને ભાઈને માથે સાગ નાખી રાખાઈશે પડ્યો. પછી આખો પડ્યો.

જાડેજાઓને ખલાસ કરીને મૂળરાજે ગુજરાતનો રસ્તો લીધો. આકાશની આંખોમાંથી લોહીની ધારો થાતી હોય, તેવા સાંજના રંગ ઊવડચા હતા બાદરને કાંડે હજારો શરવીરો ડંકતા હતા. થોડે અંતરે મામો-બાણેજ પડ્યા હતા. હજી પ્રાણુ નહોતા છૂટ્યા.

એક સમજા આવી. રાખાઈશે આવે પડ્યા પડ્યાં જોયું કે સમજા મામાની આખો ઠોલવા જાય છે મામાનો જીવ હવે ઘડી બે ઘડી હતો. એને થયું, જીવતા મામાની આંખોનાં રતન જે સમજા કાઢી જશે તો મામાને અપ્સરા નહિ વરે. મારા મામાની અસહગતિ થશે.

ઉડાય તેટલું તો જોર નહોતું. શરીરના ટુકડા થઈ ગયા.

પોતાની આનુયાયી મોં ઉપર હાથ પ્રસારેા ગળુ હાથમા પથ્થર નથી આવતો. અને ત્યાં તે મમળા મામળા માથા ઉપર જે ગખાઈગ જાન મૂલી ગયો. ડગ્ગમાળી ડટાગી ડાટ્યા હાથ પમાઓ. પણ ત્યાં ડટાગી ડાા માસના જોવા પડતા હતા.

હરે જો' ડટારી, હરે જો' ડાગોળા સર્ગી
વગ ડોઈ ના વાગુરી, રાગુ રાડતે રાખારાની.

ડટાગી જગા ઉપર હાથ ગયો. ડટાર હાથમા ન આરી કાયોળા (આનગડા) જદાર લગડનાં હતા તે ઉપર હાથ ગયો. આનગડાનો લોચો તાપ્યો. પેટમા બાજેન લોચાળી તે તૂટ્યો નહિ. ઝાંટ મારીને તાપ્યો, તોડ્યો, મમળી સામે વા ડયો અદ્વચી લોચો ઝડપીને સમળી ઝડી ગઈ. લાખે ત્વાસ છોડ્યા ગખાઈને 'મન' કહીને આખો મીચી. એ ગળુમા લડતા લડતા રાખ ઈને મન્ને કુળ (વગ)-મોસાળનુ કુળ ને પિતૃકુળ — ઉજ્જવળ બનાવ્યા.

કાપડ, માડુ, લોહ, ઘણુ, નીંવડીએ વાખાણુ,
રાખાંશ વાએ છંડીઓ, તોય ન મેલ્યો માણુ.

[લુગડુ, મગ્દ, તલવાર ને સ્રી, એ ચાંગેના તો નીંવડ્યે જ વખાણુ વા. આખર અવસ્થામાં કેવો ભાગ ભજવે છે, કંઈ લાજ સાચવે છે તે જો પડી જ એનાં વખાણુ થાય જેવી રીતે જુઓ. આ ગખાઈગ જખ્ખોના છે કપાઈ ગયો હતો, તોય પોતાનીટે અણુ ન છોડી, સાચો સ્વામીમત્ત નીંવડ્યો.

ગળુ રિયાં મ રાય, રોને રણુ છાંડે ગિયા,
મુવે જ મગળ હોય, રણુ મચિયાં રાખારાનાં.

[હે મનાગના સ્નેહીજન ! તારા જે વહાલા ગળુમા ન્હાં (નર્ચી), તેને માટે કલ્યાત મા હરે, કલ્યાત તો ગળુ છોડી નાસનાગને માટે હોય, ન્હાં મનાગનાં તો અપ્સગની સાથે મગળ લગ્ન થાય છે, એમા રોવાતુ હોય' ગખાઈને પણ એવા જ ગલુસગ્રામ મચાયા.]

કોઈ સ્વજન રાખાઈરાની કોઈ ગિયતમા સ્મશાનમાં આવે છે રાખાઈશને દહન દીધુ છે. ત્યાં આવીને રાખ તપાસે છે :

વિશ્વાઈને બાકી રહેલ પચાસ ધોડા હવે મને છોડશે નહિ ગામમાં ગરીશ કે તરત આવીને મને ચોર ઠેરવશે. મારી લાજ જશે. હવે કરવું શું ? હે સૂરજ ધણી : સમી મલ્ય દેજે !'

આપાને કાંઈક વિચાર આવ્યો. એણે ચોકડું ડોંચું. લખીને તારવી ગામ એક પડખે રહી ગયું. બાવળની કાટચમાં ઘોડી વડેલી થઈ આવોછ પણ આપાને પગલે પગલે હાડતા ગયા પચાસ અસવારો પણ પાછળ ને પાછળ ચાપતા આવ્યા. એ ઝાડની અંદર ઘોડા જાણે સંતાકૂકડીની રમત રમવા લાગ્યાં. દિવસ ઝડ વઝડ જ રહ્યો હતો. જંગલમાં ઘોડાની ધમસાણુ બોલતી હતી. ડામવાના પડખા ગાજતા હતા.

એકાએક વીજળીનો આંચકો વાગ્યો હોય તેમ આપાની ઘેડી યજ્ઞી ગઈ આપાએ જોયું તો સામે એક વોકળો ચાલ્યો જાય જે. અને પાછળ ચાલ્યા આવે છે પચાસ રાત્રીઓ. હવે આપો લૂગો ક્યાંથી છટકે ? ઘોડી ટપી જાય તેટલો સાંકડો એનો પટ નહોતો.

આપા લૂગાએ વોકળાની ઊંચી ભેખડ ઉપરથી ઘોડીને વેડામાં ઝીલી. વમોવાંસ બાવાજીએ પણ પોતાની ઘોડીને ઝીલી. સામે ઝડ નીકળવા માટે આપાએ પોતાની લખીના પડખામાં એડીનો ત્રા કપો. પણ ભેખડની ટોચે ભટકાઈને લખી પાછી પડી; આપાએ લખીને જંગ પાછી ફરીવાર દામી બચ્યાં મોતી વાંદરી જેમ છાન મારીને જાય તેમ લખી બે જંગાને ઉપાડીને સામે કાંડે નીકળી ગઈ પણ માસાજની ચોડીનું એ ગજુ નહોતું બીજી વાર, ને ત્રીજી વાર એની પેડી ભટકાઈને પાછી પડી, એટલે પછી ગજુગઈને બાકાએ જંગ પાડી 'એ આપા, મને મન ગય્યો !'

અને તો પાછળના પચાસ ઘોડા ભેખડ ઉપરથી વેડામાં નાજ દર નાજ રૂં, 'એ આપા !'

દસ કાઠી છે. ધીંગાણો કરવો હોય તોય બલે ! બાકી ગામમાં ને કાઈ તમારો વરરાજો લાવ્યો હશે, તો યાને માળા ખોળામાં બેઠો માનજો બલે, કાલ્ય સવારે ધીંગાણો કરશું. અટાણે તો બાળુ કરો, હોટ્ટા પીવો, નીંદર કરો, ઘોડાને ધરવો, સવારે પછી ધીંગાણો કરશું એમા શુ બા ! લીંબડીની ફેજ હારે આફળાએ ઈ તો ઝાઝી વાત કે'વાય ને !'

ઘોડેસવારોની નાડીમાં શુવ આવ્યો નીચે ઊતર્યા પચાસે ઘોડાને આપાએ પાલી પાલી બાજરાનું નેગાણુ મુકાવ્યું પણ ચાકીસ ગાઉનો પથ કાપીને લોથપોથ થઈ જનાર ઘોડાએ બાજરો સૂધ્યો નહિ સામે જ આપા લૂણાની લખી ઊભી ઊભી બાજરો બટકાવતી હતી ઘોડેસવારો પણ દિગ થઈ ગયા કે લીંબડી જઈને આવનારી આ ઘોડી શી રીતે બાજરો કંકડાવતી હશે ?

ઘોડેસવારોની સરભરા કરવામાં આપાએ મણા ન રાખી સવાર પડ્યું એટલે જ વાણિયાને ઘેર આપાએ વરરાજને સતાડ્યો હતો તેને ત્યાંથી બોલાવી લીધો; કહ્યું 'હ્યો બાપ સંભાળુ હ્યો આ તમારો વરરાજો અને હ્યો આ વરરાજની પે'રામની.' એમ કહીને રૂપિયા બમોની ઢગલી કરી વરરાજના અગ ઉપરની સોનાની એક રતી પણ એન્છી નહોતી થઈ વરરાજને પણ ખુશ હાલતમાં હતો. ઘોડેસવારાએ આપાને પૂછ્યું 'આપા, ત્યારે આ છોકરાને કાવ્યું કેળવું ? અને શા માટે લાવેન ?'

'બહે' બા ! આ આવોજી વેન લઉને બેઠો હતો કે હાલ્ય ઘોડા બેઠવા ! હાલ્ય ઘોડા બેઠવા ! પણ માળી લખી એકની એકી રીતે એનો પળી દેખાડે ? લખીતો પાણી નેનાર માણસ તો જો ને ! હવે જો તમુડી બનીયે કે હાલો બા, માળી લખીની અમ જોન, તો તમે પાંચમે જગ્યા ત્રી આ'ંગ નીકળત ! માળે તો તમને આ'ંગ કાઢવા હતા બાકી માળે આ છોકરાના અગ ની મોનાની કડકો

૭. કાઠિયાણીની કટારી

કુરતક મહિનાને એક દિવસે બપોર નમતા હતા પાંચાળના કુંગરા વીંધીને એક વેલકું ચાલ્યુ આવતું હતું. એ પડખે એ ભાલાળા વેળાવિયા પોતાની ઘોડીઓને ખેલવતા આવતા હતા. આરસપહાણના પોદિયા જેવા ઘોળા ને ધીંગા એ વાગડિયા બળે એવા વેગમાં પથ કાપતા હતા, કે જાણે ઘર ભણી જતા હોય એવું કળાઈ આવે.

બળદની ધીંગા ધીંગા ડોકમાં ધૂધરમાળ રણુઝણુતી હતી વચ્ચે વચ્ચે ગળે ઝૂલતી ટોકરીના રણુકારા સાદ પુરાવતા હતા અને વેલકાના પેડામાં પરોવેલી પાંદડીઓ પણ રૂમરૂમ થાતી હતી. કુંગરાના ગાળામાંથી સામા પદછદા ઊડીને આ ત્રણે સૂની જમાવટમાં ભળી જતા હતા બળદના વેગમાં વધતટ થાય તેમ તેમ એ ગળુઝગાટનાં ધીંગાં અંધીરા મોજા વગડાના સૂસવતા પવનની લહેરો ઉપર હિલોળે ચડતા હતા બળદને અગે ઝૂલતી હીન્કરી ઝૂંધોમાંથી અને બળદનાં શીંગ ઉપર સજેની જોમજોમાંથી નાનકડા આમઝાં જાગે કે સૂજના ડિગ્ગોની સામે સનકાગ ડરી ગયા હતા. એવું ભગવાન તો મોગડિયાણીના ગળિયામળા હાથ વિના બીજું કાંઈ કરી નહોતું.

એવા ગડિયાળા હાથગળા એક કાઠિયાણી આ વેલકીમાં બેસીને પોતાના મહિવનમાંથી નામરે આપું વળીને જતી હતી. બળદ મગક દીધા પછી કે લલ ના નાની બદાગ ડોક કાઢીને કાઠિયાણી

૭. કાઠિયાણીની કટારી

કરતક મહિનાને એક દિવસે જ્યોર નમતા હતા. પાંચાળના કુંગરા વીંધીને એક વેલકું ચાલ્યુ આવતું હતું જે પડખે જે બાલાળા વોળાવિયા પોતાની ઘોડીઓને ખેલવતા આવતા હતા. આરસપહાણના પોડિયા જેવા મોળા ને ધીંગા જે વાગડિયા બળે એવા વેગમાં પથ કાપતા હતા, કે જાણે ઘર બહાર જતા હોય એવું કળાઈ આવે.

બળદની ધીંગી ધીંગી ડોકમાં ધૂધરમાળ રણઝણતી હતી વચ્ચે વચ્ચે ગળે જૂલતી ટોકરીના રણકાગ સાદ પુરાવતા હતા અને વેલકાના પેડામાં પરોવેલી પાંદડીઓ પણ રૂમરૂમ થાતી હતી. કુંગરાના ગાળામાંથી સામા પદ્મદા ઊઠીને આ જાણે સૂતી જમાવટમાં બાળી જતા હતા બળદના વેગમાં વધવટ યાય તેમ તેમ એ રણઝણાટનાં ધીરાં અધીરાં મોઝા વગડાના સૂસવતા પવનની લહેરો ઉપર હિલોળે ચડતા હતાં બળદને અગે જૂલતી ઊંચી જૂલોમાંથી અને બળદનાં શીંગ ઉપર સજેડી ખોબજોમાંથી નાનકડાં આબલાં જાણે કે સૂરજના કિરણોની સામે સનકારા કરી રહ્યા હતા. એવું જરતકામ તો સારકિયાણીના રળિયામણા હાથ વિના બીજું કાણ કરી જાણે ?

એવા રળિયાળા હાથગળા એક કાઠિયાણી આ વેલકીમાં બેસીને પોતાના મહિયરમાંથી સાસરે આણું વળીને જતી હતી. બળદ જરાક ઢીલા પડના કે તરત માદામાંથી બહાર ડોક કાઢીને કાઠિયાણી

172

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840.

‘*Willen des Mannes*’

‘ના ર મોળા યાવ ! માગ્ય ૩ યાગ્ય ૪ ક્રોડી ન મેં
હમ જાણી લીન અને માગ્ય ૫ નીવા મગ મગા ૬ ગાન
સોમરના વર્તને આ એક જ માગ્ય યાવ ! કાંડે હમે ’

‘ત્યારે ગામ વચ્ચેવચ્ચ જ દા. ૧૩ પડે.’

‘પીન્તે ઉપા’ નમે આપ ।’

વેલણનો પડો એક આબુ ખમેરીને આઈ સત્રુગાઈએ કાક કાઠુ.
ચદ્રમાએ જાણે વાદળના અતરપટમાંથી મોટું જતાયું. મારે
કાઈ જે આકુગવ્યાકુગતા ન હોય તેમ આઈએ રંગવાળા આદમીને

‘ અમને કયા જઈ જાતા છે ? ’ આઈએ મીડે સાદે પૂછ્યું

‘ અમારા રોખ સાહેબના મહેમાન થવા ’ અસવારોએ હિમત રાખીને નોતરું દીધું.

‘ એ.. એ .મ ? ગેખ સાહેબને તો અમેય જાણીએ છીએ, બા ! એમના મેમાન થવાની તો સહુને હોદ્દા હોય પણ આમ સપાર્ક-સપરાંની સાથે હાલ્યા આવે ઈતો ડો'ક ગોવા હોય. અમે એમ તો આવીએ. જઈને દરબારને કહો કે મે'માનગતી કચી હોય તો પડે આવીને તેડી જાય. બાકી તમથી તો વેલ્ય નહિ પાછી વળે ’

અસવારોએ એકબીજાની સામે નજર નોંધી આવી ડોઈરસીથી હુરમે આજ સુધી આવો ગણ્યો નથી બતાવ્યો એમ લાગ્યું એક અસવાર નોખો તરીને બાપુને બોલાવવા ચાલ્યો. બાકીના નવ જણ વેલડાને વીંટીને ઊભા રહ્યા.

બોખરા રોખને ઘોડેસવારે જઈને ખખર દીધા. એમણે ધરિડનો લેખાસ સળ્યો. હીનાતું અત્તર એના કિનખાખના કબજામાં ફેરવા લાગ્યું સોનાની મૂઠવાળી તરવાર એણે બગલમાં દાખી, અને હીરે જડેલો જમેયો ભેટમાં ધબ્યો. પખી જેમ એની માદાને માથે જાય તેમ બોખરો ગેખ ઘોડે ચઢીને વેલ્ય બણી વહેતો થયો.

કાકિયાણીએ ફરી વાર ડોડું કાઢ્યું. છાતી પણ બહાર બતાવી એના કાંડાની ઘૂંચરીજડિત ચૂડીઓ રણજણી ઊઠી માથેથી આંધુ મક્કીર અખોડા ઉપર ઢળી પડ્યું. હેમની દીવીમા પાંચ વાટ્યો પ્રગટાવી હોય તેવી પાંચ આગળીઓવાળા હાથમા લાલ હીંગળા જેવો પડદો ઝાલી રાખ્યો. કાકિયાણી જાણે આફરીન યઈને ગેખ સાહેબ ઉપર કામણુગારુ રૂપ ટોળવા લાગી.

‘ આવોને અંદર ! ’ એટલા જ વેળુ એના પરવાળા જેવા હો' માથી ટહુક્યા, નેણુ ઊછળ્યા. વોળાવિયા કાઠીઓના માથાં જાયે ફાટી પડ્યા બોખરો ઘોડેયા ઊતરીને વેલ્યમા ચડવા ગયો કે

અભોગત ચામડા મડલી પડેાગો. ત્યાના કાડીઓને મુઠે
 'હા મા, મા, આડે મા અને માળિયુ' [નાનુ છ મોન] 'પ
 લડુ' કેવળ તનારી નોમતુ' વગડાતે તેજો ચડાલી કે'

પાલીસા આગળ કાડીઓએ કચું કે, 'હા મા, મા'
 'પાલીસા' અને પામળી જઈને આવનારા ચાર પો પા
 લે આ ન કો.

પાલીસા ચાર માળો ૩ મારા મામમા જઈને મેલ
 લેતે મા પા 'મા, નેમમાસા વડલીવાળાના કામડા
 માલ માલ, તલ કે કે, ૧૧ કે'

૮. આલેક કરપડો

ભાડલામાં લાખા ખાયગી કે (એ એક દિવસ સવારે ડાયરો
ખાન્યો હતો. કમળાના ગગ દેવાતા હતા એ વખતે આપા લાખાના
એ કાઠીઓ એક ખૂણામાં બેઠા બેઠા ધીરે સાદે વાતે વળગ્યા હતા.

‘જસા ગીડા !’ વીકા ગીડાએ કહ્યું ‘આ ઉકડુ હમણા બારે
ફાટયું છે હો !’

‘આવડી બધી ફાટય રોતી આવી છે ઈ ખખર્ષ છે ને ? આપા
લાખાએ મોટે ચડાવ્યો છે, બા ! આપો તો એને દેખે એટલે
આધળો બીત !’

‘તે હવે ઉકલાના લાડ ઉતારી નાખીએ.’

બેય કુટિલ કાઠીઓએ ઉકા નામના લાખા ખાયરના માનીતા
કાઠીનું કાસળ કાટવાનો મનસૂબો કર્યો, ડાયરા સામે જોઈને જસા
ગીડાએ ઊંચે સાદે કહ્યું :

‘એ આપાઓ ! હમણે સામળ્યું છે કે સરલાની પાડિયુંને
મૂછયુ આવી છે.’

‘તે બા, સરલામાં વળી કેનીયુ પાડિયું ?’

‘બીજા કેનીયુ ? રાણા કરપડાની. જેને ઘરે આલેક કરપડા
જોધારમલ દીકરો હોય એનાં જ ઢોર ફાટ ફાટ આઉ લઈ ને ફરેને.

‘ઓહો ! રાણાની બેંસ્યુંને માથે તો કાંઈ લોહીના થર
છે ! ચીટીઓ લઈએ તો ધાર થાય.’

હોંકાની ઘૂંટ લેતા લેતા આપો લાખો બોલ્યા. ‘તઈ તો
આલેકના વારણા લેવા જવું પડશે.’

દરબાર દારૂડી ઉપર બેસી બેસી જાયું. મોડી ઉપર નહોતો. મોડીક પંથ કપાળો એટલે વળી જાયું, આગળ વળ્યું.

‘ભાઈ આપા ભાખા ! આને હવિયાર દા તા બાપડા ઉડા બૂડા લાગે હો ! ચાકરને મેળાલીએ તો પૂરપૂરો મેળાલીએ કાણુડીના ચડનારને તો મેળાની ખામણ બાંધે હોય, મેળાને દૂબે દાલ હોય, અને મેળાની મુઠો તારાર મોઢે બાપ ! આજ તારે તો બદિસ કરવાની વેળા છે.’

લાખા ખાચરને લોંગ આવી. પોતાના હવિયાર છોડતા છોડતા એ બોલ્યા : ‘બળે ઉડા ! આ લે. બાંધુ લે આ ત્રણે વાના, ને લાખ્ય તાળા કાટલ હવિયાર માળી આગળ.’

ઉડા શરમાળો. વળી ગીડો બોલ્યો : ‘ઉડા, ઘણીની કમુ તૂટી હોય, ઈ તો મોટો ભાગ્ય કેવાયને મુગ્યા ! બાંધી લે.’

ઉડાએ હવિયાર બાંધ્યા. ‘ઓહો ! શુ ઉડાને અરથે છે ને !’ એમ બોલતી બોલતી સવારી આગળ વધી.

વળી ગીડો બોલ્યો : ‘આપા લાખા ! તુ તો લાખણ મહાગજ કેવાછ. અને હવે શુ ઉડાને માથે આવો તૂટલ કાટલ તરફાળ હોય ! અરે ભૂંડા. તાળે તો હવે કાંઈ ગલદે ગઢપણે નગરનો ફાળિયો અરથે, બા ?’

પોતાને માથે નગરનું ફાળિયું, સોનેરી તાર ભરેલા કાળા છોડાવાળું હતું, તે ઉતારીને લાખા ખાચરે ઉડાને માથે બધાવ્યું. પોતે ઉડાનો ધીરો વીટી લીધો. આજ પોતાના માનીતા ચાકરને આવી નવાજેશ કરીને લાખા ખાચરનું હૈયું ખૂબ હરખાણું, ઘાટ પણ પૂરેપૂરો ઘડાઈ ગયો !

સરલાની સીમમાથી લાખા ખાચરના અસવારોએ બેંસો વાળી. ગોવાતીઓની ડાંગો આંચકી લીધી ગોવાતીઓ આસો દેતા દેતા રાણું

સામે મૂર ઢાઢી ગયા છે, અને નદીનાં મોતી સમાં નિર્મળ
 વદનમાળી અરીસા જેવી હૃદય ભરીને મલપતી ચાહે ચાલી
 આવતી જુવાન આઈઓના મો ઉપર પેતાં આખડાંના ઝગઝગ
 પ્રતિબિંબો પાડી એ પનિયારીઓની ઢાળી ઢાળી મોટી આંખોને
 અંખી રહેને ફૂટી ફૂટી મૂંઝવણ ઉપજતી ગયા તે પનિયારીએ
 નેહા પાલી, ડાલીને, પેર પાણીની જરૂર ન હોય તેવો મમાત્ર દી
 રી પાડી ચાલે છે, જાણી કંઈકેકે જેડી જેડી જેડા માર્યા જ ર
 તે એના કચ્છમાં, કીડીયા ભાતનાં ડોરિયા ભાતનાં કે મોગા
 અને પાણી જળી પૂતળી ભાતનાં બાંધણીદાર આંખો, નીને કંઈ
 પાતળા, કમડાની મન્યો મળ્યા ફરકે ફરકે થાય છે. કાનના
 પાંડીયા અને આંકડા પીચ તે નેજની કમાનો જાણે દમ ॥ કાળ
 મડી જરા એવી પચાવેલી છે નદીને કંઈ રાજ પ્રભાત જ ર
 મન ॥ ન સાજ વ મન્યા છે

૨

કાંટીને ખુમારે ગળેના ખાટોળી કાગળને એ મંત્ર ગિરનારી
છાંયડીએ ગમનસાહની જગ્યામાં જઈને ગળેના પાગલા ત્યાં એક દિવસ
એકે ૧૬ કાઠિયાળી, બેળા મો મા અસવારા ભંને ખાવાહતો દ્યુતે
આવ્યા ખાવાએ ધૂળીમાંથી બગતની ગપગ કરીને કાઠિયાળી સારે
હાથ લંબાવ્યો. ‘લે મળા, ગમછ તેરેકા ખીચખા કા ધની દેતાઈ’

સાડ વરસની કાઠિયાળીનું કચ્ચનિયાળું મોટું ધરતી પર ઢળ્યું.
ખાવો તો એના ખાપ જેવો હતો. પણ કાઠિયાળીને મોડામણ એ
આવ્યું કે, ‘અરે, આમાં તે વચન કાઈ ફળે’ હવે સાડ વરસની
અવસ્થાએ કાઈ દીકરો થાય?’

પણ ખાવોછ જાણતો હતો કે એ કાઠિયાળીને માથે ક્યા કીકું
ઓટાણું પડ્યું હતું.

કે’ હરા કે’ હોઢિયુ, કે અવાસ કે’વાય,
(પણ) વીંઝે વાહમંડ સારળો, (જેની) સા’માં જગત સમાય.

[કોઈ કોઈ વીર પુરુષો એવા હોય કે જેને હરા તજૂની ઉપમા આપી
સકાય એથીયે મહાન નરવીરો હશે કે જેને વરની હેલીઓ સાથે મુખ્યા
વાય એથી પણ અધિયાતા હોય તેને આખા આનાસ જેવા મહાન હોનાર
માન અપાય પણ વીરોનાળો તે કવો? આકાશ જેવો. એની ધ્યાના
તો આજુ’ જગત સમાય]

જેતપુરના પોણા બમો ગામડાં બલૂચોના હાથમાંથી હતી
લેનાર, મીતીઆળાના વીંઝે અસીઆને તોડવામાં સામત ખુમારને
સહાય કરનાર અને ચિતળના જગમા આતાભાઈ સામે આફળના
એ બહા ઢાડી વીરવાળાની વરદાન પામેલી કાઠિયાળીને મા’
વરમે ઓધાન ગ્યું. નવ મહિને પૂતમના ચાલ જેવો દીકરો
અવતર્યો. માવાહતો બક્ષેલો, એટલે એનું નામ ‘ઓધડ’ પડ્યું.
જર જનમમાં વહેતી એ ઊંડી ને ગંડી ભાદર નદીના ઊંચા ઊંચા
કાંડા ઉપર વીરવાળાના વાસ હતા.

‘આતા બાયા,’ ડાયગમા વાતો ચાલી. ‘જૂનાગઢે તો જુગ કરી. હવે એક મ્યાનમાં એ તગવાયું’ કેમ સામશે ?’

‘એનો નીવેડો આણી નાખશું બા !’ બાયા મેરે મૂઝાને વ દેતા દેતા કંચુ, ‘કા કાકી નહિ ને કા ખાટ નહિ.’

૩

ખાટ લોકો વીરાવાળાની વસતીને સંતાપવા મંડ્યા. એના ઊંઘા મોલ ભેળવી દે છે કાકીઓના સાતી જૂતવા દેતા નથી વાત વાતમાં કાકીઓની સાથે કન્જિયા ઊંઘા કરે છે પણ હવે તો એક વાળાનેય મોઢે મૂઝના દોરા ફૂટતા હતા. એની સુવાસ આખા મલકમા ફેરવા માંડી એને ચારણોએ મિરદાર્થ દીધી કે,

તોળે ઘર તાંખડિયું તણે, દૂધ દડેડા થાય,
(એમાં) ધરપતિયુનાં ઢકાય, વાગ્ન ઓઘડ વીરાઉત.

[વીરાવાળાના કવર ઓપડવાળા ! તારે જેર એટલી જાંઘી ભેરો જાતે છે કે એને દોહતી વખતે તાળડીમાં દૂધની ધારોનો જે અવાજ થાય છે, તે અવાજ જીગ્ન ગજ્જોના વાજિત્રોનો—શરણાર્થ અને ઢોનના નાદને પ ! સમજાવા દ્ય નહિ તેટલો પ્રચલ જને છે]

ધંમે ધીમે વીરાવાળો પોતાના માણસો જમાવવા મડ્યો ખાટની જમીન દમાવવાનો આદર કર્યો એક દિવસ વીરાવાળો જે નશી જુવાન કાકીઓને લઈને કચાર્થક ચડી ગયેલો વાંમેથી એની લીલીછમ વાડીમાં ખાટોએ જે બગદ ચડવા મુક્યા. બગદને પડકારે વીરાવાળાનો કાકી દરમારી વાસમાં દોરી આવ્યો. ઓપડવાળાના વડુ જે ઓગડે રહેતા હતા તેના ફળીમાં જ બગદ બાંધી દીધા પાટ ઉમ્મરના કાકીઓ આઈની ચોક્કા કરતા કરતા ફળીની બહાર આવેના બેડા હતા કોઈનું ધ્યાન નહોતું

ત્યા બાયા મેરની નવી વડુનો બાઈ મેટમાં તાલાર, એક હાથમાં બાટ અને બીજા હાથમાં દમ્તો લઈને આવ્યો. પરમાર

૮

જેરી દયા ! પતારેલી જેરી ફુગમોલી પાછળ મર્મ. આખરે ફુગમોએ એના દયામર્મમાં એક કાટકા મુક્યો. માંડીરૂ બનીને એ પાછી આવી. ચાહે પણ પહેાળા દરીને એના ધણીના રાગ ઉપર હેબી રહી. પોરીના લેાડીની માગ આપના રાગ ઉપર વદણી રહી હતી. બાગવંતને માથે જ મરતી વખતે પોડાનું લોડી પડે એની માન્યતા છે.

નાનદ મુખે આંખે એનો એનો આ બધું જોતો હતો

ત્યા તો સનાળી, પીપડી, અખપગ અને પીત્રીપડનાં લોડાની મેલી કમડી. પણ લોડી કમડને પામે આવવા દેતી નથી. દોડી દોડીને લોડાને બમડાડે અને પાછી આીને સમને દારી કીબી રહે છે પોરીની આંખમાંથી અંગાગ વગમે છે.

ખાસર આમદ ગોરી આગ્યો. એને સાદ દર્પો • • આપ્યો જેરી ! જેરા જેરી !

દુરુદગારી દેતી જેરી ખણી મર્મ ગરીમડી બતી મર્મ આમદ ગોરીની પામે આરીને કમી રંગી પોરીને સનાળી લઈ જઈ પડે નાખી

ગોહા ધાધનના દેવને અગિસચાર દયાં દગ્વો ? એની રાખ તો ખધાને વદાતી હતી પણ અખપગની મીમમાં જ એનો દેહ પડ્યો, અને વળી અખપગ એના સગા બાલેજ રાવતવાળાનું ગામ, એટલે લોડાએ સખપરમા જ આપાને દેન દીધું.

તોજે દિવસે જેરી ત્યાં પડે પડી હતી ત્યાંથી એણે તોડાચું. પાટીએ ચડી મર્મ. એને દાઈ ન ગાલી ગધ્યું. બરાબર ત્યાં ગોહા ધાધનનો દેહે પડ્યો હતો ત્યા આરીને પોરીએ પોતાનો દેહ પટક્યો. પટકનાં જ એના પ્રાણ નીકળી ગયા.

પગે લગાડવા લાવી. આપા ભાગ્યના મોટા મોટા અમીંગ પણ આવીને એને ‘આઈ!’ કહીને પૂછગાછ કરવા લાગ્યા કોઈ એને હસીને તો બોલાવે જ નહિ ને! સહુનાં મોઢાં ‘આઈ’ બોલતાં જ ભારેખમ બની જાય, એને લાડ કેળુ લડાવે? એને કેળુ વહેલાં વહેલાં ગત્રિએ ઓગડે મોકલે? એને માથે મીંડલા લઈ, મેથે હીંગળો પૂરી, પાટીએ સુગંધી સોધો ચોપડી, કપાળે ટીલડી ચોડી, ગાંધે સોંધાની નાનકડી ટપકી કરી અને નેણુને સોધે ભરી કમાન જેવાં કરી દઈને બથમાં લેનાર નણુંદ, સાચુ કે તેવતેવડી સહિયર ત્યાં કેળુ હોય : હોય તો ખગ, પણ ‘આઈ’ને એવું થાય? આડે પહોર અને સાડે ઘડી એ બાપડાં તો આઈ, આઈ ને બસ આઈ!

કમરીઆઈ પોતાની જોમનઅવમ્થા ભૂલવા મડયા કસુંબલ, ભાતીગળ અને સુગંધી લૂગડાં ઉતારીને એણે ગૂઢાં વસ્ત્રો ધારણ કરી લીધાં. કપાળની તાંત, કાનની પાંદડી અને ડોકના હાર મને કાંઈ હવે અરધે? હું તો આઈ કહેવાઉં! એમ બોલીને એણે બધાય રાણુગાર અળગા કર્યા. ફક્ત સૌભાગ્યના જ એ ધાણુ રાખ્યાં

કાઠિયાણીને હજુય એક વાત હંચામાં ખટકતી હતી બોખાં બોખાં સ્ત્રીપુરુષો ત્યારે ‘આઈ!’ કહીને એની સાથે વાત કરતાં, ત્યારે કાળા મલીર વડે પોતાનું મોઢું ઢાકીને આઈ જવાબ દેતા દાડમકળી જેવા બત્રીસ દાંતની એને ભોડપ આવતી. સમજણા થયાં ત્યારથી જ દાંતને એણે પ્રેમથી સાચવેલા હતા, એમય પગણું હતું એટલે તો દાંતને પોથી અને મજીકને રંગે રંગ્યા હતા. મહેનત લઈને મોઢું રૂંદું બનાવ્યું હતું.

‘બીજા રાણુગાર તો ઉતાર્યા, પણ આ રોયા દાંતનું શું કરે લાછ મરું છું’ એ એમની રાતદિવસની ચિંતા હતી.

એક દિવસ સવારે આપો ભાણુ અને બીજા ત્રણ ચાર મહેમા ટાઢી ઘાસ પીવા બેઠા. તાંસળીમા પળા પળા ઘી નાખીને પા

એમ રાટના નેરે કાંઈ જો ભય ને । દો, જે હી મગજની મગજ ।
બીજુ ય માર ૧

મર્મનાં નેગ કહેનાં તો કારીને જોતી જનેતાએ ગળગૂંથીમાં જ
પાઈ દીધું ને. આપો ભાગ્ય સમજ્યા કે જનનનવી આઈને આજ
બગ્ગી જેવાં મર્મ-માળ મારીને વીધ્યાં છે, એટલે દરે તો પૂરી
કાળજીથી ભાગ્ય માગવગે

રાત પડી. હેલીએ ડાયગે તીંખાજો. દગ્ગાર ઊડીને મૂવાને ઓરડે
ગયા આઈ બેઠાં હતાં. પણ ગઈ કાવના ભર્યા ગાસમાં આજ એને
ખાડા દેખાયા. આપાએ પૂછ્યું.

‘કાં, કેમ વહેતું વહેતું એક દિવસમાં ગઢપાળુ વરતાય છે ?’

આઈએ મો મત્તકાન્યું. હોઠ પહોળા થયા. ત્યાં તો આપા
બોલી ઊઠ્યા ‘અગર ! કાઠિયાણી ! આ શું ? મોઢામાથી બત્રીસે
દાડમકળિયું ક્યાં ગઈ ?’

‘પાડી નાખી !’ આઈએ દસીને જવાબ દીધો રાતા રાતા
હોઠની વચ્ચે કાળું ઘેર અંધારું દેખાણું

‘પાડી નાખી ! કાજો કાપ કર્યો ! પણ શા સારું ?’

‘બોખાંતી પીડા સમજવા સારું !’

આપા ભાણુની આખો બીની થઈ ગઈ. એણે કપાળ ફટકું.
સવારે બોલેલા વેણ બદલ બહુ પસ્તાયા. પણ કાઠિયાણીએ મોઢા
ઉપરથી હસતું કિતારું જ નહિ, બાણે મનમાં કાંઈ નથી.

કમરીઆઈ હવ્યાં ત્યાં સુધી આપા ભાણુનું ખોગડું દીધાનું.
મર્યા પછી નેગમાયા કહેવાયાં.

૧૨. ગરુમાની

ભુટ્ટીની ઈશી જાગર કરાવે પોરેમાર માણે રત્ન રે,
કેવળ જાગર કરાવે રે જાગરો મેરુપ અને રેક કુન્ડળો
રો રોડોનાં રે, મરુપના રોડ રેક રેક રેક રાખ રે.

રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે
રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે
રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે

‘આપા મીનમ રૂપણ! આ રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે’

અમરે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે
રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે
રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે

રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે
રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે
રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે

રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે
રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે
રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે રેક રોડોનાં રે

‘કિંકર નહિ બાપ । આપણાં ને ત્યાં ઉતેળિયાના જાંપામા રાખ્ય કરી જો. એ રજપૂત મને તો નહીં આપણાં રખવાળા કર્યો’

કાળો કળેગાટ ખોલી ગયો. ને ત્યાં ઉતેળિયાના ગદમાં જઈ ગેમ રહ્યાં. દરબારને બંધી દડીકતની જનબ મર્મ એણે કહેવગયું કે ‘આઈજો ! હેમે જરાય કડકો રાખ્યો મા. ભારાજનો ભાર નથી કે મારે શરણે આવેલને આગળી લગાડે ।’

ભારાજ ભાતું લિલોળતા આવી પહોંચ્યા. ઉતેળિયાના ધણીએ ગદને દરવાજે આવીને કહ્યું : ‘ભા. રજપૂતનો ધર્મ તને શીખવવાનો હોય ? આડી ગદમાં પગ મૂકીશ તો સામસામા લોહી છટાશે. બાકી હા, ઉતેળિયાના રીમાડા વજોટે એટલે તારે ગમે તે કરજે.’

રજપૂતે રજપૂતની આખ ઝોળખી લીધી. ભારાજ પાછો ફરી ગયો.

ઉતેળિયાના ઠાકોરે ભડલી સમાચાર પહોંચાડ્યા. ભોજ ખાચર મોટી ડોજ લઈને આવ્યા કાઠિયાણીજો તો ભડલી ભેળી થઈ ગઈ, પણ ભોજ ખાચરના મનનો ડખ કેમ જાય । જોરુ ગામને માથે ભોજ ખાચરના લેગ્વ જેવા પ્રચંડ કાઠીજો ત્રાટક્યા અને એ ધીગાણામાં ભારાજ કામ આવ્યા. ભોજ ખાચર ભારાજનું માથું વાઢીને પોતાની સાથે લેતા ગયા.

સ્વામીનો ઘાત થયો સાંભળીને ભારાજની રજપૂતાણીને સત ચડ્યું. કાયા થર થર કપી ઊઠી. પણ ચિતામાં ચડાય શી રીતે ? ધણીનું માથું તો ખોળામાં જોઈએ ને । રાણીએ સાદ નાખ્યો કે, ‘લાવો, કાઈ મારા ધણીનું માથુ લાવો. મારે ને એને છટું પડે છે’

ચાગણુ ખોલ્યો : ‘માથું તો ભોજ ખાચર ભેળું ગયું. અમે બધાય જઈ ને ત્યાં મરીએ તોય એ માથુ નહિ કાઢે. એ ભોજ છે. કાળમીંદ છે.’

‘એ બાપ ! મારા નામથી વિનવણી કરજો’

માલને વાળાને ફત્તેસગ પોતાના માણસો સાથે વળી નીકળ્યા. હનુભાઈ એકલા જ કસૂઆ લેવા રોકાયા હનુ જનને કાળ એને ગોતતો હોય એવું કુંવરને લાગે છે. એને માથે માથું ડાલે છે.

જેઠા ગોવાળિયાએ પોતાના હાથની અંજલિ ભરી છે. હનુભાઈ એ પણ પોતાના હાથમાં કંસૂઓ લીધો છે. જેય જણા સામસામા 'અરે વધુ પડતું ! મરી જઈ' બા !' એમ બોલી રહ્યા છે. એમાં હનુ ભાઈએ વેણ કાઢી લીધું કે, 'હે ખૂટલ કાઠી !'

'હશે બા ! ગઈ ગુજરી.' જેઠા બોલ્યો વળી થોડી વારે હનુભાઈએ વેણ કાઢ્યું કે 'કાઠીનો તે વિશ્વાસ હોય બા ? કસૂઓ હવે કઈ હોશે પીવો ? ખૂટલ કાઠી ?'

'પત્યુ બા ! હવે એ વાત ન સભારો !'

પણ જ્યાં ત્રીજી વાર કુંવરના મોંમાથી 'કાઠી ખૂટલ' એવો ઉચ્ચાર નીકળ્યો, ત્યારે મેરામ ગોવાળિયાએ જેઠાના હાથને થપાટ મારી અંજલિ ઉડાડી નાખી અને કહ્યું 'બાપુ, સાંભળતા નથી ? કઈ વારનો જે 'ખૂટલ ! ખૂટલ !' કહે જ નય છે એને વળી કસૂઆ કેવા ? ગિડો, બાળો એવું મોઢું !'

હનુભાઈ બોલ્યા • 'મેરામભાઈ ! તું સાચું કહે છે. મને મારો કાળ આ બધું બોલાવે છે આજ તો મારેય રમત રમી નાખી છે. ગિડ ! ગિડ ! સાત વાર કહું છું કે કાઠી ખૂટલ ! હવે ઉડે કે નહિ ?'

જેય બુવાતો થોડે ચડ્યા. જેય જણાએ થોડા દૂંડાળે નાખ્યાં આગળ મેરામ ને વાંમે કુંવર, બીજા બધાય જેડા જેડા બુએ છે. કુંવર હમગાં મેરામને ઝપટમા લેગે કે લીધો, લેગે કે લીધો, એની વેળા આવી પડેલી છે. બાલા ખગ ખપોગના સૂજને સામે જવાબ દઈ રહ્યા છે આસપાસની ધારો સામા હોઝારા કરી ગઈ છે. થોડાની

કરમી હણહણાટી અને શત્રુઓના ક્રોધકારી પડકારાએ જે ઘડી પહેલાંના દોસ્તીના સ્થળને રણક્ષેત્ર બનાવી મેલ્યું છે.

મેરામને માથે બાલો ઝીકાવાની જરાક વાર હતી, ત્યારે ચેતીને જોડો બોલ્યો : ‘એ કુંવર ! છેકરાની સાથે ? લાજતો નથી ?’

‘આ લે ત્યારે ભાવડાની સાથે.’ એમ કહીને કુંવરે થોડે ચડેલા જમનો પીછો લીધો. આગળ જોડો, વચમાં કુંવર, પાછળ મેરામ : દુશ્મનાવટ જાગી ગઈ, મિત્રતા હુઝાર્ઈ ગઈ ખીજ કાઢીઓ પણ ત્રાટક્યા હનુમાઈનો બાલો જ્યાં જ્યાં પડ્યો ત્યાં આ એણે ધરતીની સાથે જડતર કરી દીધું. પણ એક અભિમન્યુને સાત જણાએ ગુડ્યો, તેમ આખરે કાઢીઓએ એક હનુને ઢાળી દીધો મરતાં મરતાં કુંવરે આખોની પાપણોને પલકારે દોસ્તોને છેલ્લા રામ રામ કીધા. કાઢીઓએ કુંવરના મોમાં અજલિ ભરીને પાણી રેડ્યું. હનુમાઈના મગસિયા જોડાણા —

ઠાલીરે સર કુંભ ઠતા દિ',
ખનવટ ન છોડતો ખતુ,
રાજે વરસ ત્રીસ લગ રાખ્યો,
હોળીરો નાળિયેર હતુ.

(કાવોવિધી નારીને માથે પાણીનો વડો કેટલા દિવસ સાજો રહે ? એમ હનુમાઈના ધડ ઉપર માથું પણ કેટલો વખત ટકી શકે ? ત્રીસ વગસ મુધી હનુમાઈને લગવાને આવતો રાખ્યો તે તો હોળીનું નાળિયેર બનવાને માટે જ)

ચાંચપતીઆં હૂતો મન ચાળો,
સૂરા વરસ ન હવે સાક;
લોઢે લીટ મરે લાખાણી,
ગાયલ તણી પટોળે ગાંઠ.

(શૂરવીરો કાંઈ સાક સાક વગસ મુધી હવે ? એને તો જીવાનીમાં જ મોત રોળે. લાખાણનો દીકરો હનુમાઈ તો હમેશા લોદાનાં લીટી જેવો નિશ્વસ કરીને જ મરે એ લીટા જેમ ન જી કાય, તેમ હનુમાઈની પ્રતિજ્ઞા

ઘેલાં તે લોડો ઘેલડીયાં શાં જોલો ને ને
વેરી વળાવી હમણાં આવશું હો રાજ !

સીમાડે જતાં ઊતર્યા આડા સાપ ને ને
ફેણુંમાં આયરડા એમ ખોલીઆ હો રાજ !

અપશુકનનો ન મળે રાજ પાર ને ને
વાર્યાં કરો તો વળો પાછલા હો રાજ !

હુ હનુ ભૈ રણજયો રજપૂત ને ને
હનુ ચડ્યો તે પાછો નો ફરે હો રાજ !

વારનાં ઘોડાં મારગે ચાલ્યાં જાય ને ને
આડખીડ હાલે હનુભાની રોઝડી હો રાજ !

આકડિયામાં ચારણને થાય જાણુ ને ને
વીકોભૈ ચારણુ આડા આવીઆ હો રાજ !

કુંવર તમે ચારણનો કરજો તોલ ને ને
કસૂંબા પીને તે રાજ સંચરો હો રાજ !

નથી ગઢવા કસૂંબાનાં ટાણાં ને ને
જવા દિયો વીકાલે તમે આ સમે હો રાજ !

પરાણે કાંઈ ઉતાર્યા પડાણુ ને ને
રેડિયા કસૂંબા તેણે કાઢીઆ હો રાજ !

આવ્યાં આવ્યાં વીકાલની માડી ને ને
આવી પૂછે છે એક વાતડી હો રાજ !

કરો તમે રાજ લેને
વીકોલે ધણુ લે આવશે હો રાજ !

ર ઘડીક ધીરા થાવ ને ને
શુ રે વાળી વિકોલે આવશે હો રાજ !

મા તમને લળી લાગું પાય ને ને
ઘડીએ ખોટી કરો મા આ સમે હો રાજ !

મારાં સિ હણુ કેરા દૂધ ને ને
લાને ગોહિલ ગંગાજળ બિજળો હો રાજ !

હનુલે રણુજયો રજપૂત ને ને
બુધે ચડ્યો તે પાછો નો ફરે હો રાજ !

પાંથી હનુભાઈએ રાજી ઘોડી છોડી ને ને
નેઠા ગોવાળિયો પડકારીઓ હો રાજ !

નેઠીઓ કાંઈ લળીને લાગે પાય ને ને
માફ કરો હનુલે આ સમે હો રાજ !

ત્રણ ગાઉને તરભેટે ધણુ લાવ્યો ને ને
હવે વાતુંએ નહિ બિગરો હો રાજ !

તરવાયું ના ખંધાણું તોરણ ને ને
લાલાં ભળકે હનુભાના હાથમાં હો રાજ !

લડે લડે કાઠીડા રજપૂત ને ને
લડે હનુભા કુંવર વાંકડા હો રાજ !

‘ભાબા, હસીને ને મોમલ દીધું હોત તોય પી જત’ એટલું કહીને બહેન તો મુંગી મુંગી ચાલી નીકળી. પાગ એની આંખમાં આવળું ને ભાગ્યે વગસવા માડ્યો જોર જોર જેવાં પાણીડાં પાડતી ચાલી જાય છે. ઝાપા બહાર દેવવાડો છે. માથે લીબડાની ઘટા ઝળૂમી રહી છે અને છીંક આવે એવાં ચોખ્ખા ફૂલ ઓરડાની લીપેલી ઓસરીએ જખ્ખર ડિઝવાળો નેગડો દેઢ બેડો બેડો હોડો પીએ છે. નેગડો બાઈ ને નાની હતી ત્યારથી ઓળખતો હતો. બહેનને નેતા જ હરખમાં આવી જઈને રમતા ઉપર આડો ફેરો, પૂછ્યું :

‘કાં બાપ, આમ રોતી કાં જન ?’

‘નેગડા બાઈ, મારે માથે દુઃખના ટુગરા થયા છે પણ દુખ મને રોવરાવતું નથી. મારો માનો જણ્યો બાઈ મને દેખીને મોઢું સતાડે, ઈ વાતનું મને રોવું આવે છે.’

‘અરે ગાડી, એમાં શું રોવા બેઠી ? હું ય તારો બાઈ છું ના ! બેઠ હાલ્ય મારી સાથે’

નેગડો એ બાઈને જીભની બહેન કહી અંદર લઈ ગયો. એક કળશી જીવાર લઈ ને ગાડું બધું. રોકડી ખરચી આપી પોતાના છોકરાને કહ્યું : ‘બેટા, ધુધ ને લઈ ને ખામે મૂકી આવ્ય અને આ દાણા ધુધ ને ઘેર ઉતારી મેલજે’

ગાડું નેડીને છોકરો ધુધની સાથે ચાલ્યો વિધવા આયરાણી પોતાના મનમાં આ સસારનાં સાચજૂડ ઉપર વિચાર કરતી ચાલી ગઈ તે દિવસથી જાણે એને પોતાનો ખોવાઈ ગયેલો માગ્યો મળ્યો. અંતરમાંથી સસારના ઝેર ઊતરી ગયા.

બહેન ગયા પછી નેગડાની બાયડી આવીને બોલી : ‘ભગત, મને લાગે છે કે તમારે ને મારે છેલ્લું પડી જશે.’

‘કેમ ?’

‘ જુઓ ભગત, છોકરો ને ખરેખર તમારા જ લોહીનો હશે તો તો ગાડું ને બળદ એની પ્રુષ્ઠ ને આપીને આવશે અને ને મારી જાતમા કંઈ ફેરફાર હશે તો ગાડું બળદ પાછા લાવશે ’

‘ અરે મૂરખી ! એવા તો વદાડ હોય ? એ છોકરું બાપડો એવી વાતમાં શું સમજે ? એ તો મોટેરાએ કશું હોય એટલું જ કરે ને ! એને આપણે કોઈ દી કયા એવું શીખવ્યું છે કે નહીં ? ’

‘ ભગત, ને શીખવવું કે કહેવું પડે, તો પછી નવ માહિના ભાર વેંડાર્યો તેનું માતમ શું ? ’

ખીજે દિવસે છોકરો હાથમાં એકલી રાશ ઉલાળતો ઉલાળતો ઘેર આવ્યો. સાંભળીને પૂછ્યું. ‘ બેટા, ગાડું બળદ કયા ? ’

‘ કુઈ ને દીધાં. ’

‘ ક્યાં ? ’

‘ બાપા, તમે એના ભાઈ થઈ ને એને કાપડું દીધું, અને હું કાંઈ કુઈ ને પ્રુષ્ઠારું ન આપી આવું ? ’

મા બોલી : ‘ રગ છે બેટા, હવે તું ભગતનો દીકરો સાચો ’

૨

જે ભુજાએ જોગડે દાન દીધાં, તે જ ભુજામાં એક વાર એણે તરવારને રમાડી. તે દિવસ મિતિયાળામાં એમલવાળાની ગાદી હતી. દુશ્મનોની ફ્રાજે એક દિવસ મિતિયાળું થયું. અને જોગડો રણ ખેત્રવા ચઢ્યો. મરવાની આગલી રાતે એની બાપડીએ કેવા કાલાવાલા કર્યા ?

સારસ સાચી રાત, વતખે વાતમ જ્યું,

રહેને આજુ રાત, (અમારી) જોડ વછોડો મા જોગડા !

[હે જોગડા ! સારસી (ચક્રવાકી) પખીની જેમ આખી રાત પોતાના નરને નહીને સામે કોડેથી સાદ કરતી કરતી જૂરી જૂરીને રાત કાઢે, તેમ મારી ખતિ જ કરો ? આજની રાત તો રહો ! આપણી જોડી ક્યાં તોડો !]

પણ જોગડાને તો મહુની મોખરે મરતુ હતુ જો દેન મેકાય ?
ધીગાણું કરીને મહુનો પલ્લુ જોને પોતાનું પોલી પોતાની જનમ-
ભોમને ગાળે ઝાંટુ.

ખાંખામા જોગડાની જીભની કીચેલી આવડ અદન જોગડાના કમ
ઉપર નિસરગ્ગી માંડીને ગર કરતી હતી ત્યાં કોઈએ ખમર આપ્યા
કે ' તારો ધરમનો માને. વીર જોગડો ધીગાણામા કામ આવ્યો.'

સાંભળીને બાઈએ નિસરગ્ગીની ટોચેની પોતાના શરીરનો વા
ક્યો. ધન દેતી નીચે પડી માથુ ટાકીને મરગિયા માડયા માનવીની
ને પશુની છાતી બેદાય તેવા મરગિયા એના મીડા મીડા ગળામાથી
ગળી ગળીને નીકળના લાગ્યા.

વણુકર અને વણુર, નાતે પણ નેડો નહિ,
(પણુ) ગણુને રાઉ ગજમાર, તારી જન ન પૂછું જોગડા!

(હે બાઈજોગડા ! તુ લૂગડા વણવાનું કામ કરનારો દેડ હતો, અને હું
તો વણુર શાખની આયરાણી હું નાતનતને હિસાબે તો આપણી વચ્ચે
કાંઈયે સબંધ નથી પણ હું તારી દલ્લટી જાત સામે શું જોડ ' હું તો
તારી ખાનદાનીને રડુ છું, હે હાથીગોના હણનારા જોદ્દા !)

આયરાણી ગાતી ગાતી રાતે પાણીએ રોવા લાગી એના
વિલાપના સૂર સાંભળી સાંભળીને માણસો ખાતા ખાતા બેડા થઈ
ગયા, જોગડો બધાયને પોતાના બાઈ જેવો લાગ્યો. આયરાણીએ
જોગડાના ધીગાણાની કલ્પના કરી

×રાંખીનો રાખણુહાર, કબજાં લે વેચણુ કિયાં
વીજળ તણો વિચાર, તેં કિં જાણ્યો જોગડા!

× આ વાત વિષે જે મત છે કોઈ કહે છે કે જે દેડ આપરાજવાળાની
સાથે રહી જેતલપુર બાદશાહની ફોજ સામે મર્યા તેનું નામ જોગડો (જુઓ
રસધાર ભા. ૧ 'આપરાજ વાળા' ખીજો મત એમ છે કે આપરાજ વાળા
સાથી દેડ નહોતો, અપડો હતો જોગડો દેડ તો મિતિયાણે સાત એકસ
માહેલા એક એકલની સાથે થયો અને રાત્રીની ફોજ સામે મરાયો.

ભાઈ!

(હે વીરો જોગડા ! તુ તો રાંધી લઈને મરેલા ટોરનાં ચામડાં ચીગવામાં દુશળ
હેવાય. એને બદલે તે તલવાર લઈને રાત્રીએ ચીરી નાખ્યા. તને તલવાર
વાપરવાની યુક્તિ આપોઆપ ક્યાથી સૂઝી ગઈ.)

વિલાપ વધે છે. નવી નવી કષ્ટનાઓ ઊગે છે. હૈયામાં જાણે
હરિ જગે છે.

આજે છેલ્લી ઊઠતો, ચેલો ઊઠ્યો પાંત,
ભૂપાંમાં પડી ભાંત, જમણુ અભડાવ્યું જોગડા !
(હે જોગડા ભાઈ ! તુ તો ઢેક જમણુમાં તારે તો હમેશા સદુથી
છેલ્લે બેસવાનો વારો આવે. પરંતુ આ જુદ્ધરૂપી જમણુમાં તો હું પહેલી
પંગતમાં બેસી ગયો. સદુથી પહેલવહેલો કાટકીને મર્યો. તે તો
જ મૂપતિઓનું ભોજન અભડાવી માર્યું, એટલે કે તે તેઓની કીર્તિને
ખી પાડી.)

આગળ કટક ચારતો, કોણ આગ કરે,
એભલ કાંઉ ચારે. (હવે) જાગી ભાગ્યો જોગડા.

(હે એભલવાળા દરબાર ! તારા સૈન્યરૂપી સી ચોડામાં હું અત્યાર મુઠી
તો રાત્રીરૂપી રોરડીના સાઠને ચારતો હતો, પણ હવે હું શી રીતે એ
સી ચોડામાં રોરડી ચારીશ ? કેમકે એ સી ચોડાની જાગીરૂપી ને જોગડા, તે
તો ભાગી ગયેલ છે સી ચોડા ફરશે જ શી રીતે ?)

શ કરને જડિયું નહિ, માથું ખળાં માંચ
તલ તલ અપસર તાય, જે જંધ માચ્યું જોગડા

(શ કરની તો ધાણે ઈચ્છા હતી કે તાગ જેવા વીરનું માથું લઈને પોતાની
ખળામાં પરીવી લેવું. પણ એને એ માથું યુદ્ધક્ષેત્રમાં હાથ જ ન આવ્યું
કે એને વરવા તો એટલી બધી અપસગંજા બિતરી હતી કે એ બિચારીએને
તો શરીરનો તલ તલ નેટલો દુકડો વહેતો લેવા પડ્યો.)

મુઠા માત્ર માચ્યે, મુઠા સાટવીએ નહિ,
ખૂંધાં કોણ ખમે, જાત વન્યાનાં જોગડાં !

કાલ અમલક ચોખ્ખી રૂપાળી હતી. અને રેખતા જ રૂપાળે જાડે
એમાં એમ તારંગે વાલીને નામ પાડી

‘અવ પીટના, અર્ધ મુ ગિલા નાદ, ન માવડીના
કપાળની પોડીમાં નોનીન કર વાડાકા ! ને ત્રય તા કરી નાખ્ય
એની જોપરીનાં. કે અટ, ચાર જમ તારું નામ રેંગ’

પણ વાલીના હાથ કપતા મડતા, અડક કાઢવાની એની જાતી
ન ગાતી. માથે વીજળી પડી હોય એવો એ ત્યા ને ત્યાં મજબૂત
થઈ ગયો. તે વખતે એક ગુતાર હાથમાં હાથરો વાળને ઝમો હતો.
કાનીઆએ તર તાયા હોય ઉપર ડાંડી નાખી ત્યાં ગુતારનું સત જાગી
ગયું એના મનમાં અજવાળું મંદ્ર ગયું કે ‘હાય હાય ! હૃય
મુદામડાનો સરખો મળી ! અને આવો લાગ જાય !’

એણે હોટ દીધી વાવરીના હાથમાંથી ઝૂટવીને એણે અડક
ખમે ચડાવી. લખા પાડેરના કપાળ સામી નોની, દાગી, અને
હકુકુકુ દેતી ગોળી છૂટતાં વાર જ લાખાની જોપરીમાં ‘ફડાક !’
અવાજ થયો. હરદારના મેળામાં કોઈ જોરદાર હાથની વપાટ વાગતાં
દૂમળા સાંધુડાના હાથમાંથી સવા રોર પીચડી મોતું રામપાતર
ઊડી પડે, તેમ લાખાની જોપરી ઊડી પડી જીવતરમાં પહેલી જ
વાર હાથમાં અડક ઝાલનારા એ સુતારે રંગ રાખી દીધો.

અને પછી તો ‘હો ! હો !’ એમ દેકારો બોલ્યો પાડેર
પડ્યો અને અધારામાં મિયાણા આકુળવ્યાકુળ થયા મનમાં લાગ્યું
કે ઝાપામાં કોણ જાણે કેટલા જોદા બેઠા હશે. ગોકીરો પણ કાળા
ગઝમનો થઈ પડ્યો. પથરા છૂટ્યા. મિયાણાઓની જામનગરીઓ
બહોના કાનમાં ચંપાવા લાગી. બડાકા થયા પણ ગોળીઓ
કણકણ દેતી ગાડા સાથે ભટકાઈને ભોંયે પડવા મડી તોય એ
તો મિયાણાની બહો ! કેકને ધાયલ કરીને લખા પાડેરની લાશ
લેતા કે મિયાણા રવાના થયા.

જણા વારે આવી પહોંચ્યા હતા ? ખીજું કોઈ નહિ, એટલો કાનીઓ જ હતો. કાનીઓ બાપુને ગોતતો હતો. બરાબર ટાણે એ આવી પહોંચ્યો. બાપુનો બેહોશ દેહ પટકાઈને પડ્યો હતો. તેની જ કમરમાંથી કાનીએ તરવાર ખેંચી લીધી, અને અધારામાં એની એકલી બુમએ, પંદર પંદર ઝાટકા સામટા પડતા હોય એટલી ઝડપથી તલવાર આઘટી એણે એકલાએ દેકારો બોલાવ્યો. સુદામડાને સહુથી વધુ બચાવનાર એ કાનીઓ હતો.

આપા શાદુળની કળ ઊતરી, એણે આખો ઉત્તારી. પડખે બુમ ત્યા પચીસ પચીસ ધામા કટકા થઈ ગયેલો કાનીઓ પડ્યો છે.

‘બાપુ ! સુદામડા —’ એટલું જ એ બોલી શક્યો. પછી એના પ્રાણનો દીવો બોલવાઈ ગયો.

સવારે ચોરામાં ડાયરો બરાણો. મરેલાઓને દેન દેવાની તૈયારી થતી હતી. બંધી લાશો સામે પડી હતી તે ટાણે માણુમોનો અફસોસ ઉડાડવા માટે ગઢવીએ પોગસનાં વેણ કાઢ્યાં.

‘ખમા ! ખમા તને, આપા શાદુળ ! આજ તે’ કાડિયાણીની દૂખ ઉગળી ! જોગમાયાએ સુદામડાનું નાક રાખ્યું. વાદ રાગના ખેલગદાર !

ઠોડકાં રાગુભઈ કે’ એમ માદો,
લોહ ઝડકા એ મત ડાં,
બડ ઊભે ઝાપો ભેળાંયે,
(તો) બડ છે ડવન આજ બડાં.

● ૧ શાદુળ બરાડ કદે છે કે, ‘દે બળવાન બેલાવ્યા, હ તલવારોના સ્વાયદા સીર નરો, તમે દુઝર દો જાને જાનના દનસાનના દુગ્ધનો દાખડે ચડે જન, તો તો બચા ચરસીરિનુ ડવન મૂળ મરુ’

૨

એમ મરદ લુણાઓત આખે,
સણજો ગદતાં નરાં સરાં;
નર ઉભે ભોળાય નીંગરું,
તો નાનત છે એહ નરાં.

૩

વળગ્યા ગઢે માળીઆવાળા,
માટીપણારા ભરેલ મિ'યા:
પોતે ચકચુર થિયો પવાડે,
એમ કેક ભડ ચકચુર ક્રિયા.

૪

સાહે ગઢ રાખ્યો સુદલપર,
દોખી તણો ન લાખે દાવ,
એમ કરી કસળે ઊગરિયો,
રંગ છે થાને ખવડારાવ.

પોતાના/પગકમતુ ગીત સાંભળીને શાફુળ ખવડે ઉદાસ મુખે
ડોકુ ધુણુવ્યું.

ચારણ પૂછે છે. 'કાં બાપ ! કાંઈ મોળુ કહ્યું ?'

'ગઢવા ! કવિની કવિતાયે આબડછેટથી ખીતી હશે કે ?'

'કાંઈ સમજાણ નહિ, આપા શાફુળ.'

૨. લણા ખવડનો પુત્ર શાફુળ કહે છે કે 'હે પુરુષો ! સાંભળજો કે
તે મરદ ભ્રો દોય છતાં ગામ લૂટાય, તો તો એવા મગ્દને લાછન હજો.'

૩. માળિયાવાળા મિયાણા લૂટાગ, કે જે મરદાનગી ભરેલા હતા, તે
સુદામણના ગઢ ઉપર તૂટી પડ્યા એ વખતે બટાફુર શાફુલ ખવડ ગરણિયો
અન્યો અતે ખીત ટેકને એણે ગણતન ચલાવ્યાં.

૪. સુદામણનો ગઢ ગાફુળ ખવડેએવી રીતે બચાવી દીધો દુરમનોનો
કામો નહિ, એ રીતે શાફુળ ખવડ ! હવે દોમડાળા ઊતરી ગયા.
ના રાત, રંગ છે તને !

ભરનીંદમાં પોટેલા ડોઈ નિર્દોષ માણસને અધરાતે સરકારી સિપાઈ આવીને હાથકડી પહેરાવે, તેમ આપા કાળાને આ કાગળ વાંચીને થઈ ગયું. માનવીને માથે આભ તૂટી પડે એ વાત એને ખરી લાગી. ધગતી જ્વરે એની નજર આગળ ચકર ચકર ફરવા લાગી. પણ કાઠીનો દીકરો, ઘૂંટડો ગળતા આવડે. ખેપિયાને જવાન લખી આપ્યો — લખ્યું કે, ‘હા જૂમણું લાગ્યો છું. ઘરેણે મુકાઈ ગયું છે. છોડાવીને થોડા દિવસમાં આવું છું.’

બાકીની જે ચાર સાતીની જમીન રહી હતી તે માંડીને કાઠીએ બીજા એક હગ્ગર રૂપિયા ઉપાડ્યા નવું મોળવણા હેમનું જૂમાણું ઘડાવ્યું. જૂમાણું લઈને થોડે ચડી એણે વંડાનો રસ્તો લીધો. રસ્તે ચાલતાં એને વિચાર આવે છે કે ‘આ જૂમાણું અમારું નહિ, એમ કહેશે તો ? જૂમાણા ઉપરવટ કાંઈ રકમ માગશે તો ? તો આ થોડી આપીશ અને એટલેથી પણ નહિ માને તો ? એથીયે એના જૂમાણાની વગારે કિંમત માગશે તો ? તો મરીશ !’ પડખામાં તલવાર તયાર હતી

ડેરીની ચોપાટમાં બુવો આવર બેડા હતા. તેણે કોડીને હાથ લગાવ્યા ‘હોળોડો ! આવો, આવો, કાળા જુમાણું પાસે’ એમ આરંભ દીધો, બેસાડ્યા

ઉતારવળા ચઈને કાળા જુમાણે તો કાળિયાની ગડ ઝાડવા માડી, બોલ્યા કે ‘જાઈ, આ તમારું જૂમાણું સજાળી બો’

‘કાળા રોડો, કાળા રોડો કાળાને કમૂમે લેવા બોલીએ. જૂમાણી ક્યાં ઉતારવળા કે આપા કાળા’

કાળા જુમાણા ગમ રમી ગયા. એને પૂરપૂરા ત્રાસકા પડી ગયો કે કાળિયા આજ મર કાળામાં મારું નાવ મળું ક્યા

કાળિયાના સગુડ ત્રાસી સંડો ગયા.

ડાયરો ધીમે ધીમે ભરાવા લાગ્યો, તેમ તેમ કાળા ઝુમણાના ટાંગા તૂટવા મંડ્યા. હવે વાર નહોતી. ત્યાં બુવો આપર ઊભા થઈને પડખાની એક પછીને નાડાછોડ કરવા બેઠા. અચાનક એના કાન ચમક્યા, પછીતની અંદર આ પ્રમાણે વાતો થતી હતી.

‘કા રાડ. કે’તી’તી ને કે નહિ જરે?’

‘શું છે?’

‘ઝૂમણું ધડાવીને લાવ્યો.’

‘કોણ?’

‘તારો બાપ — કાળો ઝુમણું.’

‘અરરર! પીટ્યા, કાઠીનું મોત ઊંચું કયું!’

પેશાબ કરતો કરતો બુવો આપર ઠરી ગયો. ‘હાય હાય! હાય

હાય!’ એવા ઊંચા હાહાકાર ધમણે ધમાતી આગના ભડકાની માફક એના હૈયામા ભડમડી ઊઠ્યા. માથાની ઝાળ ત્રેહમડે લાગી ગઈ. એ ઊંભો થયો. એ પગ્યારો વાણુદના ઘરમાં ગયો. વાણુદ ઊંભો ઊંભો વાતો કરતો હતો, ત્યાં આપરે એના ગાલ ઉપર એક અડમેાત લગાવી દીધી, પોતે પાંચે આગળીએ સોનાના વેઠ પહેરેલ હતા તેની વાણુદના ગાલ ઉપર છાપ ઊઠી આવી. વાણુદે ચીસ પાડી: ‘એ અન્નદાતા! તમારી ગૌ’

‘કાઠ્ય ઝૂમણું, કાઠ્ય નીકર કટકા કરી નાખું છું.’

આગેણીમાંથી ખોદીને વાણુદે કઢીનો પાટિયો કાઢ્યો. અંદરથી મધ્ય કાઠ્યું, એજ ઝૂમણું! ખૂમ કાણું પડી ગયેનું હતું. કાળિયામાં ડોંડી, બગલમાં દાબી બુવો ડાયરામાં આવીને બેઠો. કમુઓ તૈયાર હો એટલે નોકરને કહ્યું ‘જા ઝોરડે, ઓલ્યું જોડ્યવળું ઝૂમણું ઈ આવ્યું.’

ભરનીંદરમાં પોઢેલા ઢાઈ નિર્દોષ માણસને અધરાતે સરકારી સિપાઈ આવીને હાથકડી પહેગવે, તેમ આપા કાળાને આ કાગળ વાંચીને થઈ ગયું. માનવીને માથે આજ તૂટી પડે એ વાત એને ખરી લાગી. ધગતી જાણે એની નજર આગળ ચકર ચકર ફરવા લાગી. પણ કાઠીનો દીકરો, ઘૂટડો ગગતા આવડે. ખેપિયાને જવાબ લખી આપ્યો — લખ્યું કે, ‘હા જૂમણુ લાવ્યો છું. ઘરેણે મુકાઈ ગયું છે. છોડાવીને થોડા દિવસમાં આવું છું.’

બાકીની જે ચાર સાતીની જમીન રહી હતી તે માડીને કાઠીએ ખીજા એક હમ્તર રૂપિયા ઉપાડ્યા નવું સોળવલા હેમનું જૂમણું ધડાવ્યું. જૂમણું લઈને ઘોડે ચડી એણે વંડાનો રસ્તો લીધો. રસ્તે ચાલતાં એને વિચાર આવે છે કે ‘આ જૂમણુ અમારું નહિ, એમ કહેશે તો ? જૂમણા ઉપરવટ કાંઈ રકમ માગશે તો ? તો આ ઘોડી આપીશ અને એટલેથી પણ નહિ માને તો ? એથીયે એના જૂમણાની વધારે કિંમત માગશે તો ? તો મરીશ !’ પડખામાં તકવાર તયાર હતી

ડેવીની ચોપાટમાં ભુવો આયર બેડા હતા. તેણે ઊડીને હાથ લંબાવ્યા. ‘હોહોહો ! આવો, આવો, કાળા ખુમાણ પંપારો’ એમ આનંદાર દીધો; બેસાડ્યા

ઉતાવળા થઈને કાળા ખુમાણે તો ફાળિયાની ગડ ઊડવા માડી, બોલ્યા કે ‘જાઈ, આ તમારું જૂમણુ સમાળી ર્યો.’

‘જમા રહ્યો, જમા રહ્યો. ડાયરાને કસુમો લેવા બોલાવીએ. જૂમણાની ક્યા ઉતાવળ છે આપા કાળા !’

કાળા ખુમાણના ગમ રમી ગયા. એને પૂરેપૂરા ત્રાસકા પડી ગયો કે કાર્મિય આજ જ ડાયરામાં મારું મોત જાનું ક્યા

કાર્મિયનમાં વાનુદ ત્યાંથી સરડી ગયો.

જૂમણાની ચોરી

ડાયરો ધીમે ધીમે ભરાવા લાગ્યો, તેમ તેમ કાળા ખુમાણના ટાંગા તૂટવા મંડ્યા. હવે વાર નહોતી. ત્યાં ભુવો આપર ઊભા થઈને પડખાની એક પછીને નાડાછોડ કરવા બેઠો. અચાનક એના કાન ચમક્યા, પછીતની અદર આ પ્રમાણે વાતો થતી હતી.

‘કા રાંડ. ટૂંતી’તી ને કે નહિ જરે?’

‘શું છે?’

‘જૂમણું ઘડાવીને લાવ્યો.’

‘કોણ?’

‘તારો બાપ — કાળો ખુમાણ.’

‘અરરર! પીટ્યા, કાઠીનું મોત ઊભુ કર્યું!’

પેશાબ કરતો કરતો ભુવો આપર ઠરી ગયો. ‘હાય હાય! હાય

હાય!’ એવા ઊના હાહાકાર ધમણે ધમાતી આગના ભડકાની માફક એના હૈયામાં ભડમડી ઊઠ્યા. માથાની ઝાળ ત્રેહમડે લાગી ગઈ. એ ઊભો થયો. એ પરબારો વાણુદના ઘરમાં ગયો. વાણુદ ઊભો ઊભો વાતો કરતો હતો, ત્યાં આપરે એના ગાલ ઉપર એક અડખોત લગાવી દીધી, પોતે પાંચે આગળાએ સોનાના વેઠ પહેરેલ હતા તેની વાણુદના ગાલ ઉપર છાપ ઊડી આવી. વાણુદે ચીસ પાડી ‘એ અન્નદાતા! તમારી ગૌ’

‘કાઠ્ય જૂમણું, કાઠ્ય નીકર કટકા કરી નાખું છું.’

રાગેલુમાથી ખોદીને વાણુદે કઢીતો પાટિયો. કાઠ્યો અંદરથી ગંધાયું, એજ જૂમણું! ખૂન કાણુ પડી ગયેલું હતું. ફાળિયામાં જગલમાં દાખી ભુવો ડાયરામાં આવીને બેઠો. કમૂઓ તૈયાર હોયે નોકરને કહ્યું ‘જા જોરડે, ઓલ્યું જોડ્યવળું જૂમણું લાવ્યું.’

કાળા ખુમાણનો શ્વાસ ઘુંટાવા લાગ્યો. જૂમણું ગઢમાંથી આવ્યું. સામે મુઢાણું. પછી મોં મલકાતીને ભુવો આયર જોલ્યો: ‘આપા કાળા, લ્યો કાઢો ઝોલ્યું, તમે લઈ ગ્યા’તા ઈ જૂમણું.’

કાળા ખુમાણે જૂમણું કાઢ્યું. એના હાથ કંપતા હતા. ડાયરાના એક જે ભાઈઓ જોલી ગિઠ્યા ‘કાં આપા, અરીણનો બહુ ઉતાર આવી ગયો છે તે ધૂન્ને છો?’

ભુવો આયર જોલ્યો: ‘હા, હા, આપાને મોટો ઉતાર આવી ગયો છે! હમણાં કસૂબા પાઈ એ.’

કાળા ખુમાણની આંખે અધારા આવ્યાં. ભુવો જૂમણું ઊંચું કરીને જોલ્યો: ‘ડાયરાના ભાઈઓ, અમારા ઘરમા આવા જે જૂમણાં હતાં. તેમાંથી એક આપો કાળો ઉપાડી ગયેલા.’

ચમકીને ડાયરાએ પૂછ્યું: ‘હેં કયાથી?’

‘ગાડલાના જેવડમાંથી. કેમ ખરું ને આપા?’

‘અને ભાઈઓ, આપો અમારા બાળપણના ભાઈજી ધ થાય છે હો!’

‘અરર!’ ડાયરામાં ચીસ ગિઠી.

‘આપાને ઉવરાણી લખી, એટલે આ હલકી કિમતનું જૂમણું ઘડાવીને લઈ આવ્યા, ને ઝોલ્યું, હગ્ગર રૂપિયાનું જૂમણું ગળત કરી ગયા.’

‘ભુવા ભાઈ, આ મારી ઘોડી .. .’ કાળા ખુમાણનો સ્વર તૂટી ગયો.

ધીરે રહીને ભુવા આયરે પોતાની બગલમાંથી ફાળિયું લીધું, ઉખેળીને અંદરથી જૂમણું કાઢ્યું. ત્રણે જૂમણા ડાયરાની વચ્ચે ફગાવ્યાં, જોલ્યો કે, ‘લ્યો બા, હવે જોડય મેળવો તો!’

જૂમણાની ચોરી

ડાયરો સળગડ થઈ ગયો. અખંડ નોડનાં જે જૂમણાં તે ત્રીણું નવીન ! થું થયું ?

આયરની આંખમાથી આંસુની ધાર હાલી. હિમાલય રુએ ત્યારે એના નેત્રમાંથી ગંગા તે જમના વધૂટે કાળા ખુમાણના પગની રજ લઈને એ બોલ્યો કે ‘કાઠી, ધન્ય હોજો તારી માને. અને મારી માને માથે—ના, મારી માનો શો વાક ! મારે પોતાને માથે એક હજાર ખાસડા હોજો ! ડાયરાના બાઈઓ, આજ આ લાખ તાના ગલદેરાનું મોત બગાડવા હું બોલો થયો’તો. મારી બાયડીએ વાણુંદનું કહ્યું માન્યું ! પણ બાયડીને શું કહું ? મે પોતે જ હું કાઠીને અશીષ ઘોળવું પડત ને !’

પછી પોતે કાળા ખુમાણને જે હાથ નોડી કહ્યું :
‘બાઈ ! નવું જૂમણું તો તમારું જ છે. અને આ બેમાથી એક જૂમણું મારી બેનને કાપડામા. આ રૂપિયા એક હજાર બાઈને વધાવાના. ના પાડે એને નેગમાયાના સોગંદ છે.’

આજ એ બેય જણાની ત્રીજી પેઠી ચાલે છે.

૧૯. અભો સોરઠિયો

સોરઠ દેશને દખણદે કિનારે, માલણ નદીના કાંઠા ઉપર મહુવા નામનું બંદર આવેલું છે. આરબી સમુદ્રના આસમાની મોજાં રાત-દિવસ મહુવાની ધરતીના વારણાં લીધા કરે છે. દરિયાના ગુંગરવ આઠે પહોર એ નગરીના લોકોને કાને સભળાતા રહે છે. તે દિવસ તો માલણ નદી સેજળ વહેતી હતી. એના પાણી મહુવાને થપાટો મારતા હતા. પણ આજ માલણમા એકલો વેકરો ધખધખે છે *

આજથી દોઢસો વરસ પૂર્વે આ રઢિયાળા બંદરને માથે ત્રણસો પાદરનો વાવટો ફરકતો હતો. એ ત્રણસો ગામડાની ઉપર જસા ખસીઆ નામના રજપૂત-કોળી રાજની આણુ ફરતી હતી મહુવાની બે દિશાઓમાં પંદર પંદર ગાઉના પલ્લા પકડીને ગીચ ઝાડી ઊભી હતી. નેવું નેવું હાથને માથે ડોકા કાઢીને સાગરના દોરિયાનાં જૂથ આકાશની સામે માથા ઝુલાવતાં હતા નાળિયેરીઓ. સાગસામાં ઝુંડ બાંધીને સૂરજના અજવાળાને રોકી રહી હતી, અને એકબીજાના અંકિડા બીડીને ઊભેલાં કેક કાટાવાળાં ઝાડખરાંની ને ડાળડાળીઓની એની તો ઠઠ લાગેલી કે માહીથી સસલું દોડવા જાય તો એની ખાલ ઉતરડાઈ જાય નવ નવ હાથ લામા, ડાલામથ્યા સિંહ જ્યારે એ ઘટામા કારમી ડણકો દેતા, ત્યારે એ નેસના ડુગરા હલમલો હાલતા.

* ભાવનગર રાજ્યે પોતાની નાળિયેરીઓના વાવેતર માટે નદીનું વહેણ બાળી લીધું છે.

‘અરે મામા, મનના વા સંભાળે મનના દેશમાં ત્યાર પછી ગાંડિયા પાસે પકડીને આપણી ભાઈ તમને મળી ર, જ્યાં માનની તો મ, પપ્પ મૂમળું અજાણ, હવે પપ્પ બેમા પકડીને ગાંડિયા આ મેના રી રી નાખે.’

‘માપ, માનના દેશમાં આપણી કાકા કાલી નાખીએ.’

ચાર દાનર કુતરા ભંજીને બાનાભાઈની કાકા કાલી મામાએ માર્ગ બનાવ્યા ચાર દાનર કુતરાભાઈની કાલી કાપલા મન અને કાકા આગળ પપ્પ મનલગ્નતામાં તો કાલી હતી ત્યાં મનના કાલી મૂડીને મહાના પાદરમાં મેના આપ પકડાવી ગામ કુતરા ગઢ દત્તા તેને માથે હાકાકા હાકાકા હાકાકા કરી દસ દસ તોપો સામડી વચ્ચી. ગઢ તૂટવા લાગ્યા મુઝાઈ ન જસા ખરીયાએ સચિનું કહેવું મોકાકુ ઈ. સ ૧૭૮૮ની સાલ હતી

ભાંવેળાનો નાય જોડ્યા ‘અમાર કાઈ મહુવા કચ્છે નથી કરવા; પણ હવે કચ્છીને આપ્યા છીએ માટે થોડા દિવસ તો દરબારગઢમાં રહીને દરિયાની લાંકેરા ખાલી જોગે આતુમાતુની ગોડા જોશુ ખરીયાને કહે કે થોડા દિવસ ગઢ ખાલી કરી આપે.’

ચાર જળાનું પપ્પ નિમાણું. શંકરગરજ સાધુ બીજા દયા-શકર ગોર, ત્રીજા ગોપાળજી મામા ને ચોથા જસા ખરીયાનો કામદાર અમો વાળિયો. ‘દસ દિવસે આતોભાઈ મહુવા ખાલી કરી મન અને ન ખાલી કરે તો અમે ચારે જળા બોળાધરી લઈએ છીએ’

મહુવા ખાલી કરી દઈ ને જસો ખરીયાએ પોતે સેદરડા ગામમાં જઈને રહ્યો. આડી આતોભાઈએ સેના સહિત ગામનો કચ્છે લીધો. કિલ્લાને કાંચે બાવેળાના નાયની ધજાઓ ફડાકા દેવા લાગી. ગોહિયરાજે કિલ્લાને માથે ચડીને દસે દિશાએ નજર નાખી ત્યાં તો એ લઢૂળઝઢૂળ લીલૂડા આપાવાડિયાએ એની આંખોમાં લેબલુ

આજુ આંત્ર દીધું. મોરલાના મલારે અને કાયલોના ટહુકારે એના કાનમાં સ્વાર્થનું હળાહળ રેડી દીધું હાય હાય! નંદનવન જેવી આ સમૃદ્ધિને શું કાળો ભોગવશે? આવી કામળુગારી ધરતીને શું કાળો ધણી ગમતો હશે! અહાહાહા! મહુવા વગરનું મારુ ભાવેણુ વૃષ્ટું લૃષ્ટું!

‘અને બાપુ!’ હીરજી કામદાર બોલી ઊઠ્યા ‘ભાવેણાના નાથની ધમ્મ ચડી તે શું હવે ઊતરશે? અપશુકન કહેવાય.’

‘સારે શું કરશું, કામદાર?’

‘મહુવા નથી છોડવા. ખીજી શું?’

‘પણ દગો કહેવાશે.’

‘દગો ગેતો? આપણી હાલ ધર્ષ છે ને!’

‘પણ ચાર પંચાતિયાં શું કરશું?’

‘એ હું કરીશ એ ચારે જણા પણ માનવી જ છે ને!’

આઠ દિવસને સાટે તો જે મહિના વીતી ગયા, પણ મહારાજ માથી સળવળતા નથી. જસાએ પચને કહેવરાવ્યું. પચ મહિલા ગરજીએ જઈને મહારાજને કહ્યું. ‘દરબાર, ગામ ખાતી કરો. હું અતીત છું મારો ભગવા જેખ જેયો? મારા તમામ ને લઈને હું તમાગ ઉંબગમાં લોહી છાંટીશ. બાવાની હત્યા છે! નીઝર બહાર નીકળો.’

મહારાજએ બાવાહને ગોપનાથના પાચ ગામ લખી આપ્યા. તું મો ભરાઈ ગયું. એનો ભગવા જેખ વેચાઈ ગયો. એજે તો ને જસા ખસીઆને કહ્યું, ‘મહારાજ નથી નીકળતા. અમે શું એ બાઈ? અમારી પાસે કાઈ ફાજ નથી તે લગીએ તમે મ્હે લોહી છાંટીએ’

મી, નાનો એક છોકરો અને અમો કામદાર. પોતાના અનદાતાની
મતે અને દીકરાને એક ડેકાણેથી ખીજે ડેકાણે સતાડતો સંતા-
ત અમો વાણિયો રઝાયા કરે છે પોતાની પાસે જે મૂડી હતી તે
સ્વી ખરચીને પોતાના બાળારાગને નમારી ગયો છે અને મહારાગ
તાબાઈની સાથે વિદિ ચલાવે છે કે 'હવે જમો ખમીઓ તો મરી
લા. હવે આ બાળકને ફરીને ખેસવાનું' ડેકાણુ કાઢી આપો ખીજું
ઈ નહિ તો લીલિયા પરગણુ આપો શુભીગઈના હક્ક દગાથી
માવો મા. ભાવનગરના ધણીને લીલિયુ ભાગે નહિ પડે.'

પણ મહારાગ ન માન્યા બરાબર પાચ વરસ વીતી ગયા.
માને ગદપણે ઘેરી લીધો, એની ડોકી કમગવા લાગી, માયુ,
કો અને આખના નેણ-પાંપણ પણ ફની પૂખીઓ જેવા ધોળા બની
યા એક વાર સાંજરે એ વૃદ્ધ કામદાર પોતાના સાત વરસના
ણીને ખોળામા લઈને બેઠો હતો ધણીનાં લૂગડાં ઉપરથી ધૂળ
ખખેરતો હતો ધણીના મોં ઉપર તે માથા ઉપર મુવાળો મુવાળો
પાચ ફેરવતો હતો, અને માયાભર્યા સ્વસ્થી પૂછતો હતો કે 'કા
પાપા, રમી આવ્યા? વાહ મારો બાપો! ભારે બહાદર! લોકકાઈ
તો બાપુના જેવી જ હો!'

નાનો કુંવર ગર્વ પામીને એની કાલી કાલી વાણીમા પડકાર
તો કે, 'કામદાર, આજ મેં ઓહ્યા છોકરાને દગરી દીધો ઓહ્યો
મારાથી મોટો, એનેય મેં પાડી દીધો'

'અરે રગ રે રગ, બાપલીઓ!'

બરાબર સાજ નમેલી, મુરજ મહારાગ મેર બેસતા હતા. ગગ
અને કામદાર સસારથી આઘેરા જઈને મળે માંચો આનંદ લૂટતા
હતા, મળે આખા જગતનું એકચક્રો રાજ મળ્યું હોય તેના તોરથી
રાગ-કારભારીની રમત રમાતી હતી. તે વખતે બાળકની વિધવા
માતાએ ઓગડામાંથી વજમાણુ છોડ્યા:

૨. હીરજી મહેતાના વશને એમ કહે છે કે ‘ સાતમાં બાવળીઆળી ગામ ઉપર આતાભાઈને ચડાઈ કરવી હતી દાર્ગોળા અને સૈન્ય માટે નાણાની જરૂર પડી. તેથી મહુવાના રોડ અભા સોરડિયાએ મહુવામાંથી બીજા કેટલાએક શાહુકારોના રૂપિયા લઈને ભાવનગરને ધીર્યા પણ પછી બાવળીઆળીની ચડાઈ માંડી વાળવી પડી, અને નાણા ચવાઈ ગયા, બીજે વરસે દુકાળ પડ્યો અભાએ પોતાના લેણદારોના દુખાણથી ભાવનગર પાસે ઉવરાણી કરી પણ ભાવનગરની પાસે પૈસા નહોતા. એમ વારંવાર ઉવરાણી કરવા છતાં નાણા પત્યા નહિ, એટલે અભા ડોપે ભરાઈને આતાભાઈ પાસે આવ્યો. આતાભાઈએ હીરજી મહેતા પાસે એને મોકલ્યો. હીરજી મહેતા સૂતા હતા. અભાએ પ્રથમ એને દોરી વડે પલ્લગ સાથે બાધી લીધા, ને પછી હીરજી મહેતાની જ તલવાર લઈને એનો ઘાત કર્યો. પછી અભાને હીરજી મહેતાના આરખોએ માર્યો, મેડી પરથી એની લાશને નીચે ફેંગાવી, અને વસડીને સ્મરણને લઈ ગયા. ત્યાર પછી મહારાજે પોતાની હદમાંથી સોરડિયાઓને કાઢી મૂક્યા હતા ’

પણ અમે આપેલી હકીકતની સાક્ષીતો ઉપર ટાકેલા ગીતમાંથી જ જડે છે. ખાસ કરીને—

‘ કરશું સમજણુ જસા કને. ’

એ ચરણ બતાવે છે કે આમાં કંઈક જસા ખસીયાનો સવાલ હતો.

આ બનાવ બની ગયા પછી આતાભાઈએ જસા ખસીયાના પુત્ર ખીમાને મોણપર અને સેદરડાના બાર ગામ પાછા આપ્યા હતા. અત્યારે ખસીયાઓ એ બાર ગામ ખાય છે

૨૦. મેર જોતમાલ

આજે આસો સુદ તોમનો દિવસ છે

પાણકોગના ચોરણા, પાસાબધી આગડીઓ તે માથે બાથેલાં
બોજપરાંથી શોભાતા હજારો રખારીઓ આજે બજેજમા મમાઈને મઢે
મેજે આવેલા છે. તેજમાં બીંબવેલા ગુલાલનો શણગાર તેમના હેનાળ
હંધા ઉપર તથા પહેાળી પરાક્રમી પીંડો ઉપર માતાની પ્રસાદીરૂપે ગોબી
ગ્લો છે. રખારીનો બચ્ચો શોણિતવરણા આ શણગારને મહાનૃપવાન
માતી મહિનાના મહિના સાચવે છે. જોનારને આ શણગાર ધાયલ
સુસંનિદોની શ્રાંતિ કરાવે છે. બજેજમા એની આયમણી દિશામાં
આવેલા બૂસાંકેડામાં આજે મેદિની માતી નથી.

એટલામાં પોતાનું પવિત્ર અને વહાલું 'સરજૂ'નું સંગીત ગાતી
સેકડો ગ્યારીની એક મડળી મઢતી બહાર નીકળી. સાબજનાગને
તો એ ગાનમાં માત્ર 'હા-હે-હ-હે' તો લાગે ગગડો જ લાગે છે,
તે એ બોલનારા જંગલી છે એટલો જ ભાસ થાય છે; પણ તેમ
નથી. 'હા-હે-હ-હે' એ સૂરોમાં પોતાના ઇન્દ્રદેવની 'સરજુઓ'
ગ્યારી લોકોએ સાચવેલી છે. સરજુઓ એ સ્તવન લખ્યો છે, તે
વેદમંત્રીની પેઠે અનધિકારીઓથી ગુપ્ત રાખવા માટે તેમાં 'હા-હે-
હ-હે' એવા સ્વરોની પૂગણી કરેલી છે. એ સરજૂ ગાનારી ટાળીમાં

• લખનાર : શ્રી જગજીવનદાસ દા. પાંડક.

એક માણસે હાથમાં 'માતાની પીંછ' [મોરનાં પીંછાની ઝૂંડી] ઝાલેલી હતી. શ્રીકૃષ્ણે શિરે ધરાવેલ એ મયૂરપિચ્છ તે માતાની પણ વહાલામાં વહાલી વસ્તુ છે એમ રખારીઓ માને છે.

હાથમાં કડિયાળી ડાંગોવાળા, કદાવર રખારીઓ સરજૂઓ ગાતા ગાતા મઠની બહાર ડાખી બાજુએ ખોડેલા એક પાળિયા પાસે આવ્યા. સિદ્ધરે ચર્ચેલા એ પાળિયાને શિરે તેમણે માતાની પીંછ અડાડી ત્યાં ઊભા રહી કેટલીકવાર લાંબે રાગે સરજૂઓ લલકારી — કેમ જાણે તેઓ પાળિયાના યશોગાન ગાતા હોય ! આમ કરવાનું મેં કારણ પૂછતાં તેમણે કહ્યું —

આજથી આશરે ૧૫૦ વર્ષ ઉપર આ બજેજમાં આલા મેરનો દીકરો જેતમાલ થઈ ગયો, તેનો આ પાળિયો છે. એ જેતમાલ કંઠે પામ્ય હાથ પૂરો એના ખજા જાણે પાડાના કાંધે શી એની જીવાની ને શી એની બલાર્ધ ! શૂરવીરતા તો જાણે એના જ બાપની ! ઘરનો પણ સુખીઓ મોટો માલધારી. એણે દેશિયામાં નેસ નાખેલો, અને ત્યાં તે પોતાના માલ તથા સગાસબધી સાથે રહે. એક વાર બાપીની ગિસ્તે આવીને બજેજનાં ઢોર વાળ્યા જેતમાલ બેઠા બેઠા રાટલો ખાતો હતો, ત્યાં સુદાખડા મીરે આવી કહ્યું :

સીમાડે સાવજ તણે બાકરથી કેમ બેસાય ?

જેતાં જોણ કે'વાય, અચરત આલણુરાઉત ?

[તારા જેવા સિંહને સીમાડે બકરા જેવા બાળીથી કેમ બેસી શકાય ? હે આજણના સુત જેતા ! તું જેવો ભડ બેઠો છતાં જો ગિસ્ત ઢોર હાકી જશે, તો તુમા જોણ કહેવારો]

બાપુ પડ્યું મૂકી, જોગમાયાની જીમ જેવી વિકરાળ તજવાર તાણી, ઘોડીએ ચડી, જેતમાલ પોતાના સાથીઓ સાથે ગિસ્ત પાછળ દોડ્યો શત્રુઓને પકડી પાડ્યા અને કાણની કદાવર ડણખણ દાતરડે કણસનાં કાપે તેમ ગિસ્તને કાપવા લાગ્યો.

તમાલ

થો ૧ ખડગ નેટા તણે દેવળીએ મામલો,
કાઠિરાં કપીઆં દેખ અકેતાં;
માલાતણે ૪ ઉત અગર તન લિપડ્યો,
૫ ઝાંપથી ઠારીઆ હાથ નેતા. ૧.

ત્રેકકે નગારાં ત્રાંબાળા ધૂધવે,
લોહાં બળ વાંઠતે દાવ લાધ્યો,
ઝીંક ફૂંતા તણી ૭ રાહોતાં ૮ ઝુફરે,
બળેજો અલગ ભડ દલીસ બાધ્યો. ૨

અલગ દળ બાળીઆં આવીઆં ૧૦ ક ઠાડે,
વાગીઆ તબલ્લાં બલાં વાળાં;
તેજલી તેગને વીંઝતો નેતડો,
ઝાળીએ ટપકતાં ગયાં ઝાઝાં ૩

કવિ કે' ૧૧ વેડા ક્યો વીર તે વ કડા
ભમખાના લગણુ વાત બાણી.
કિરત અવિચળ કરી કુશળ ઘર આવીઓ,
૧૨ પરીએ ચડાવ્યું અમર પાણી ૪.

નિસ્તના ભાદૂતી સિપાઈઓ મરદ મેરોની ઝીંક ડ્યા લગી ઝીંકે !
સિપાઈઓ ધવાણા ને ઝાળીમા પડી ટપકતે લોહીએ વર મેગા થયા
એમ પરિયાને અમરતાતુ પાણી પાઈ જેતો હોમકુશળ ઘેર આવ્યો

એક બીજો પ્રસંગ જાલોચ ડોટડા તરફ જે અવી વસતા,
કાંઈક કારણે રખારીઓ સાથે વેર બધાયેલું. એ વેર વાળવાને
મે મદોન્મત પંદર સધીજા માતાનો મઠ લૂટવા મૂકાડેડે
૧ તથવાર. ૨. કાયર. ૩. કુટડા. ૪. મુત. ૫. કુટપાળી. ૬. તાલાં.
૭. નાનુ, ૮. તથ. ૯. બળથી. ૧૦. કડાળ પ્રદેશમા. ૧૧. કાર. ૧૨. પૂર્વ. ને.

૨૧ ભાઈબહેન

ચોટીસાથી ત્રણ ગાઉ પાયાળમા રેશમિયુ ગામ છે. ગામને
ભાડે બેડાવાર નામની એક ગોળાકાર ધાર છે ધાર ઉપર પાણિયા
૧. એક પાણિયો સીનો છે. સીની સાથે બે બાળક છે : એક
માંગળીએ વળગેલું અને બીજું કેડમા તેડેલું. બીજો પાણિયો એક
પોડેસવારનો છે

કેટલાં વરસ પહેલાની આ વાત હતો તે તો કોણ જાણે કંઈ
તરફથી એક ચારણો ચાલી આવતી હતી. સાથે એનાં બે છોકરા
હતાં. ચાગણી એની બેસો હાકીને પોતાને દેશથી નીકળી હતી.
વાટમાં ખાવાનું નહોતું મળ્યું. કેડે બેડેલા બાળકે માની છાતી ચૂમી
ચૂસીને ગાભા જેની કરી નાખી હતી આગળીએ ટીંગાતું બાળક,
બેંસનું પળા બે પળા દૂધ મળતું તે ઉપર નબ્બે આવતું હતું ચાગ
વગરની બેંસો માર્ગે મરતી આવતી હતી ચાગણીને માથે ધામળા
પડી હતી. અંગે કાળા લાયનું કાપડું અને ગૂદા રંગમાં રંગેલ
ચોળિયાની છબી પહેવાં હતા ડોકમા સુગપૂગનું પતરું, હાથમા
રૂપાનાં સરસ અને પગમાં દોગ જેવી પાતળી રૂપાના વાળાની
કાંચીઓ, એ એનો દાગીનો હતો એક તો ચારણ વર્ણની બાઈએ
કુદરતી જ ઉદાસ રહે છે તેમાયે આ બાઈને તો સસારનાં વસ્ત્રમાં
વીતકોએ વધુ ઉદાસ કરી મૂકી હતી.

છાંદ્યા. ચારણી પોતાના ભરથારના મુખમાંથી ગાજતા ઝંકારને સાંભળતી સાંભળતી શિવને સરણે ચાલી ગઈ.

જેઠાએ કહ્યું. ‘હું આવું છું હો કે ! આ આવ્યો.’

જેઠાએ ફરી વાગ ગમાયણ વાંચી. પાંચડી ઉતારીને પડખે મૂકી. મહાદેવજીની જોડમાં વીરાસન વાજ્યુ જમાણા હાથમાં તરવારની મુઠ ઝાલી. ડાબે હાથે લૂગડા વતી પીંજી પકડી

‘લેજો દાદા ! આ મારી પૂજન એમ કહીને એણે ગળા સાથે તરવારની બીસ દીધી. તરવારને એક જ ઘસરકે માથું મહાદેવને માથે જઈ પડ્યું. ઘડ બેહોશ થઈને શિવલિંગ પર ઢળી ગયું. પણ વીરાસન ન છૂટ્યું, તરવાર પણ એમની એમ હાથમાં ઝાલેલી રહી. પંખીડાની જોડલી ધગીને પિંજરેથી ગડીને એ રીતે ચાલી ગઈ.

રાણુગામના જ એક રટીરાની સાક્ષી વાચીએ.—

‘અપાઠ વદ બારસ, રવિવારે સવારે મને ખબર મળ્યા કે રાણેસરમાં સીપુરુપ મરેણાં પડ્યા છે. હું ત્યાં ગયો. શિવલિંગની પાસે જ બે સી-પુરુપ મરેણાં દીઠા. શિવલિંગની બાજુમાં બીની પછેડી પડી હતી તેથી લાગ્યું કે બન્ને જણા નદીમાં એક પોતિયે નાહ્યા હશે, બે બુદ્ધે બુદ્ધે કળશિયેથી મહાદેવને નવરામ્યા હશે, પોતાને કપાળે તથા મહાદેવને ગોપીચંદન લગાડેલ હશે. લિંગની પાસે ફૂલો પડ્યા હતા. બે માણસોએ બે કાંડિયામાં ધીના દીવા પ્રગટાવ્યા હશે એમ લાગ્યું. મંદિરના બારણા પાસે પાચ સોપારી પડી હતી એખાની ઢગલી પડી હતી તેમાથી પેન્સિલે લખેલો કાગળ નીકળ્યો; એમાં લખ્યું હતું કે ‘આ કામ અમે રાજ્યગીથી કર્યું છે. અમને માફ કરજો મારી પચાસ ભે સોમાથી એક ભે સ મારી બાહેનને દેજો અને ફળીમાં ખાણું છે તેમાથી જાવના ગાડા દેજો.’

કરમાળાઈ બધી લાગી પડી હતી. તેના પગ બારણા પાસે ને માથું પાર્વતીજી પાસે દોવાથી લાગ્યું કે એ મહાદેવની સામા બીની રટીને જગામાં ન સ્વાર નાખી પોતાને હાથે મરી હશે. એના હાથ સાફ હતા, પણ જેઠાના હાથ લોટીથી તરબોળ હતા મહાદેવજી ઉપર ને પાર્વતીજી ઉપર ચોટીના ઘાટા!

નાં. તેથી લાગે છે કે કરમાંનાના લોહીમાવી ખોળા ભરીને જોડાએ ગિર-
વાર્તી ઉપર અભિષેક કર્યો હતો. કરમાંનાઈનો નળગોટો (ડોડ) અડોડ
કપાયેલ દોવાથી પોતે પોતાના હાથે જ કમળપૂત ખાધી હતો.

‘જોડાએ પોતાની પાવડી ઉતારીને ખુદને માથે મહાદેવની તોડમા વીરાસન
ભણી, તલવારથી પોતાનું માથું કાપ્યું હતો જોડેલો દોવાથી બેસી રહ્યા પછી
ભણાજીવ ઠીક પડી ગયો છે. આખર મુખી તલવારની મૂઠ જમણા હાથમાં
કી અને ડાબા હાથમાં લૂગડા વતી પીછી પકડેલ હતી તલવારની મૂઠ તેમજ
સીંછી તરફનો ભાગ લોહી વગરનો હતો વચ્ચેના જાન લોહીના તરંગોળ હતો.
તેથી લાગ્યું કે તલવારને બહુ વખત ચાંપીને જ કાન પતાવ્યું હતો

‘મદિરની બાનુમા એ બેયની એક ચિતા ખરડી નાળિયેર, તલ તથા સીની
ખાદુતિઓ આપી દહનક્રિયા કરનામાં આવી. તે સ્થળે આ યુગલની દેરી
ચાંદી છે આજ ત્યાં માનતા ચાલે છે.’

*

આ વીરમેજડીના ગીત ગાનાર એક ચારણ નીકળ્યો. એ ચારણનું
નામ દેવાણદ ભગત. તખ્તેરો લઈને એણે આ દ પતીનાં ભજન ગાયા
છે ખારાડીમા એ ભજન ગળતે સાદે ધરેવરમાં ગવાય છે કાવ્ય-
દષ્ટિએ તો ભજનો નશ્વર છે.

[૧]

એ હાલો હાલો સતી આપણે દેવળે જાયે,
વેલા વેલા વૈકુંઠમાં જઈ વાસ કરીએ એ હાલો હાલો
હો સતી, જેઠો મોવડ કે’ મને સપનું લાડ્યું,
જાણે કૃષ્ણજી આવીને જિભા પાસે.
શકરને શરણે જઈને શિવ ધરીએ,
આવાગમન મટી જાયે રે એ હાલો હાલો
કરમાંનાઈ સતી કે’, સ્વામી તમે સત બોલ્યા,
એ તો મારે મન લાગ્યાં રે;

જલદી કરો તમે સ્વામી મોરા રે,
 તમ થકી અમે ઓધરીએ રે. એ હાલો હાલો.
 ધન્ય ધન્ય સતી તારાં માતપત્યાને,
 અમને ઉપમા આવી દીધી રે;
 કાઠી સાસતીઓ, સધીર વાણિયો,
 ત્રીજે જેસલ દીધો તારી રે. એ હાલો હાલો.
 શ્રી ભાગવતમાં રાણી આવું બોલ્યાં રે,
 કોઈ પોતાના પિયુથી દુર્મતિ રાખે,
 કોટિકલપ કુબીપાકમાં રાખશે,
 પછે ભંચ ઘેર અવતાર દેશે રે. એ હાલો હાલો.
 જેઠા મોવડ કે' એ મેં સાંભળ્યું,
 નવ નવ વરસે લગન લેશે રે,
 વરસ અગિયારમે ચૂડાકર્મ કરશે,
 એ નારી કેમ ઓધરશે. એ હાલો હાલો.
 એક અસ્ત્રીને તરવાનો રસ્તો,
 હરિગુણ હંયામાં રાખે રે,
 પોતાના પિયુજીને શિવ કરી માનશે,
 તેને ત્રીકમજી લેશે તારી રે. એ હાલો હાલો.
 રામનું નામ રૂઢામાં રાખજો,
 તો શામળો કરશે સારું રે,
 ગુરુ ગગારામને વચને દેવાણુંદ બોલ્યા,
 પ્રભુ અમને પાર ઉતારો રે એ હાલો હાલો.

* પોતાના પતિથી કોઈ રમનાર સ્ત્રીને પ્રભુ મોટા માણસના ધર
 અવતાર દેશે, એટલે કે સ્ત્રી ત્યા બાળકમ અને કરજિયાત વૈધવ્યથી દુઃખી થશે

[સાખી]

સરસ્વતી સમરું ચારદા, ગણપતિ લાગું પાય;
એક સ્તુતિ મારી એટલી કે'જે, મારા બાંધવને કે'જે રામરામ,
રાણેશ્વર જાયેં જાયેં.

જેઠા મોવડે કાગળ લખ્યા, સતીએ દીધાં માન;
ભાવ રાખીને સતી તમે ભાખજો, સતીએ લખાવ્યાં ઠામોઠામ,
રાણેશ્વર જાયેં જાયેં.

મોવડે મનમાં ધાર્યું, કમળપૂજા લેવાને કાજ;
સતી થાવને સાબદાં, ખડગ ખાંડુ લીધું સાથ,
રાણેશ્વર જાયેં જાયેં.

જેઠા મોવડ કહે સતી તમે જાણજો, હું તો પૂછું પરણામ;
તમે અળખા કહેવાવ, આપણે ખેલવું ખાડાની ધાર,
રાણેશ્વર જાયેં જાયેં.

અરે સ્વામી તમે શું જોડ્યા, પણ ચોઘડિયાં જાય;
સ્વામીની મોર્ચ શીશ વધેરશું, ધન્ય ધન્ય મારાં ભાગ્ય,
રાણેશ્વર જાયેં જાયેં.

શ કર કહે હું કેસાસમા હતો, જેઠા મોવડની પડી જાણ,
જલદી રથ જોડાવીઓ, તરત મેડ્યા વેમાન રે,
રાણેશ્વર જાયેં જાયેં.

એકાદશીનું ત્રવ પાળતાં, નર ને નારી એકંચાન,
તેત્રીશ કેટિ દેવ જોવા મળ્યા, કેસવા લાગ્યા મિ કાનન,
રાણેશ્વર જાયેં જાયેં.

પરપોતમ માસ પુરણ નાહ્યાં, અરપણ કીધાં શીઘ્ર મેવામાં;
 અમર નથી રહેવાની કાયા, દુનિયાની ખોટી છે માયા.
 આવી દેવળમા હીવડા કીધા, તુલશીપાનથી પારણાં કીધાં,
 રૂપા મોર મુખમા લોધ્યા, ગોળીચંદનના નિલક કીધા.
 એવા વિવેકી નિગને કીધા, પ્રેમના ગ્યાલા પ્રીતે ગીધા :
 હરિરમ હામથી પોધા, કમલપુલ્લ જુગતીથી લીધાં
 ગુરુ ગગાગમ વગને બારોટ દેવાણુંદ એમ બોધ્યા,
 ભુગેભુગ અમર રહ્યાં, શંકરને શરણે થયાં.

[૫]

જેડા મોવડ જગમા ગીધો, કમીળાઈ જુગનો હીવો,
 સ પામ નહિનો દીધો, તેમા અવરજ ગું કીધો,
 મનનાં મોડ્યા અમને, બાવ પરણીયા પૂજા એને,
 અતો તમા તોણે કીધો, અતો કર્ષને ન લીડા
 અતો પરણીયા પૂજા ભગ્યા, કનક છે બાળક,
 અતો તોણે અમને, ત્રિલોક સમરે વમને
 દેવપુત્ર તમા અમને, બારે કરીને વાડએ માંડો,
 ન અમને છે વાડો, અમને વાલ દુગ્ધ કીધો
 ન અમને અમને રસ, પૂન કીધો પ્રતિકમલ કીધો,
 ન અમને અમને રસ, રસ પવાન તો કીધો,
 ન અમને અમને રસ, અમને એને અમને રસ,
 ન અમને અમને રસ, અમને એને અમને રસ.

ન અમને અમને રસ, અમને એને અમને રસ,
 ન અમને અમને રસ, અમને એને અમને રસ,
 ન અમને અમને રસ, અમને એને અમને રસ.

આગમણુ : મૂલોન્તની દિશામા,
પાંખે

આગેવ . ગમે તે

આધેડ પ્રોઢ ઉમ્મગ્નુ

આફળાનુ : અફળાનુ, કડનુ

આગલાં (૧) અરીસા (૨) અરી
સાના કાચના નાનાં ચગાં.
અસલ સીઓનાં ભરત
કામમાં હતાં

આભો : દિગ્મૂઢ

આરો બચાવ, મૂળ અર્થ 'કિનારો'

આમે આંહી

આળવીતરાઈ . અવળચડાઈ

આખવુ . પહોચવુ

ઉ

ઉગટો તગ (ધોડાનો) ખેચવાની
વાધરી

ઉગમણુ સૂર્ય ઉગવાની દિશા

ઉચાળા ધરનખરી

ઉડવઢ ઊડો રસ્તો

ઉડામણી કરવી ઉડાવ જવાખ
આપી છેતરવુ

ઉતાર (અશીલુનો): અશીલુ વખ-
તસર ન ખાવાથી અંગમા
આવેલુ નિશ્ચૈતન્ય

ઉનત્ય ઊલટી, વમન

ઊ

ઝમા મો . તૈયાર પાક

ઝમે ગળે સારી ગેડે

ઝે

ઝોકે દાવ છા કદવી તાસ
આપવો,
ઝેડના જે થવુ હઠ છોડી, નિશ્ચય
ફેરવવો

ઝો

ઝોથો કડમનો ઢગલો

ઝોદણુ : કડમનો ઢગલો .

ઝોદણુ (માથે) પડવુ . ..ની સી
હોવુ (આ સીને માથે અમુક
પુરુષનું ઝોદણુ પડેલુ છે,
એટલે એ પુરુષ એનો પતિ છે.)

ઝોતરાદુ : ઉત્તર દિશામા

ઝોથ : આશરો

ઝોધાન રહેવુ ગર્ભ રહેવો

ઝોર . જન્મેલા બચ્ચાને થરીને
ખાઝેલુ માસનું પડ

ઝોરમાયો . સાવકો

ઝોરવુ નાખવુ

ઝોલ્યા પેલા

ઝોળધોળ : કુરખાન

ઝોળીપો . ગારગોરમટી, લીપણુ

ઝોજણુ . પિયરથી સાસરે આવતી
ગરાસણીનું વેલકુ

કૂચા : નાના માટીના ઘર
કેટ ॥ તીમે ગો ચાપ . કેટ ॥ મુસ્કેલી
પડે
કેડવાં . કાનની નચ્ચે પુગાન
પહેરાનાં ઘગણા
કોચવાવું : દુઆવું
કોળીનો ગોળ : મુસ્કેલ કાર્ય (કોળી
પર લાગેલો ગોળ છબ વળી
લઈ સજાનો નથી તે પગના)
કોણુ : સીચોડા
કાળી . હાથના પગના પકડી
સકાય તેટલું માપ
ક્યાડી . જે ઘોડીની કેનવાળી તથા
પૂછડાનો ગંગ કાળો તે શરીર
રાત્રી હોય, તેને ક્યાડી કહેવાય.
ખ

ખમેયા : ક્ષમા
ખરચી : પંસો
ખવીસ ભૂતપ્રેત
ખપાળી . ખેડૂતેનું લાકડાનું દાંતા-
વાળુ, પાવડાના આકારનું ઓળખ
ખાકુ : ભેસેનું ટોળું
ખાગકવુ : ઝંપલાવવું
ખાલ : ચામડી
ખાસદાર : ઘોડાનો રખેવાળ
ખૂટલ . વિશ્વાસઘાતી
ખૂતી જવુ . ખૂચી જવુ
ખેપટ : ધૂળ

ખેલીઓ કામદ
ખાઈ : ખોળા
ખાખનંજ . જગમદમત સરીખાળો
ખેડીડુ ખાખી ॥ ૭
ખોખામ : કુડી, ખુગળી
ખોગડા મકાન
ખોખાધરી : જગમદારી
ખોખાયુ દેહ
ખોખો ભગ્નો. સીનું સીમતઊજવવું

ગ

ગગનસંપત : વચ્ચારકિત
ગળુ : સકિત
ગડેડવું : ગર્જના કરી
ગટવો : ચાગળ (અસત્ર ચાગળોને
ગટની ચાલીઓ મેંચાતી)
ગદમ્બું : ગુમરો કરવો
ગગારો : આકાશ સુધી ઉઠાળો
ગમરુડા : ગરીમ નાનાં બચ્ચાં
ગરમનં : ગીધ
ગલટેરા : કાઠી દરખારો
ગળ : ગોળ
ગળાયુચી : જન્મેલા બાળકને ગોળનું
પાણી પાવાની વિધિ
ગળા સુધી : હાંસી હાંસીને
ગળાત : ગળે હાથ, સોગંદ (જે
માણસના સોગંદ ખાવાના હોય
તેની ગરદને હાથ મુકાય છે)

ધૂંટડો ઉતરાવવો : ખાતરી
કગવવી, સમજ પાડવી
કું : મીકું

ખા : ગાયનુ માસ ખા. (એક
જાતના હિન્દુ શપથ)

ખાખેડુ : ગાફું હાકનાર
ખરી : ઓઢણ અગ પર કસીને
ખાંધવાની રીત

ખાના ગાળા છૂટવા દે : પ્રજ્ઞાત
થવા દે (પ્રજ્ઞાતે ગાયોનાં
બધન છૂટે છે.)

ખા જેની : ઢીરી

ખો . લૂગડાનો કુચો

ખડી : ગામકું

ખતરું : પ્રવાસ

ખતરુ થવું : મૃત્યુ થવું

ખતરે જવું . પ્રવાસે જવું

ખોટ . ગામનો પાલણ, જે
સદેશા લઈ જવા વગેરેનું
કામ કરે છે.

ખરો : કાદવ

ખંદણું : પીડો

ખીમી : દીકરી

ખાં : ઘેગ, કાળા, બૂખરા રંગના

ખૂડી નાખવું : દાખી નાખવું

ખિંકાટ : ટોંકાર

ગોઝીરો ખૂમાખૂમ

ગોટા વાળવા : ગોળ ગોળ બોલવું

ગોડ ઉગ્ગણી

ગોત્રહત્યા સગોત્રીને મારવાનું પાપ

ગૌમેટ . ગાયના માસ બરોબર,

હરામ

ગોલકીનો ગુલામકીનો (ગડી-

ઓમાં પ્રચલિત ગાળ)

ગોલા : ગુલામ, રાજમહેલના ચાકરો

ગોવાતી . ગોવાળ

ઘ

ઘમસાણું : યુદ્ધ

ઘર કરવું : લમ કરવું

ઘરવાળી . ગૃહિણી, પત્ની

ઘરવાળો પતિ

ઘારણું : ગાઢ નિદ્રા

ઘીસરું કરવું : જુઓ રસધાર

ભા ૩ પૃષ્ઠ ૧૦૨

ઘૂંસવાટ : ગર્જના

ઘોડા ખૂંદવા ઉતાવળ કરવી

ઘોડા ફેંચવા : મેના ચલાવવી

ઘોડા મેડવા . ઘોડાની સરત
કરવી

ઘોડાગરવું : મોંચવું

ચ

ચરણીઓ : ધાપરો

ચાડ . હડ

ચાડીલો . હડીતો

ચાપડા ભરેલી . તારથી મટેલી

ચારગ્નમે ઘોડા પરનું પલાણ

ચાપતું : દયાવતું

ચૂડા-કર્મ : વિધવા થતા સ્ત્રીની

ચૂડી ભાગવાની ક્રિયા

ચોકડું લગામ

ચોળિયું : પાણકોરું

છ

છતા થવું : ઉઘાડા પડવું

છાપવું : અંજલિ

છાલકા : ગધેડાં પર ખોળે ભર-
વાતું સાધન

છાશ પીતો : શિરામણ કગવું

છટકો : નિકાલ

જ

જડધર : શંકર

જણ્યો પરમાણુ જન્મ આપ્યો
તે સાર્થક

જળમંબાકાર : જળથી ભરપૂર,
જળમય

જાગી જવું : ઉત્તેજિત થવું

જાતવંત : ખાનદાન કુલિન

જાતા આમને ટેકા દેવો ; મોટી

આફતમાંથી બચાવ કરવો

જાંગી : સીચોડાનું મુખ્ય લાકડું

જાઝ કચરવી : વચન આપવું
નિર્ણય કરવો

જામી . કાઠિયાણીને ધાધરાને બદલે
પહેરવાનું છૂટું વસ્ત્ર

જાવ જાગાડવો લલચાવું

જુવાનડી : યુવતી

જુવાની આટા લઈ જાય : ફાટતી

જુવાની

જેતાણુ . જેતપુર

જેગટો : દબી જેગી

જેગમાયા . દેવી

જેગણુ . ઘોડાને ખવરાવવાની ચંદી

જેતર છોડવાં : બળદ છોડી નાખવા

જેધારમલ : અલમસ્ત

ઝ

ઝડ . લૂંટ

ઝડવઝડ (દિવસ) : સૂર્યાસ્તનો
સમય

ઝડાફા : ભડાકા

ઝપટ કરવી : હુમલો કરવો

ઝવુ : પચવુ

ઝંઝાળ . જૂના વખતની મોટી
બંદૂક

ઝંટીઆ . વાળનાં જુલફાં

ઝાઝી વાત : મોટી વાત

આપટવું : ખંખેરવું
ઝીંકવું : ઝંપલાવવું
ઝૂમણું : ડોકનો દાગીનો
ઝોટ : આંચકો

૯

ટપાગવું : પ્રશ્ન કરવો
ટપડિયાં : નાનાં
ટસિયો : ટીપુ (લોહીનું)
ટંક : જમવાનું ટાણું
ટાઢી જાશ : શિરામણ
ટાઢો : ઠઠો
ટાનરિયાં : છોકરાં
ટારડી : દસકી ઘોડી
ટીલડી : કપાળનું મધ્યમિન્દુ
ટીળી : ટેકરી
ટુંપાવો (હવ) : મૃત્યુ વખતે
પ્રાણ દુ.ખી થાય, હવ
જલદી ન નીકળે તે
ટેવવું : અનુમાન કરવું
ટોંકો : અવાજ

૦

ઠાણુ દેવું : વીઆવું, પ્રસવ થવો
(ઘોડાને માટે વપગવ છે)
ઠામ : વાસણ
ઠાલાં : નાહક
ઠૂંગો : નાસ્તો

ઠેકડી : મરકરી
ઠેક : છેક
ઠેરવવું : નિશાન તાકવું

૩

ડણક (સિદ્ધી) : ગર્જના
ડમ્મર : વટોળિયાની ડમરી
ડંકવું : વેદનાના સ્વરો કાઢવા
ડાગળી ખસી જવી બેળુ ચસકી
જવું

ડાઢવું : કટાક્ષ વચન બોલવું
ડાખા : ડાખલા, ઘોડાના પગની ખરી
ડાભોળિયું : ધાસનો કાટો
ડારો : ધમકી
ડગ્ગુ ધાકી જવું
ડૂધો : હોકો
ડૂવાની ઘૂંટ લેવી . હોકાની ફૂંક
લેવા

ડોર : માળનો મેઝ
ડેરા : તખ્ત
ડાદી : મકાનને દગ્ગાજો બને ત્યાં
સામેની બેઠક

ડાગણ : બોલિયું, બટન
ડાચવું બેચવું

૬

દીમવું : મારવું

રૂપ : સુંદરતા

રૂવાકું ધગવું • ઉશ્કેગવું, ચાનક
ચડવી

રૂવે રૂવે : રામે રામે

રેગાડા • ધારાઓ

રેઠી : એકલી

રેણાક • વસવાટ

રેખાએમ : તરખોળ

રેંછપેંછ : હુદ

રોકકળ • રુદન

રોળાઈ-ટોળાઈ જવું : વાતની

ગભીરતા ઉડાડી નાખવી

રોઢાટાણું : મધ્યાહ્ન પછીનો

સમય

લ

લટ : વાળની

લખાચા • સગસામાન

લંગર બેટી

લાખ વાતેય : ગમે તેટલે ભોગે

લાડ ઉતારવા • ખુવાર કરવો

લીરા : કપડાનો ફાટેલો ટુકડો

લીનો કંચન જોવો : અન્યત

લીનો એટલે જીચી

ગાનનો (ગામરો)

લેરે મનુ જોખન : ખીચતી

ચુવાની

લોઢ : મોજાં

લોડકા : જોરાવર

વ

વગદા • વિલમ કરવાના બહાનાં

વગાડવું • ઈગ્ન કરવી, મારવું

વગોવવું : નિન્દવું

વટક વળવું : બદલો લેવાઈ જવો,

હિસામ પતી જવો

વટાવવું • ઝોળાવવું

વડવી • વડ

વડયે વાઢ સરખી શક્તિવાળા

માણસની સાથે જ વિવાદ સોજો

વડારણ • દારી

વઢાડ : કરાર

વધારવું • વધેવું, કાપવું

વરતાવું • જણાવું

વહેતી મૂઢી દોડાવવી

વગોટવું • ઝોળાવવું

વાઈ (તજવાર) • મારી

વાગડના ધણી : આદિ જાતિ

અમલ હુકમ-વાગડમાળી આવે

દોવાળી આદિને 'વાગડના

ધણી' કી ગિરનાવાવ છે.

વાન વોડની ગામ

વાઢીઆ તનામની બન્ને વાગડના

જે પડા

વાગ : વેગથી

વાગ્ન : (૧) ઘેડાં, (૨) વાજી ત્રો
વાગ્નેવાજ • વેગથી

વાડે કચ્છુ (હાથવાર) મ્યાન કચ્છુ
વાટે તોય લોહી ન નીકળે, બય કે
શરમથી માણસના અગમાથી
મળે લોહી ઊડી જાય અને
કાપવાથી લોહી ન નીકળે તેવું

વારણા : મીઠડાં

વારવુ • અટકાવવું

વાવડ • સમાચાર

વાસળી • ઝાંપિયા રાખવાની સાંકડી
થેલી કે જે કમરની આસપાસ
બંધાય છે

વાંટળો • દુખડાળ

I કાળાવેલા જે હાથ જેટલું માપ

ટળી : તલવાર

II • સંતાન

સે : રેતી

સાઈજતું (વામા) ટુકડે ટુકડા,
ખૂબ જખમી થવું

I-વચકા • રિસામણા, મનદુ ખ

I : હડ

જાનિયા : સુમાદરીમાં રખવાળ

કોઝો : નહેરુ, નાની નટી

II-વાળુ, રાત્રિનું જોગન

કમંડ : બોમ, આકાશ

૨૧

સામધર્મ : સ્વામી ધર્મ, નિમકક-
સાલી

સા' : છાયા

સામદી : તૈયાર

સાંગ : બાઝાને ગળતું સત્ર

સાગણી બેગો : બુઝો દસધાર
ભા-૩ પૃષ્ઠ ૧૨૪

સાંટય • સાટણી

સિરખ : પરણતી વખતે કાઢિયાણી
પહેરે છે તે પાનેતર (૨) જનાત

સિયાણો : એક જાતનો જાજ પક્ષી

સુખડુ : મીઠાઈ

સુવાણ આગમ

મૂઠ કાટવું : જડમૂળથી કાપેલું

મૂડવું : જડમૂળથી ખોલી કાઢવું

સુરજ-દેવળ : યાત્રા પાસેનું સુર્વ-
દેવનું મંદિર, કાઠીજોના

કષ્ટ દેવનું ધામ

સુરાપરી : સ્વર્ગપુર

સુગપૂરાનું પતરું : કુળ દેવતા-
ઓની આમૃતિવાળું જે
સ્ત્રીઓ હાકે પહેરે છે.

સેંજળ : જળથી વરપૂર

સોંઝવવું : સાથે તેડી જવું,
નિમનવું (લગનમાં)

સોળું : સ્વપ્ન

સોતો : સહિત

સોથ વાળવો : નાશ કરી નાખવો

સોપો : સુપુત્રિ. (તે પરથી રાત્રિએ

સર્વ ગામલોંડા સ્વર્ધ ગયા તે

સમયને સોપો પડી ગયો

કહેવાય છે)

સોમત્ર ધોળવું ઝે વાટીને પીવું,

આત્મઘાત કરવો

સોયરું : સૂરમો

સોસરી : આરપાર

હ

હથેવાળો : હસ્ત-મેળાપ, લગ્ન

હનો : ઘોડેસવારની ચીન્ને રાખવા

માટેનું ખાનું (ઘોડાના પલાણુમા)

હરીમો કાઠી લોકોનું એક જાતનું

પકવાન

હાયત્રા થોર : એક જાતનો યુવર

જેને હાયના પંગન જેવડા

પાંદડા વાપ છે.

હીલોળવું : ઝુલાવવું

હીંગતોળ . વાણિયો (તિરસ્કારમાં)

હુલાવવું થોચવું

હેકળ . નીચે

હેકવાસ . નદી જે નિશામાં વહેતી

હોય તે નિશા

હેડ્ય (ગાડાની) હાર્ય, સમૂહ

હેગતાવું : ચક્રિત બનીને અચકાવું

હેમખેમ હેમકુશળ

હેમવરણી . સુવર્ણરંગી

હેડ્ય જેકું

કાઠી અને ચારણી બાપાની ખાસયતો

૧. નામો

(અ) કાઠી લોકોની બાપામાં નાન્યતર નતિ નથી, શુદ્ધો :—

કુલેકું . કુલેકો

ધી ગાણુ : ધી ગાણો

પૂછકું : પૂછો

(વ) સર્વનામની માફક નામોના પાઠ બીજી વિનિયોગો પ્રત્યક્ષ
'ને' નહિ, પણ 'હી' છે

ગરીબને . ગરબહી

૨. સર્વનામ

મૂળ ગુજરાતી શબ્દ :

કાઠી-પ્રયોગ

ચારણી પ્રયોગ

હું

મને

મારો

અમારો

તને

તમને

તારો

તમારો

તેને

એને

એની

હોણ

હોણે

હોનો

શું

ચાલો

હું

મોહું

માણો

અમાણો

તોહું

તમુંહું

તાણો

તમાણો

ત્યાહું

યાને

યાની

કમણ

કમણે

કમણનો

કાણ

કાણનો

મુ

મુહે

મોજો

અમણો

તુહે

તમુહે

તોજો

તમણો

ત્યાહે

યાહે

યાની

કમણ

કમણે

કમણો

કાં

કાણનો

૩. ક્રિયાપદ

(અ) ખાસ પ્રયોગો :

ગુજરાતી	ઠાઠી	ચારણી
આવ્યો	આદો	ધદો-ધ યો
આવી	આદી	ધદી
ગયો	ગો	ગો
દીધા	દીના	દીના
હતો	હુતો	હુતો
નથી	નથ નસે	નસે

(બ) વર્તમાનકાળનો. પ્રત્યય 'છું, નહિ પણ 'સાં' છે :

જાણું છું : જાણુતો સા

લઉં છું : લેતો સા

(ક) કૃદંતમાં આવો નિયમ છે :—

આવીને	આવુને	આવેને
ટાંપીને	ટાંપુને	ટાંપેને
લઈ આવ્ય	લઉ આવ્ય	લે આવ્ય

૪. અવ્યયો

ગુજરાતી	ઠાઠી	ચારણી
અહીં	આસેં-ધ સેં	આસેં
ત્યા	તીસે	તીસે
ક્યા	કીસે	કીમેં

શા માટે કેવાને-કાણા સાદુ કેવા સાદુ

જાણું • આ શબ્દ સામાન્ય વાતચીતમાં વારંવાર ખાસ કાંઈ

અર્થ વિના યોગ્ય છે, એનો અર્થ 'જાણવો-કહેવો' એ

ઉપરથી 'હુ કહું છુ કે' એમ થતો હશે.

ઢેઢ અને મેર લોકોની બાપા પણ આ બાપાને મળતી જ લાગે છે.

જવનની ઊંચી કમાઈ

૧૯૨૩માં ત્રી. કવેરચંદ મેવાણીએ કાલિયાવાદના લોકસાહિત્યનું રીતસરનું સંગ્રહન કરવા માંડ્યું ત્યારથી ૧૯૮૭માં એમનું અવસાન થયું ત્યાં સુધીનાં ચોવીસ વર્ષો દરમિયાન એ વિવિધ ઉપર એમણે બનીનેક પુસ્તકો લખ્યા છે તેમાં 'ગસધાર', 'બહાગવદિવા' અને 'રઠિયાળી ગત' જેવાં, આજે તો આખા મુજગતમાં ચલણી ગતી ચૂંટ્યા, લોકશ્યા તે લોકગીતોના સંગ્રહોથી માડીને યુનિવર્સિટીને દ્વારે આવકાર પામીને અભ્યારી રસિકોને પ્રિય થઈ પડે ત 'લોકસાહિત્યનું સમાલોચન' (૬૬૨ વસન ૭ માધવ ૭ આખ્યાનો) તો સમાવેશ થઈ ગય છે

લોકસાહિત્ય ઉપરાંત ગીતો-કાવ્યો, વારતાઓ, નાટકો, દત્તિદાસકથાઓ અને જવનકથાઓના મળીને એ શી પુસ્તકોના સર્ગકર્તા. મેવાણી પોતાના લોકસાહિત્યના મગ્ગો વિશે કહે છે કે, 'આ મગ્ગોએ કેવળ લોકદેવતા જ નહિ, પરંતુ સિદ્ધ સાહિત્યની દુનિયામાં, રિવાજની તરી રચાતી ચોપડીઓનાં, તવનસા ત્રેખકોના રીતી-પદ્ધતરમાં તેમ જ વિચાર-પદ્ધતરમાં જે ન્યાય લીધું છે તમે, તેમાં જ અગિમાન કર્યા વિના, હું માનું છું જવનની ઊંચી કમાઈ સમયનું છે અને તેમાંથી તમે પ્રાપ્ત કરી શકો છો'

પૂર્ણ
પ્રગટ
ગાંધી

ધણીની નિંદા

‘આપા ભોજ ! તારા ગામનું તો અન્નપ્રાણી પણ મારે
 હે છે. અને તારી-મારા માલિકના મારતલની શીખ હોય ?
 લીનું ગજ દે તોય ન લઉં. એકવચની હો તો લાવ્ય ઝટ માયું.’

‘ત્યારે મારી કીર્તિ શીદ ગાઈ, ગઢવા ?’

‘રજપૂતાણીને ખાતર. બાકી, મારે તો રુવાડે રુવાડે કીડા
 પડશે. મેં ઉઠીને મારા ધણીને વગોવ્યો.’

અન્નજળ વિનાનો ચારણ ભારાજનું માયુ લઈને ચાલી
 નીકળ્યો. ખેરુને પાદર રજપૂતાણી ચિતા પર ચડી

તે
તે
તે
તે
તે

તમિલનાડુનાર દનુભાઈની પાખમાં પફર લાવવા બદલ
ત્રીનો કંચન જે ભાગ્યે કમસો માફ મેલી છે પણ સફળ, તે
બીજી આગુતી આ સમાનાર બાવનગર પત્રાલય.

વજ્રસંગત મહારાજ સમજાવે કે કંચન પાખ મળી શકે
આવી છે પણ એમ પરમાગ એને માટે હાલ પાખમાં નમ નક્કી
આખી કાડિયાવાડ દનુભાઈને એક લોકાર હાથે લઈ તેમ
હતી કુવરને સિખામળ આપતા એમજ બાવનગર બોલાયા.

મહારાજ વજ્રસંગત ગમે તેવા તેમજ પોતાના વડીલ દલી
એની સામે ઉત્તર દેવા જોડતી જોગબી કરાવી લિંગત કંચન
નહોતી એટલે આકડિયાવાળા વીકાભાઈ ગદીને સાથે વાઈને પાલ
બાવનગર ગયા.

કચેરીમાં મહારાજની આજુએ પોતાનું માયુ પરવી સાથે
હાળને કુંવર અદ્યપૂર્વક જોડા છે. મહારાજના પણ કુંવરને વ

હનુભાઈ

સરમાવતા વીકાભાઈને પૂછ્યું : ‘વીકાભાઈ, કહેવાય છે કે કુંવર જલાલપુર માંડવાના ખજા ભળી ગયા !’

‘એ તો હોય બાપ ! એ પણ આપના જ કુંવર છે ને ? એટલા લાડ ન કરે ?’ વીકાભાઈએ મીઠો જવાબ વાળ્યો.

‘પણ વીકાભાઈ ! અવસ્થાના પ્રમાણમાં સહુ લાડ સારા લાગે ને ! અને હવે કંઈ કુંવર નાના નથી. આજ એ લાડ ન કહેવાય, પણ આળવીતરાઈ કહેવાય.’

મહારાજના વેણુમા જ્યારે આટલી કરડાકી આવી ત્યારે ચારણનો સૂર પણ બદલ્યો.

‘પણ મહારાજ ! કુંવરે તો રાણીયુને ઘણું ય કહ્યું કે હાલો, આપણે બધા લાણી કરવા સીમમા જ્યાં, એટલે રોટલા જોગુ કમાઈ લેશું, માણ્યું માણ્યું મૂલ મળશે પણ રાણીયુએ ગઢમાવી કહેવરાવ્યું કે ભૂખ્યા મરી જ્યાં તો લલે, પણ જ્યાં સુધી ભાવનગર રાજ્યનું એટલું અમારે માથે પડ્યું છે ત્યાં સુધી તો દાડી કરવા નહિ જ્યાં. ભાવનગરને મોઢામણ આવે એવું કેમ કરાય ?’

‘એટલે શું ?’

‘ખીજું શું ? કુંવરના ઘરનો બાજરો ખૂટ્યો.’

‘કા :’

‘મહારાજના ઘોડાને જોગાણની તાણ પડી, તે મહારાજના વાઈના છોકરાં પોક વિના રેતાંતાં, તે સો વીંચાના જેતરનો બાજરો ભેળા દીધો !’

વજ્રસંગજી મહારાજને બધી હકીકતની જાણ થઈ આખી કચેરી હસી પડી મહારાજનો રોષ ઊતરી ગયો પણ મો મલકાવીને એણે કહ્યું : ‘ભલા આદમી ! પચીસ કળવીને સાટે ત્રણસો ડગલી બાજરો ભરી જવાય ?’

વીકાભાઈ કહે, ‘બાપુ, એણે જેટલે અકેકે આમુડે સો સો

એક દિવસ મહાનગર [૧૫૭] નીજગર ૨. માલ આપી નીકળી
 ગયા. આમાં જ દળસાઈનું કામ થયું. આમાં જ મહાનગરની નીકળી
 એક આજીનું કામ થયું. આમાં જ મહાનગરની નીકળી
 મમવાળી ઉત્સારી :

‘જેડા ગોવાળિયા, મેગમ ગોવાળિયા, આજીનું બેતર વચ્ચે
 એક દૂર મમ છે, તે બધું નહીં છે નો !’

‘ફિકર નહિ, બાપુ ! કાઠી નાખ્યું.’ એના મામિકે જવાબ
 ગોવાળિયાઓએ વાળી દીધો. આ જેડા અને મેગમ બાપદીકરા

કાઠી હતા. ગોવાળિયા એની સાખ હતી. જોરાવર હતા. ભાવનગરના અમીરો હતા હનુભાઈ ઉપર મહાગજથી તો હાથ ન વાળે એમણે આ કામ ગોવાળિયા કાઠીઓને લખાવી દીધું.

મહારાજ ઘેર આવ્યા. ફરીવાર બોલ્યા. ‘ગોવાળિયાઓ ! તમારા વાંસામા કામોળિયુ ખૂંચે છે હો !’

તુરત ચાકરો દોડીને પૂછ્યા મહારાજ. ‘ક્યા છે બાપુ ! લાવો કાઠી નાખીએ.’

મહારાજ કહે, ‘ભા, તમે આધાર રહો તમારું એ કામ નથી,’ ગોવાળિયા બોલ્યા : ‘બાપુ, કામોળિયુ કાઠી નાખીએ પણ ક્યા રે’વું ક્યા ?’

‘બાપુ, હું જુવું છું ત્યાં લગી તો ભાવનગરના પેટમા.’

ગોવાળિયાને ખબર હતી કે હનુભાઈની ઉપર હાથ ઉપાડ્યે કાઠિયાવાડ હલમલી ઊડશે, અને ક્યાય જવવા નહિ આપે. પણ મહારાજે ભાવનગરનું અભયવચન આપ્યું, ઘાટ વડાણો.

જેઠા ગોવાળિયાએ કહ્યું : ‘પણ મેગમ, હનુભાઈની હારે ખેસીને તો સામસામી કસ્ટમાની અજળિયુ’ પીધી છે, ભાઈજીની સાગંદ લીધા છે અને હવે કેમ કરશું ? મહારાજની પાસે જ બોલે બધાણા !’

‘બાપુ ! એક રસ્તો સુજે છે. ખીજડિયાવાળા લાઠી-ભાયાતોની સાથે હનુભાઈને મોટું મનદુઃખ છે. આપણે લીંબડા ઉપર ન જવાય પણ ખીજડિયાનો માલ વાળીએ. હનુભાઈ કાંઈ ખીજડિયાવાળા સારું ચડવાના નથી. એટલે મહારાજને કહેવા યાશે કે ‘શું કરીએ, હનુભાઈ બહાર જ ન નીકળ્યો ! આમ પેચ કરીએ તો સહુના મોઢા ઊંચા રહે એવું છે.’

વશીની નિંદા

‘ભોજનું હેયું એવી વિનવણીથી નહિ પીગળે. રજપૂતાણીના તરફડાટ જોયામા એ પાપિયાને ભોજ પડશે.’

‘ચારણ ! મારા વીર ! તારી ચતુરાઈ શું આવે ટાણે જ ખૂટી ગઈ !’

‘મા, એક જ ઉપાય છે—જલુ હીણા ઉપાય છે. મારું સૂડ નીકળી જાય એવું પાતક મારે કરવું પડશે ખમજે હું લઈને જ આવું છું.’

એમ કહીને ચારણ ચડ્યો. મોઢુકામા આવીને આપા બાણને એણે સમાચાર કહેવરાવ્યા કે એક ચારણ તમને બિરદાવવા આવ્યો છે. ડાયરામાં જઈને ચારણે ‘ખમ્મા ભોજલ ! ખમ્મા કાઠી ! ખમ્મા પ્રજરાણ !’ એવા કેક ખમકાર દઈને આપા ભોજના વારણાં લીધાં, મધુર હલકથી એણે દુહા ઉપાડ્યા

ભોજ ! બધ ભારા * તણા, કાપ્યા કરમાળે,
પવાડે, તેં વેરડિયા વેળાઉત.
પૂળા

[હે વેળા ખાચરના કુવર ભોજ ! તારી તગ્વાર વડે તે ભારાના નામના ભારાના બધ કાપી નાખ્યા. અને યુદ્ધરૂપી ખેતરમા એ ભારાના ચશરૂપી પૂળા તે વેરણુછેરણુ કરી નાખ્યા.]

‘વાહ ગટવા ! રગ ગઢવા ! રૂડો દુહો કહો ’ એમ સહુ કાઠીઓ દુહાને વધાવવા લાગ્યા ચારણે બીજા દુહો કહ્યો :

કરમાળની કોદાળી કરી, સગડે કાઢયું સૂડ,
જડે નહિ જડ મૂળ, ભારા જ વાણું ભોજલા.

[હે ભોજરૂપી ખેડુ ! તરનારને કોદાળીરૂપે વાપરીને તે લાગણના વંશરૂપી સાઠીઓને મૂળમાથી જ ખોદી કાઢી. હવે તો એનાં મૂળિયા પણ હાથ લાગવા મુશ્કેલ થઈ પડ્યા છે, એવું વીર્યરાજી કામ તે કર્યું છે.]

● બન્ને દુહાઓમાં ‘ભારો’ એ શબ્દ પર મ્લેપ છે